

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

КРОЧУК МАРТА ІГОРІВНА

УДК 340.12 (043.3)

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР
ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ**

12.00.12 – філософія права

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник

Балинська Ольга Михайлівна,
доктор юридичних наук, доцент

Львів – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	
ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ	
1.1 Стан дослідження проблем філософсько-правового виміру гендерної рівності.....	11
1.2 Методологія дослідження гендерної рівності у філософії права	25
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ 2. АНТРОПО-СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ГЕНДЕРНОЇ	
РІВНОСТІ	
2.1 Тіло і стать у контексті філософсько-правових студій	33
2.2 Диференціація статі та гендеру у праві	54
2.3 Філософсько-правове розуміння гендерної рівності як особливого прояву загального принципу рівності	75
Висновки до розділу 2	101
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНІ ПІДСТАВИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ	
3.1 Соціальна нормативність у формуванні гендерної рівності	106
3.2 Релігійні норми як підґрунтя гендерних відносин.....	129
3.3 Правові засади реалізації принципу гендерної рівності.....	137
Висновки до розділу 3	161
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172

ВСТУП

Актуальність теми. Виходячи з тлумачення людини як найвищої цінності суспільства, необхідно сприяти активній реалізації нею своїх здібностей і талантів, абстрагуючись від подвійної природи людини: біологічної та соціальної. Забезпечення прав і свобод людини – основна мета діяльності правової держави, а необхідною умовою розвитку держави Україна в контексті світового співтовариства є творення нових форм суспільних відносин (зокрема між статями) на основі загальнолюдських стандартів дотримання прав людини, адже демократизація суспільства неодмінно наділена гендерною складовою.

Значним досягненням сучасного суспільного розвитку є вироблення основних стандартів принципу гендерної рівності, визнання того, що всі люди мають бути рівними незалежно від статевої належності, тому в усіх сферах життя повинні застосовуватися однакові виміри до людей. Філософське переосмислення принципу рівності, неупередженого ставлення до особи незалежно від статі та формулювання проблеми гендерної рівності, зумовлює початок нового етапу в розвитку прав людини. На основі вже існуючих політичних, економічних і соціальних прав виникає нове покоління прав, що має гендерний вимір. Дотримання цих приписів сьогодні сприймається як невід’ємна складова демократичних перетворень і сталого розвитку будь-якого суспільства.

Проблема рівності у будь-якій сфері не може розглядатися поза межами права, оскільки саме право розуміється як рівна міра свободи всіх і кожного. Гендерний вимір правової площини характеризується передусім рівністю жіночої та чоловічої соціальних статей. Урахування специфіки статі можна вважати визначальним чинником для всього комплексу прав людини. Визнання статевої особливості, конструювання суб’єкта права у гендерному вимірі є суттю принципу рівності статей.

Незважаючи на широке зацікавлення світового співтовариства у реалізації категорії гендерної рівності в сучасних умовах, немає чіткого концептуального опису філософії цього правового принципу з урахуванням нових цивілізаційних основ правової реальності. Такий складний, далеко неоднозначний принцип, як гендерна рівність, потребує значно серйознішого і глибшого вивчення, комплексного наукового підходу та детального аналізу, визначення вживаної термінології та чіткого окреслення проблематики, оскільки в сучасних умовах виступає категорією якісної свідомості, утверджуючи нові моделі відносин у суспільстві, що сприяють пришвидшенню його модернізації та посиленню демократично-орієнтованих модифікацій. Відтак проблема категорії «гендерна рівність» потребує комплексного наукового підходу у філософсько-правовому аспекті.

Особливістю цього наукового дослідження є відсутність фундаментальних розробок філософсько-правового аналізу проблеми гендерної рівності. Теоретична основа дисертаційної роботи ґрунтується на наукових працях і висновках зарубіжних та українських науковців широкого кола гендерних досліджень, що підтверджує її міждисциплінарний характер. Це, зокрема, праці європейських та американських вчених – Ангер Р., С. Бем, П. Бурдьє, С. де Бовуар, Н. Бонвілейн, Г. Гоертса, С. Голомбок, М. Кіммела, Л. Колаковського, Дж. Лорбер, Т. Лоретіс, Т. Пейна, М. Піора, Е. Штайн, Дж. П. Якобсена та інших; а також розвідки українських і російських учених: Н. Абубікорової, С. Айвазової, Н. Аніщук, О. Бандури, В. Бачиніна, Ю. Белікової, Н. Болотіної, О. Вілкової, В. Вовк, О. Вороніної, Н. Грицяк, О. Дашковської, М. Епштейна, І. Жеребкіної, Л. Завадської, І. Костікової, К. Левченко, О. Морозової, Т. Мельник, Н. Недзельської, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, О. Руднєвої, Т. Фулей, Н. Хамітова, С. Хрисанової та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації безпосередньо пов'язана з комплексом науково-дослідних робіт Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямками

«Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855), «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. Мета роботи – через філософсько-правовий аналіз продемонструвати гендерну рівність як одну з основних підвалин держави соціально-правової орієнтації, де людина визнається найвищою цінністю.

Для реалізації цієї мети визначено такі основні **задачі**:

- з'ясувати стан вивчення гендеру та гендерної рівності у філософсько-правовій системі знань;
- продемонструвати методологічні засади філософії гендерної рівності;
- репрезентувати тіло і стать як предмет філософсько-правових досліджень;
- виокремити детермінанти розрізнення статі та гендеру у правовідносинах;
- охарактеризувати гендерну рівність як філософсько-правову категорію;
- визначити роль суспільства та соціальних норм у формуванні гендерної рівності;
- дослідити вплив релігійних норм у сфері гендерних відносин;
- вивчити правову регламентацію принципу гендерної рівності.

Об'єктом дослідження – гендерні суспільні відносини як чинник демократично орієнтованих модифікацій суспільства.

Предмет дослідження – філософсько-правовий вимір гендерної рівності.

Методи дослідження обрано відповідно до мети і задач, а також особливостей об'єкта і предмета наукового пошуку задля їх усебічного вивчення. Методологічною основою дослідження став комплекс

філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-правових методів, зокрема:

– діалектичний підхід (сприяв аналізу всіх наявних наукових орієнтацій і позицій щодо розуміння сутності гендерної рівності як явища – підрозділи 1.1, 2.3);

– історичний (за його допомогою проаналізовано виникнення, становлення та функціонування концепту гендеру та принципу гендерної рівності – підрозділи 1.1, 2.3);

– герменевтичний (застосовано для формулювання дефініції гендерної рівності та обґрунтування теорії гендерного права – підрозділи 2.3, 3.1, 3.3);

– аксіологічний (для з'ясування місця та ролі принципу гендерної рівності у суспільних відносинах – підрозділи 3.1, 3.2, 3.3);

– антропологічний (застосовано під час розгляду антропо-соціальної зумовленості філософсько-правового виміру гендерної рівності, що нерозривно пов'язана із людським виміром – розділ 2);

– гносеологічний (використаний у вивченні нормативних підстав філософії гендерної рівності – розділ 3);

– біологічний, соціологічний та психологічний (концептуально адаптовано до вивчення гендеру та гендерної рівності – розділ 2);

– логічний (застосований для оцінки наукових концепцій і доктрин, формулювання нових понять і термінів, структурування і викладу тексту дисертації);

– формально-юридичний (використаний у розкритті філософсько-правового виміру гендерної рівності у контексті суспільного розвитку – підрозділ 3.1, 3.2);

– спеціально-юридичний (використаний під час гендерного аналізу чинного вітчизняного та міжнародного законодавства з проблематики дослідження – підрозділ 3.3);

– порівняльно-правовий (застосовано для встановлення схожих і відмінних ознак нормативного закріплення філософсько-правових положень

гендерної рівності у міжнародних правових нормах, спеціальних законах щодо гендерної рівності, прийнятих у різних країнах світу і вітчизняному спеціалізованому законодавстві – підрозділ 3.3);

– теоретико-правового моделювання (використано для опису моделі реалізації гендерної рівності, що репрезентована як складова ідеалу правової держави – підрозділ 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів визначається і сукупністю поставлених завдань, і методами їх вирішення. Вперше у вітчизняній суспільствознавчій науці здійснено комплексний філософсько-правовий аналіз гендерної рівності. Зокрема:

вперше одержано:

– міждисциплінарну інтерпретацію понять гендеру і гендерної рівності як філософсько-правових категорій, що відтворюють статеву стратифікацію суспільства та соціальні взаємодії між статями на основі загальнолюдських стандартів дотримання прав людини;

– обґрунтування спеціального методу гендерного аналізу, що передбачає кваліфіковану оцінку компетентними органами відповідності правових норм основам гендерної рівності та може застосовуватися у вивченні різних аспектів життєдіяльності людини;

– репрезентацію тіла та статі, відповідно, як анатомічно-фізіологічної та соціально-психологічної гендерних характеристик соціальних суб'єктів, що стали основою філософії гендерної рівності;

– визначення нормативних підстав формування та реалізації принципу гендерної рівності, що забезпечують динамічну рівновагу міжстатевої взаємодії чоловіків і жінок з урахуванням їхніх прав та потреби самореалізації їх як особистостей;

удосконалено:

– категорійно-поняттєвий апарат філософії права у контексті вивчення гендерної рівності;

– визначення гендерного права як міжгалузевого охоронного процесуального правового інституту.

дістали подальший розвиток:

– конструювання концепту гендеру на перетині біологічної, психологічної та соціологічної характеристик людини, що демонструє соціокультурний і політико-правовий контекст її життєдіяльності;

– трактування філософії гендерної рівності крізь призму розрізнення і взаємовпливу статі (як репродуктивної функції людини) та гендеру (як соціальної функції людини);

– обґрунтування необхідності відображення гендерного дискурсу в нормах права з метою збереження гендерної симетрії та адекватності у суспільних відносинах;

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертації можуть бути використані:

– *у науково-дослідній сфері* – для подальшого вивчення гендерного права як одного із основоположних засобів утвердження суспільства гендерної рівності;

– *у правотворчості* – з метою узагальнення досвіду законодавчого закріплення гендерної рівності, прийнятого у різних країнах світу, для вдосконалення українського чинного законодавства з гендерних питань, а також підвищення рівня правової освіти, формування якісно нової правової свідомості, орієнтованої на рівноправ'я статей;

– *у навчальному процесі* – для підготовки навчальної та методичної літератури з «Філософії права», «Теорії держави і права», «Юридичної деонтології», «Соціології», «Культурології», «Психології» та інших суміжних дисциплін, а також надання допомоги курсантам, студентам і слухачам у самостійній роботі із відповідних навчальних курсів (використовується у навчальному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, акт впровадження від 23 жовтня 2013 р. № 37).

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права та постійно діючому міжкафедральному семінарі з розгляду дисертаційних досліджень за спеціальністю 12.00.12 – філософія права у Львівському державному університеті внутрішніх справ.

Крім цього, основні положення дисертації висвітлено у доповідях і повідомленнях на таких науково-практичних заходах, як Всеукраїнський круглий стіл «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (Львів, 5 березня 2010 р., 18 лютого 2011 р.), Третя Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Філософські, методологічні і психологічні проблеми права» (Київ, 23 квітня 2010 р.), Другий Всеукраїнський круглий стіл «Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти» (Львів, 28 травня 2010 р.), Всеукраїнська наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 24 вересня 2010 р., 30 вересня 2011 р., 28 вересня 2012 р.), Другий Всеукраїнський круглий стіл «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (Львів, 10 грудня 2010 р.), Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Правовий захист людини та громадянина в Україні» (Київ, 24 листопада 2011 р.), науково-практичний семінар «Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності» (Львів, 7 грудня 2012 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у п'яти наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях із юридичних наук в Україні та за кордоном, а також десяти тезах виступів на науково-практичних заходах.

Обсяг і структура дисертації зумовлені об'єктом, предметом, метою і задачами дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних

джерел (247 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 199 сторінок, із них основний текст – 171 сторінка, список використаних джерел на 25-ти сторінках, додаток займає 3 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

1.1 Стан дослідження проблем філософсько-правового виміру гендерної рівності

У юридичній площині гендерна проблематика виходить на якісно новий рівень. Однак на сьогодні навряд чи знайдеться ще одне поняття, що перебуває у такому ж невизначеному статусі, як поняття «гендер». Щоб зрозуміти сутність гендеру, необхідно відтворити його концептуальну онтологію. В онтології гендера критерії вільного вибору є підставою для загальної диференціації, що розглядає біологічну диференціацію статі як окремий випадок. У такому випадку можливе існування не лише бінарних гендерів «чоловік – жінка», а й одинарних (наприклад «інваліди», «студенти» тощо). Саме одержання правової компенсації між одинарними та бінарними гендерами реалізовуватиме принцип рівності як принцип демократичної побудови суспільства.

Термінологічна біографія слова «гендер» невелика, проте історія поняття доволі тривала. Потреба цього терміну зумовлена передусім впливом феміністичних ідей. До речі, слово «фемінізм» увійшло в обіг наприкінці XVIII ст. завдяки французькому соціалісту-утопісту Шарлю Фур'є, який вважав, що соціальна роль жінки є мірилом суспільного прогресу й іменував феміністами (від лат. «feminism» – знання жіночих проблем) прихильників і прихильниць статевого рівноправ'я, яке вже тоді стало невід'ємною складовою політичних процесів та наукових досліджень [234, с. 5].

Слово «гендер» (gender) у перекладі з англійської мови означає граматичний рід (чоловічий, жіночий, середній) – категорію, притаманну іменникові багатьох мов. Поняття «гендер» походить від грецького слова

«генос» («походження», «матеріальний носій спадковості», «той, який народжується»); найбільш близько відповідає українським поняттям «рід» або «досвід роду». Англійське слово «gender» українською та російською мовами перекладається в різних словниках як стать або рід, а якщо точніше – як граматична категорія роду. До цього часу дане поняття використовувалося тільки в мовознавстві. В російській чи українській мовах запозичене слово «gender» є калькою і в правописі, й у вимові – гендер. Досі вітчизняні вчені не знайшли еквівалент цьому терміну в рідній мові, що свідчить про «індиферентність даної мови (та репрезентованого нею культурного світу) до того специфічного розрізнення, яке «екзотичний» термін «охоплює» [6, с. 7].

Історія як самого поняття «гендер», так і гендерних досліджень починається приблизно зі середини минулого століття. У науковий обіг слово «гендер» вперше ввів американський психолог Роберт Столлер у 1958 році, «позичивши» його з лінгвістики, де дане поняття означає граматичний рід. Вчений застосовував даний лінгвістичний термін вже в іншому значенні, після осмислення досвіду, отриманого в результаті операцій над транссексуалами, коли переконався, що набагато легше змінити людині її біологічну стать, ніж сформувати їй іншу статеву та соціальну ідентичність. Саме культурні та соціальні аспекти статевої ідентичності Столлер позначив словом «гендер» [37].

Одним із перших, хто підтримав ідеї Столлера щодо соціо-культурної статевої ідентичності, стали антропологи-структуралісти, що вивчали екзотичні первісні культури, в яких розуміння «мужності» та «жіночності» кардинально відрізнялося від загальноприйнятих. Вони зауважили, що народження хлопчика чи дівчинки може по-різному сприйматися в західних та східних культурах, в епоху інформаційного чи первіснообщинного суспільства. В архаїчних суспільствах, особливо з мисливсько-збиральським устроєм, народження дівчинки віталось менше, ніж у землеробських культурах, де вже з'являється моногамна сім'я та жіноча праця (продовження роду, догляд, виховання і т.п.) отримує вищу оцінку. На Сході, наприклад у

Японії, в селах аж до початку ХХ століття зберігалася традиція умертвіння новонароджених хлопчиків, оскільки їх не можна було, на відміну від дівчаток, вигідно продати в місто чи видати заміж. Бедуїни та канадські ескімоси позбувалися, навпаки, від дівчаток (умертвляли, відносили в гори, підкидали), адже вважалося, що чоловіків у роді має бути більше [220; 224]. В мусульманських культурах до цього часу народження хлопчика віталася набагато більше, ніж народження дівчинки. При цьому материнський інстинкт у цих та інших випадках грубо придушувався релігійними чи груповими інтересами й міфологічними уявленнями. Всі ці дані наштовхнули дослідників на думку, що статева (сексуальна) відмінність не є причиною, що самостійно породжує соціальні наслідки [113].

Українська дослідниця гендеру Н.Чухим однією з перших робіт, що наголошувала на існуванні системи стать/гендер, вважає роботу Гейл Рубін «Обмін жінками» (1947), у якій авторка, вивчаючи обмін жінками в архаїчних суспільствах, дійшла висновку щодо утворення статево-гендерної системи, яка сприяла відмінності й нерівності між жінками та чоловіками і породжувала систему влади та домінування в суспільстві [6, с. 24–25]. Рубін впровадила поняття статево-гендерної системи: «... sex/gender system – це набір узгоджень (пристроїв), через які суспільство трансформує біологічну сексуальність у продукт людської активності, в якій ці трансформовані сексуальні потреби задовольняються» [6, с. 99–114]. Роботи Г. Рубін суттєво вплинули на розробку гендерної концепції. Деякі науковці саме їй, а не Столлеру приписують першість у використанні цього поняття у гендерній теорії. На думку Рубін, гендер – це комплекс згод, що регулює біологічну стать як предмет суспільної діяльності.

У 1972 році друком виходить книга «Жінка, культура та суспільство», в якій міститься стаття Шеррі Ортнер про природні та соціальні сфери, що асоціюються з фемінним та маскулінним. Автор статті доводить, що в суспільстві фемінне частіше пов'язане з природним началом, а маскулінне – з культурним [211, с. 9].

Гендер як категорія культури розглядається у праці Ненсі Бонвіллейн «Чоловіки та жінки: культурні конструкти гендеру» [235]. Метою цього наукового дослідження є презентація синтезу широкого кола етнографічних та історичних даних, що стосуються ролі жінок і чоловіків у відмінних типах суспільства. Дослідження фокусується на матеріальних умовах та ідеологічних оцінках, що формують і відображають культурні моделі гендеру; розглядаються взаємини гендеру та інші аспекти культури (економіки, соціальних та політичних об'єднань, релігії).

Неабиякий внесок у розвиток гендерної теорії здійснила праця Андрієнни Річ «Народилася жінкою: материнство як досвід та інститут». Провівши аналіз расових та сексуальних проблем, а також праць «кольорових феміністок», дослідниця зробила висновок про те, що гендер – аж ніяк не монолітна категорія, яка урівнює всіх жінок. Гендер – це система, що продукує відмінності та вписує їх у систему владних відносин. Крім гендеру, на систему владних відносин можуть впливати інші соціальні чинники – расові, класові, вікові.

Не слід також залишати поза увагою вплив на становлення гендерної теорії книги Симони де Бовуар «Друга стать», у якій обґрунтовувалась самоцінність і самодостатність жінок, а також аналізувалась проблема ієрархічності маскулінного та фемінного в культурі. В цій роботі Бовуар зазначає, що в суспільстві чоловіче завжди мислиться як культурна норма і щось позитивне, а жіноче – як відмінне від цієї норми і негативне. Зазвичай фемінність у культурі соціально конструюється як вторинне, інше, друге. І суспільна група, що асоціюється з цим іншим і вторинним, у традиційній культурі не лише позбавлена права на рівність, а й права безкарно відстоювати цю свою інакшість і жити за своїми правилами, а не за правилами та законами, нав'язаними групою, що вважається первинною та позитивною [23].

Наприкінці 1970-их актуальною стає необхідність диференціації понять стать і гендер. Так, Рода Уонгер у праці «Про редифініцію понять стать і

гендер» запропонувала вжити термін «sex» для визначення суто біологічних аспектів людини, а термін «gender» – стосовно соціальних, культурних і психологічних аспектів; тобто вчена вважає, що стать людини – явище біологічне, а гендер – соціально-культурний конструкт [222]. Для характеристики співвідношення статей у соціальному ракурсі необхідно відмовитися від поняття розрізнення статі, що базується на утвердженні біологічних особливостей, оскільки таке розрізнення передбачає константу жіночих і чоловічих статевоїх ролей, що, зі свого боку, розглядає патріархальну систему влади як природний базис. Розрізнення понять «стать» і «гендер» має започаткувати усвідомлення того, що поняття «жіночість» та «мужність» наділені множиною імплікацій і багатоманітністю. У вказаній роботі Уонгер ввела у науковий обіг вкрай актуальні для гендерної теорії поняття гендерної ролі, норми, стереотипу, ідентичності. Ці поняття є конвенціональними та мінливими й, відповідно, вони можуть варіюватися у суспільстві від вкрай маскулінного до вкрай фемінного. Стать людини ніяк не залежить від її гендеру. Наприклад, в одній культурі певний вчинок може вважатися зовсім не чоловічим, але при цьому чоловік, який його вчинив, продовжує вважатися чоловіком, а не жінкою [247].

Термін «гендер» ввела в соціальні науки Енн Окклей у 70-і роки ХХ ст. Окклей, наголошуючи на тому, що жіночі соціальні ролі домогосподарки, виховательки не можуть вважатися неминучими через жіночу природу, дійшла висновку, що поведінка статей зумовлена культурою суспільства. Ця думка знайшла свій подальший розвиток у наукових гендерних розробках концепції культурного розподілу праці (за Парсоном), заснованого на взаємодоповнюваності інструментальної (чоловічої) та експресивної (жіночої) ролей, зумовлених біологічними відмінностями статей [34, с. 43].

Термін «гендер» як аналітичну категорію вперше було введено до наукового обігу в 1986 р. у статті американського історика Джоан В. Скотт «Гендер: значима категорія історичного аналізу» [245]. Особлива увага в цих

гендерних дослідженнях приділяється технологіям формування гендера, тобто засвоєнню гендерних норм, які багато в чому визначають моделі відносин у суспільстві. Дж. Скотт доводить, що гендерна концепція дозволяє аналізувати суспільство, застосовуючи системно-структурні, соціокультурні та особистісні характеристики. Вона запропонувала розглядати в понятті «гендер» чотири групи «підсистем» [245, с. 14]:

- 1) комплекс символів, що характеризують «чоловіче» і «жіноче» в культурі;
- 2) комплекс норм – релігійних, наукових, правових, політичних;
- 3) соціальні інститути, що його формують (сім'я, родинна система, ринок робочої сили, система освіти, державний устрій);
- 4) проблему самовираження, суб'єктивного самосприйняття і саморозуміння особистості, тобто проблему статевої ідентичності.

Джон Лорбер у книзі «Парадокси гендера» для позначення цього соціального феномену вживає термін «робити (вибудовувати) гендер» [242]. Пояснити, чому це творення (вибудова) гендера робиться з моменту народження, постійно і кожним індивідом, можна, досліджуючи не тільки індивідуальний гендерний досвід, а й сам феномен гендера як соціального інституту. Гендер як соціальний інститут – це один із головних способів, за допомогою якого людство організовує своє життя. Варто зауважити, що існує лише два способи добору індивідів для досягнення будь-яких суспільних цілей: перший – на основі їхнього таланту, здібностей, мотивації та компетенції, тобто продемонстрованих ними особистих досягнень; другий – на основі їхньої належності до визначеної статі (гендера), раси, етносу, тобто членства у певній соціальній групі. Різні суспільства з різною інтенсивністю використовують ці два підходи в оцінці індивідів, однак кожне суспільство використовує при цьому гендер і віковий розподіл. У цьому сенсі гендер є дифузійним, тобто широко розповсюдженим статусом.

На думку українського філософа О. Гомілко, еволюція поняття гендеру пройшла три етапи. Перший з них вона пов'язує з роботою

американського антрополога Маргарет Мід «Секс і темперамент у трьох примітивних суспільствах» (1935), у якій вчена на основі сорокарічних досліджень примітивних народів Тихого океану розмежувала гендер і стать та підкреслила залежність жіночої та чоловічої поведінки від принципів певного типу культури. Стать вона розглядає як природну характеристику людини, а гендер формулює як «специфічну форму існування статі у соціокультурному середовищі». Другий етап розвитку поняття гендеру пов'язаний з уже згадуваною роботою С. де Бовуар «Друга стать» (1949), у якій феміністка критично поставилася до ідеї сприйняття жінки як особливої біологічної категорії людини («іншої статі»), що не відповідає загальнокультурному зразку (патріархальний стереотип), і визначила, що статус жінки має не стільки біологічне походження, скільки соціальне: «Жінкою не народжуються, жінкою стають». Поняття гендеру в цій роботі використовується для розкриття соціальної дискримінації жінки в «патріархальному» суспільстві. Третій, новий підхід до проблеми гендеру ґрунтується «не на подібності чоловічого і жіночого, а на їх відмінностях. Переосмислення статі відбувається у напрямі визнання її природної заданості, але, на відміну від традиційного фемінізму, пряма залежність між статтю та гендером заперечується» [201, с. 111].

Наукові дослідження гендерних проблем мають відносно недавню історію. Передумовою появи гендерних досліджень став феміністський рух «другої хвилі», що виник на Заході в 60-70 роки ХХ сторіччя. На початку 70-х років в американських університетах з'явилися програми з жіночих студій. Як відзначає Рената Хоф, «відмінним жіночих досліджень від досліджень про жінок є включення жіночого життєвого досвіду ... як основи наукової роботи, що не тільки змінило тип аргументації, а й викликало до неї інший пізнавальний інтерес» [210, с. 27–28]. Інституалізація жіночих досліджень привела їх до якісного росту, в цей період самі ж жінки піддають критиці різноманітні концепції фемінізму, з'являються перші гендерно

орієнтовані роботи, що позначаються «переходом від аналізу патріархату та специфічного жіночого досвіду до аналізу гендерної системи» [39, с. 68].

Із середини 80-х років жіночі дослідження поступово перетворюються в гендерні (Gender Studies), які акцентують свою увагу не на проблемах жінок, а на взаємовідносинах жінок і чоловіків у суспільстві. Стало очевидним, що неможливе вивчення жіночих проблем окремо від чоловічих, і дослідження потребує питання щодо взаємовідносин обох статей: «У рамках гендерних досліджень відбувається опис феномену співвідношення влади між статями без звертання до постулату, що став проблематичним, загального «жіночого досвіду» або універсального пригнічення жінок» [210, с. 43], і що неможливо зрозуміти становище жінок у суспільстві без аналізу соціальних механізмів, які репродукують існуючу соціальну нерівність. Таким чином, як вищий ступінь розвитку жіночих досліджень, гендерні дослідження перенесли акценти з вивчення суто «жіночих» проблем до аналізу того, як гендер «стає наявним, конструюється та відтворюється в усіх соціальних процесах, і як це впливає на жінок та чоловіків» [39, с. 68].

У праці «Технології гендера» дослідниця Тереза де Лоретіс розуміє гендер так само, як і сексуальність, не як власність тіла, те, що з самого початку існує в людській істоті, а становить комплекс впливів на тіло, поведінку та соціальні відносини. Тереза де Лоретіс подає чотири твердження, що характеризують гендер:

- гендер є репрезентацією відношення, належності до класу, групи, категорії. Гендер надає одній сутності – індивіду – позицію всередині класу, і таким чином, позицію vis-a-vis стосовно інших складених класів. Тобто гендер репрезентує індивіда для класу, має конкретне і реальне відношення до матеріального життя особистостей (як соціального, так і суб'єктивного);
- репрезентація гендеру є його конструюванням, і в найпростішому сенсі можна вважати, що все західне мистецтво та висока культура є закарбованою історією цього конструювання;

- конструювання гендеру сьогодні відбувається так само активно, як і в минулі часи, наприклад, у вікторіанську епоху; і відбувається цей процес не тільки там, де його можна було б очевидно очікувати;
- конструювання гендеру перебуває під впливом його реконструювання, тобто будь-якого дискурсу, феміністського чи іншого, які відкидають його як неправильну ідеологічну репрезентацію; адже гендер як реальність є не тільки наслідком репрезентації, але й її надлишком, який залишається поза рамками дискурсу як потенційна травма, що може розірвати або дестабілізувати будь-яку репрезентацію, якщо не міститься всередині неї [130, с. 14–15].

Дослідниця вважає гендер класифікаційним терміном: у граматиці «гендер» є категорією, за якою слова та граматичні форми класифікуються не тільки відповідно до наявності чи відсутності статі (що є однією специфічною категорією, названою «природний гендер», типовою для англійської мови), а й за іншими, наприклад, морфологічними характеристиками в так званому «граматичному гендері», який ми знаходимо в романських мовах (пригадаймо працю Романа Якобсона під назвою «Стать небесних тіл» («The sex of the bodies»), у якій автор після проведеного аналізу гендеру слів «сонце» та «місяць» у багатьох різних мовах робить висновок про неможливість визначити загальний зразок, який би підтримував ідею про універсальний закон, що визначає маскуліність чи фемінність будь-якого з цих небесних об'єктів; стверджує, що поняття гендер абсолютно неможливо перекласти будь-якою романською мовою. Іспанське слово «genero», італійське «genere» та французьке «genre» не несуть жодних конотацій гендера – це навантаження має слово «sex», що означає стать. Здавалося б, з цієї причини слово «genre», запозичене з французької для визначення специфічної класифікації художніх та літературних форм, так само позбавлене будь-якого сексуального денотату, як і слово «genus», латинська етимологія гендера, що використовується в англійській мові як класифікаційний термін у біології та логіці [130, с.15].

Тереза де Лоретіс розглядає гендер крізь призму взаємозв'язку із категорією стать. Гендер є не статтю – природним станом, а репрезентацією кожного індивіда в рамках особливих соціальних відносин, які передують індивіду і базуються на концептуальній та жорсткій (структурній) опозиції двох біологічних статей. Цю концептуальну структуру представники суспільного фемінізму визначають як систему «стать – гендер». Ця система є одночасно соціокультурною конструкцією і семіотичним апаратом, системою репрезентації, яка приписує значення (ідентичність, цінність, престиж, родинні зв'язки, статус у соціальній ієрархії тощо) індивідам усередині суспільства. Для того, щоби репрезентувати себе і бути репрезентованим як чоловік або жінка, необхідно припустити весь комплекс цих значущих ефектів. Конструювання гендеру є одночасно продуктом і процесом його репрезентації [130, с.16].

Дослідниця Джудіт Батлер вважає, що гендер існує для того, щоби проявляти/прояснювати питання політики, культури, мистецтва, наукового знання. Тобто, не гендер – проблема в політиці, а політика – проблема для гендеру, не гендер – проблема, наприклад, у біології, а біологія – проблема для гендеру, не гендер – проблема в соціології/психології/історії, а соціологія/психологія/історія та інші соціальні науки – проблема для гендеру. В цьому контексті, гендер, на думку Е. Наумової, покликаний висвітлювати уявну функцію панування, що створює суб'єктів із всіх нас [148, с. 426].

У своїй праці «Руйнування гендеру» («Undoing gender») Батлер міркує над проблематизацією місця гендеру, вважає, що вона можлива лише в причетності до феномену меланхолії, котра розглядається не як феномен культури, пов'язаний з невизнаною втратою, а як місце переживання як прийняття втрати, із котрого помітна робота владних механізмів та можливі мова, дія, уява. Гендерна теорія якраз і покликана показати та проблематизувати початкову не-належність собі, постійний процес втрати себе як неможливу рятівну ідентифікацію. Гендерна теорія здатна навчити нас жити в постійній ситуації втрати і не страждати від цього.

Усвідомлювати себе як втрачений суб'єкт – це значить розуміти, що власність неможлива. У вищезазначеному дослідженні Батлер, розмірковуючи про екстаз, пише про можливість екс-статичного гендерного суспільства. Гендер, на її думку, пропонує ситуацію завжди буття поза-себе, котре означає, що немає ніякого початково заданого «себе» (oneself). У стані екстазу є лише «ми» (ourselves), що живуть поза-себе.

Дослідники К. Вест і Д. Зіммерман у своїй роботі «Створення гендеру» [200] наводять тезу про те, що формування гендеру не тільки відбувається в моменти перемикання видів діяльності, а й властиве взаємодіям взагалі. Насамперед, це пов'язане з гендерними особливостями побудови мови. Тому присутні у всіх письмових мовах правила закріплюють жіночність як другорядне та мужність як домінуюче. Так, А. Кириліна в книзі «Гендер: лінгвістичні аспекти» [101] наводить цьому наступні докази:

- Ототожнення понять «людина» та «чоловік». У багатьох європейських мовах вони позначаються одним словом: «man» (в англійському), «homme» (у французькому) і навіть українське «чоловік» надзвичайно співзвучно з «человек» у російському варіанті.
- Іменники жіночого роду є, як правило, похідними від чоловічих, а не навпаки.
- Іменники чоловічого роду можуть уживатися для позначення осіб будь-якої статі. Діє механізм включення в граматичний чоловічий рід. Таким чином, у багатьох випадках жінки взагалі ігноруються мовою.
- Фемінність і маскуліність розмежовані різко – як полюси – і протиставлені одне одному в якісному (позитивна та негативна оцінка) і в кількісному (домінування чоловічого як загальнолюдського) відношенні, що веде до утворення гендерної асиметрії [101, с. 40–41].

У роботі Г. Гарфінкеля «Дослідження з етнометодології» [46] і спільній праці Г. Гарфінкеля та Х. Сакса «Про формальні структури практичних дій» [47] аналізується процедура приписування статі, що постійно супроводжує повсякденну людську взаємодію. Для ілюстрації цієї процедури Гарфінкель наводить випадок транссексуалізму Агнес, коли процес становлення «справжньої жінки» стає предметом його аналізу та дозволяє простежити конструювання гендеру, що у цьому випадку не є настільки очевидним дисплеєм жіночості.

Для здійснення подібного аналізу необхідним вважає розрізнення трьох основних понять: біологічної статі (sex), приписування статі (категоризації за статтю) і гендеру. Наявність або відсутність відповідних статевих ознак не гарантує того, що індивіда будуть вважати представником певної статі. Так, Агнес осмислено конструює власний гендер з огляду на механізми категоризації за ознакою статі, що діють у повсякденному житті. Розмежування понять статі, категоризації за статтю та гендером дозволяє Гарфінкелю вийти за межі розуміння статі як біологічної характеристики, як константи, як невід'ємного статусу, визначити гендер як статус, що досягається. Г. Гарфінкель досліджує гендер як щось, що виробляється та відтворюється в процесі повсякденних взаємодій, він не є константою, незмінним статусом. У суспільстві це вважається проявом біологічної статі. Стосовно поведінки чоловіків і жінок у суспільстві існують «соціально стандартизовані та такі, що стандартизують видимі, але не зауважені, очікувані, фонові ознаки повсякденних подій, а члени суспільства саме ці фонові очікування і використовують як схему інтерпретації реальності, завдяки чому здійснені тут і тепер події стають для них доступними пізнанню та розумінню як прояву знайомих подій» [46].

Враховуючи вищенаведене, можна дійти до висновку, що не існує єдиної думки дослідників щодо того, хто вперше ввів термін «гендер» у науковий обіг, як і не існує через складність феномена загальноприйнятого визначення гендеру ні в зарубіжній, ні у вітчизняній науковій літературі,

хоча спроби проаналізувати і визначити зміст даного поняття були зроблені багатьма дослідниками.

Впровадження терміну «гендер» дозволило перевести аналіз відносин між статями з біологічного рівня на соціальний, зокрема правовий, та викорінити стереотип про «природне призначення статей». Для позначення нових стратегій світового регулювання соціо-статевих відносин у суспільних науках виник термін «гендер» та започаткувалися гендерні дослідження. Вони мали на меті аналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначати їх характеристики через спільне й відмінне, розкривати ролі статей, конструктів фемінності та маскулітності тощо [161, с. 10].

Гендерні дослідження – напрям наукової діяльності та її соціальної організації, спрямований на вивчення місця, ролі, активності, волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи [161, с. 10]. Завдяки гендерним дослідженням була переосмислена роль культури, популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночість та їх роль у творенні бар'єрів між жінками і чоловіками. Гендерні дослідження розробляють перспективну стратегію досягнення фактичної рівності правових можливостей жінок і чоловіків [114, с. 52].

Основною теоретичною базою сучасних гендерних досліджень стала соціально-конструктивістська парадигма, яка ґрунтується на двох основних постулатах:

- основними чинниками формування гендеру є соціалізація, розподіл праці, властива для суспільства система гендерних ролей, вплив сім'ї та засобів масової інформації;
- гендер формується й самими індивідами – на рівні свідомості (тобто гендерної ідентифікації), завдяки ухваленню приписаних суспільством норм та ролей і прагненню їм відповідати (в одязі, зовнішності, манері поведінки тощо) [108, с. 8].

Ці постулати можна доповнити третім:

- гендерна теорія нової генерації не намагається заперечувати існування тих або інших біологічних, соціальних, психологічних відмінностей між жінками та чоловіками. Ця теорія стверджує, що сам по собі факт відмінностей менш важливий, ніж їх соціокультурна взаємодія та система права, побудована на основі цих відмінностей. Гендерний підхід заснований на уявленні про те, що важливими є не біологічні або фізичні відмінності між чоловіками й жінками, а надане їм суспільством культурне, соціальне та нормативне значення.

Інтенсивний розвиток гендерного напрямку в сучасних гуманітарних науках та дослідження гендерної проблематики в Україні є не тільки намаганням наслідувати відповідні тенденції західних гуманітарних дисциплін, а й необхідністю, що зумовлена трансформацією сучасного українського суспільства. Зокрема, збірник наукових праць «Гендер, політика і суспільство в Україні» [237] досліджує як в умовах політичних, соціальних та економічних перетворень у пост-комуністичній Україні трансформується гендерна рівність і відносини. Дана колекція статей провідних західних та українських вчених висвітлює низку полемічних питань, зокрема гендерну нерівність у політичному представництві, змінні концепції батьківства та маскулінності, сексуальну орієнтацію та інше.

Категорія «гендер» та пов'язана із нею проблематика гендерної рівності опосередковані до статевої стратифікації людства, спектру соціальних взаємодій між статями. Квінтесенцією терміну «гендер» є аналіз відносин між жінкою та чоловіком за допомогою категорії відмінного, а відтак, побудови конструктів фемінності та маскулінності для впровадження нових форм суспільних відносин між статями на основі загальнолюдських стандартів дотримання прав людини.

1.2. Методологія дослідження гендерної рівності у філософії права

Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів [160, с. 21]. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як вчення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів [215], а також як сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмета науки; систему певних теорій, законів, підходів, що відображають процес пізнання. Узагальнення основних підходів до визначення методології сучасними науковцями дозволяє розглядати це поняття як складне утворення, що охоплює концептуальний виклад мети, змісту, а також цілої системи підходів, методів, логічних прийомів та інших можливих засобів пізнання й удосконалення досліджуваних явищ, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про досліджувані проблеми [12, с. 61–62].

У сучасних умовах право як природне, так і юридичне своїм змістом та ідеєю спрямовується на найвищу цінність – людину. Дискусія про природу права пов'язана із природою людини [176, с. 52–91]. Однією із властивостей людини є гендер як соціально-біологічна характеристика, через яку визначаються поняття «чоловік» та «жінка» [18]. Нова наукова категорія «гендер» стає каталізатором у процесі реалізації принципу рівності основних прав та свобод людини. Виникає нагальна потреба застосування визначеної сукупності способів пізнання дійсності, що найбільш адекватно відповідають правовим людинотворчим стандартам та процесам у досягненні гендерної рівності як ідеалу правової держави. Складність, багатогранність та міждисциплінарний статус вищезазначеної наукової проблеми приводить до необхідності розробки схеми методології дослідження, методологічного інструментарію гендеру як філософсько-правової парадигми. Комплексне

використання філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-правових методів та джерельної бази дозволяє всебічно підійти до огляду порушеної проблеми.

Діалектичний метод дозволяє побачити те, як через пульсуючі ритми зіткнень різних пар протилежностей будь-яка річ перебуває у властивій їй якості, залишаючись собою і стаючи іншою, піддаючись впливу сил руйнування та активно опираючись їм [15, с. 195]. Даний метод допоміг розкрити сутність гендерної рівності як філософсько-правової категорії, що перебуває у неперервному розвитку, беручи до уваги наявні наукові орієнтації та позиції.

Герменевтичний підхід у правовій сфері базується на сукупності принципів та способів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів. На даний час герменевтика – один із основних напрямів сучасної філософії. Будучи методологією гуманітарних наук, герменевтика виходить за їх межі. Практика розуміння передбачає впорядкування знань про об'єкти дослідження шляхом охоплення всіх явних та прихованих знань їхньої еволюції в динаміці режиму реального часу та простору [170, с. 138]. Герменевтичний метод слугує у дисертації для визначення дефініції гендерної рівності як філософсько-правової категорії, обґрунтування множини імплікації даного наукового поняття, набуття нових знань на основі аналізу різних підходів щодо розуміння гендерної рівності в різних сферах людської діяльності. За допомогою цього методу гендерна рівність тлумачиться як одна із фундаментальних засад прав свободи, вагома цінність для об'єктивного права, а також спосіб досягнення суспільної гармонії та забезпечення й розвитку прав людини.

Герменевтичний метод у дослідженні філософсько-правового виміру гендерної рівності особливо актуальний для формування нового юридичного напрямку – теорії гендерного права з урахуванням соціостатевої проблематики, адже виробляється новий понятійний правовий

інструментарій, що потребує відповідного праворозуміння і правозастосування у вітчизняному юридичному дискурсі.

Квінтесенцією *аксіологічного* методу є відображення системи цінностей, їх ієрархії, критеріїв, способів пізнання. У правознавстві даний метод використовується при дослідженнях цінності права, правової культури, суспільної значущості діянь у сфері права. Цей метод використано для характеристики місця та ролі гендерної рівності в суспільстві. Вивчення гендерної рівності в аксіологічному ракурсі має важливе наукове, практичне та ідеологічне значення, оскільки досягнення гендерної рівності як соціально-правової цінності повинна стати імперативом національного політико-правового мислення.

Гносеологія права – самостійна філософсько-правова наука, яка саме й покликана розкрити пізнавальну природу права, виявити закономірності правового пізнання як необхідної умови функціонування самого права [106, с. 32]. *Гносеологічний* метод дає можливість дослідити концептуальну онтологію гендерної рівності, виявити її особливості як репрезентації гендеру, що поєднує у собі збалансовану стратегію забезпечення умов людського життя, творення нових цінностей, спрямованих на людський розвиток. Гносеологічний метод дозволяє розкрити філософсько-правовий прагматизм гендерної рівності.

Антропологічний метод виявляє те, яким чином, за допомогою яких рис і здібностей людина створює таке нормативно-ціннісне середовище, що одночасно і відповідає її природі, і суперечить цілому ряду її параметрів, постає завданням антропологічного методу [15, с. 20]. Особливості природи людини, зокрема така її фізіологічна особливість як стать, бачення людей тілесно-уособленими істотами з урахуванням анатомічних та психофізіологічних властивостей сприяє впровадженню гендерної рівності. Завдяки цьому методу розглядається соціальний та релігійний підхід до гендерної рівності, яка нерозривно пов'язана із людським виміром.

Серед загальнонаукових методів дослідження проблематики філософсько-правового виміру гендерної рівності виправдано заслуговує на увагу *логічний* метод. Він застосовується при оцінці наукових концепцій та доктрин, формування нових понять і термінів, при викладі тексту дисертації, Даний метод ґрунтується на логічних прийомах, котрі розглядаються як структурні компоненти методології.

Зокрема, використано метод *аналізу* – розгляд явища через поділ цілого на складові частини, при встановленні взаємозв'язків між ними. Зокрема, у розкритті структури гендерної рівності як філософсько-правової категорії. Синтез як альтернатива аналізу сприяв узагальненню окремих знань про право на відмінності в аспекті гендерної рівності, а це знадобилося при формуванні окремих імплікацій категорії «гендерної рівності».

Індуктивний метод як сходження наукової думки від одиничного до загального дав можливість сформулювати уявлення про природу гендерної рівності через аналіз одиничних її складових. *Дедуктивний* метод як перехід від загального до одиничного використано у виведенні визначення поняття гендерної рівності як складової категорії загального поняття рівності.

Метод *абстрагування* як відхід у думці від несуттєвих властивостей, зв'язків та виділення кількох рис, які цікавлять дослідника, сприяв виведенню нових для науки філософії права визначень, понять.

Історичний метод відіграє важливу роль у дослідженні етапів становлення у хронологічній послідовності гендерної рівності як нового правового феномена, дає змогу виявити внутрішні та зовнішні особливості її формування і розвитку. Метод історизму сприяє вивченню гендерної юриспруденції як історичного явища, що виникло у період суттєвих зрушень у розумінні рівності потенційних можливостей чоловіків і жінок та правового забезпечення цієї рівності у постіндустріальному суспільстві.

Спеціальні методи не залишилися поза увагою при написанні дисертації, що є підтвердженням міждисциплінарного характеру наукового дослідження. *Лінгвістичний* метод дав можливість дослідити слово «гендер»

та його деривати у науковій, правовій, політичній лексиці. При розкритті категорії «гендер» застосовувалися дефініції цього поняття, наведені представниками мовознавства.

Було застосовано також *соціологічний* метод, за допомогою якого гендер можна розглядати як вказівку на соціальний статус особистості, як продукт соціуму, його конструкт. За допомогою соціологічного підходу відбувається трактування гендеру одночасно і продуктом суспільства, й інструментом, за допомогою якого розподіляються суспільні ролі, будуються суспільні інститути, встановлюються норми й вимоги та виникають певні стереотипи.

Використання *психологічного* методу дало змогу перевести аналіз відносин між статями з біологічного рівня на рівень психологічний, визначити зміст поняття гендеру крізь призму маскулінності та фемінності.

Приватні (конкретні) методи допомогли досліджуваний проблемі залишатися у межах філософсько-правової площини та не відійти в середовище таких наук як психологія, соціологія, лінгвістика. За допомогою *спеціально-юридичного* методу було здійснено аналіз чинного вітчизняного та міжнародного законодавства з проблематики дослідження.

Завданням *формально-юридичного* методу є опис, класифікація та систематизація державно-правових феноменів, дослідження їх зовнішніх та внутрішніх форм. Завдяки пов'язаності із правилами логіки й мови цей метод сприяє формуванню визначення юридичних понять, їх опису, класифікації та систематизації [183, с. 15]. Цей метод спряв розкриттю сутності гендерної рівності через типізацію її цілей та завдань, що допомагають розкрити її істинний зміст.

За допомогою *порівняльно-правового* методу встановлюються схожі та відмінні ознаки між досліджуваними явищами, виявляється їхній генетичний зв'язок з метою встановлення порівняльно-зіставних висновків. Під порівняльним методом у філософії розуміють пізнавальну операцію, за допомогою якої на основі певної фіксованої ознаки (підстави)

встановлюється тотожність (рівність) або відмінність об'єктів шляхом їх попарного зіставлення [192, с. 40]. Порівняльно-правовий метод застосовано для встановлення схожих і відмінних ознак при зіставленні нормативного закріплення філософсько-правових положень гендерної рівності у міжнародних правових нормах, спеціалізованих законах щодо гендерної рівності, прийнятих у різних країнах світу, та вітчизняного спеціалізованого законодавства.

Метод *теоретико-правового моделювання* сприяє створенню теоретичних моделей, у яких відображаються уявлення про ідеальні форми права і держави, що виникають на певному етапі суспільно-політичного розвитку [183, с. 17]. Даний метод був використаний при здійсненні опису моделі принципу гендерної рівності, що репрезентована як ідеал держави соціально-правової орієнтації.

У дискурсі дисертації виникає необхідність впровадження та застосування гендерного підходу як особливого методологічного підходу наукового пізнання у соціальних науках, і в юридичній науці зокрема. Без гендерного підходу, тобто без з'ясування ролі жінки й чоловіка в сучасному житті, враховуючи при цьому право на біологічні відмінності, тих специфічних внесків, які кожний з них робить у розвиток суспільства, неможливе формування системи прав і свобод та механізмів реалізації у такий спосіб, щоб вони були рівної мірою доступні і жінці, і чоловіку.

Наведені вище методи та підходи дають підстави стверджувати, що філософсько-правовий вимір гендерної рівності потребує розробки нової методологічної концепції із використанням різноманітних підходів та методів пізнання у їх сукупності та взаємозв'язку, що зумовлено характером дослідження, поставленою метою та завданнями теоретичного і практичного аналізу. Завдяки методологічній багатоманітності дослідження пронизане великою кількістю наукових поглядів, підходів, позицій, концепцій правового та філософського характеру з порушеної проблеми. Розглянуті методологічні засоби доказово простежують те, що гендерна рівність як

філософсько-правова категорія – не ізольована сфера наукового пізнання й потребує міждисциплінарного підходу як цілісна система, що включає множину форм та імплікацій, розуміння особливостей їх змісту та функціонального призначення.

Запропонований методологічний інструментарій, поєднаний із принципами об'єктивності, детермінізму, плюралізму та аксіологічного аналізу дав змогу виявити цілісну картину розуміння принципу гендерної рівності.

Висновки до розділу 1

Зовсім недавно поняття «гендер» почало активно освоюватися філософією, соціологією, юриспруденцією, а також активно охоплене увагою мас-медіа. У сучасних соціальних та гуманітарних дослідженнях гендер не має єдиного універсального визначення, зокрема недостатньо дана категорія досліджена у філософсько-правовій площині.

Суперечливим є розуміння категорії «гендер» як соціально-орієнтованого питання, що стосується виключно жінок; як тотожного поняттю «фемінізм». Філософсько-правовий підхід не ототожнює гендер зі статтю, а трактує його як складний феномен, що передбачає сукупність соціальних відносин і процесів загалом та між особами різних статей зокрема, а також відтворює тілесний і соціальний аспекти людини як суб'єкта правових відносин.

Категорійно-поняттєве визначення гендерної рівності у філософсько-правовому аспекті важливе для обґрунтування структури та практичної ефективності досягнення її як ідеалу соціально-правової держави.

Правовим концептом прав, що мають гендерний вимір є врахування того, що чоловіки та жінки відмінні за анатомією, психікою та рольовим вираженням, повинні бути наділені рівним правовим статусом та запроваджувати гендерні відносини на егалітарній основі.

Метод гендерного аналізу законодавства полягає у наданні висновку компетентними органами відповідності правових норм основам гендерної рівності, гендерному виміру правової площини. Вищезазначений метод – це процес, що дає оцінку різним впливам законодавчих актів на чоловіків і жінок. Потенційно різний вплив напрямів законодавства на різні статі буває замаскованим або неясним. Для з'ясування цього латентного впливу застосовують метод гендерного аналізу законодавства, що дає можливість створювати законодавство з визнанням гендерних відмінностей, природи стосунків між жінкою та чоловіком, соціального середовища зумовленого гендерними відносинами та гендерною культурою.

РОЗДІЛ 2

АНТРОПО-СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

2.1 Тіло і стать у контексті філософсько-правових студій

Гендерна рівність як проблематика рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, наділена міждисциплінарним напрямом досліджень, що має низку аспектів: соціальний, правовий, політичний, культурологічний, історичний та ін. Однак у філософсько-правовому дискурсі у тій або іншій формі майже постійно має місце антропологічний підхід. Тому «без участі людського фактора українське право не вдасться узгодити з правом країн ЄС – це утопія», – зазначає О. Костенко [112, с. 30]. Антропологічний підхід має бути стрижневим у процесі розгляду філософсько-правового виміру гендерної рівності. Це пов'язано з тим, що сутність гендерної рівності передбачає конструктивну взаємодію чоловіків і жінок задля ліквідації дискримінації. Незнання природи та властивостей людської особистості з притаманними їй індивідуальними ідеями, ідеалами, цінностями, пристрастями, інстинктами перешкоджатиме розкриттю нових можливостей та перспектив розвитку чоловіків і жінок як двох рівних основ сучасного суспільства. У визначенні змісту гендерної рівності у філософсько-правовому вимірі, обґрунтуванні її структурних елементів необхідно виходити із антропологічного виміру, оскільки гендерна рівність тісно пов'язана з самою людською особистістю, її природою, властивостями та призначенням. Як стверджував Г. Гегель, «...розумні ті закони і норми права, державні устрої, які відповідають природі людини, поняттю людини, свободі» [48, с. 385].

Великий антрополог античності Сократ зауважив, що людина є особливою істотою, досліджуючи яку, не можна використовувати ті ж

емпіричні засоби, які використовуємо, досліджуючи природу [163, с. 19]. Природа через суспільну людину виводить себе на якісно вищий рівень, і лише через природу ця людина може вижити та вдосконалити себе. Людина – це єдність, синтез двох начал космічно-природного та соціокультурного [163, с. 23]. Найбільшою онтологічною проблемою людини є її двомірна суть, тобто, з одного боку людина існує в природі, а з іншого – в суспільстві. І право постійно апелює до людини як до істоти соціокультурної (істоти, яка усвідомлює себе частиною суспільного цілого, приймає загальноприйняті і найбільш бажані моделі поведінки) [163, с. 32]. Людина у Всесвіті є унікальним творінням, космічним явищем, що почало існувати багато мільярдів років після всіх живих істот на Землі. Можна припустити: якщо рослинний і тваринний світи підпорядковані природним законам, законам Всесвіту, тобто розвиваються, згідно з вимогами природи, то людина як символічна тварина (не беручи поки до уваги розуму, мовлення, свободної волі) також функціонально залежна від Всесвіту [184, с. 313].

Серед основних ідей, що вплинули на наукову думку ХХ ст. і мають глибокий парадигмальний характер, сучасні науковці виділяють погляди Е.Касірера, М. Шелера та Е. Фрома. Так, Е.Касірер визначив Людину як «символічну тварину», яка єдина з усіх живих істот здатна вибудувати між собою і природою символічне середовище. Друга антропологічна парадигма пов'язана з іменем М. Шелера; він постолоював обмеженість людини як біологічного організму, який «вирвався» з природи і розвивається без чітких орієнтирів, спонтанно. Третя ідея філософської антропології ХХ ст. належить Е.Фрому, який розвинув теорію спонтанності людської природи, але зі здатністю до розумної рефлексії, причому різної в різні культурні епохи. Фром вбачав феномен людської природи у свідомості як основному потенціалі суб'єктивності людини [11, с. 26]. Сучасна філософія характеризується тим, що їй притаманний антропологічний підхід, згідно з яким людську реальність слід пояснювати із неї самої, а не як підлеглу позалюдському об'єктивному буттю; людина стає творцем осмисленого

буття, а тим самим пізнання об'єктів світу перетворюється в пізнання характеристик самого суб'єкта з урахуванням конкретного її існування, при цьому мається на увазі як індивідуальність і суб'єктивність людини, так і її природна історична обумовленість.

Термін «антропологія» в перекладі з давньогрецької означає «наука про людину» (від слів «anthropos» – людина та «logos» – наука, поняття, вчення, думка). Вважають, що його, як і безліч інших, у науковий обіг увів видатний давньогрецький мислитель IV ст. до н.е. Арістотель у «Нікомаховій етиці». Він вживав його стосовно вивчення духовних властивостей людини. У працях протестантського гуманіста Касмана антропологія починає тлумачитися як наука про подвійну духовно-тілесну природу людини. Однак у 1501 р. в Лейпцізі з'явилася книга Магнуса Гундта «Антропологія про достоїнство, природу та властивості людини і про елементи, частини і члени людського тіла», де, як видно з назви, йшлося вже й про фізичні риси людей. [180, с. 3].

У традиційному розумінні антропологія – це одна з галузей біологічних знань або наука про походження і еволюцію фізичної організації людини та її рас. Інколи цей термін використовується для означення всієї сукупності наук про людину. Оскільки людина як надзвичайно складноорганізований і багатосторонній об'єкт може вивчатися і досліджуватися в різних аспектах і з різних точок зору або позицій, то для конкретизації цих аспектів використовуються термінологічні словосполучення «культурна антропологія», «філософська антропологія», «релігійна антропологія», «лінгвістична антропологія», «юридична антропологія» та інші [9, с. 10].

У сучасній філософсько-правовій думці дедалі виразніше проявляються антропологічні тенденції відстоювання пріоритету особистості та суб'єктивних прав. На основі антропологічного принципу права в правових концепціях багатьох країн закріплені принципи гідного людського життя, свободи, рівності прав тощо. Ці норми виводяться з уявлення про недоторканність людської гідності як критерію права і як «людського

виміру» основного закону, що і є виявом антропологічного принципу [116, с. 124].

Не можна оминати увагою вплив антропних чинників на розвиток сучасного інституту основоположних прав та свобод людини, адже однією із сучасних тенденцій розвитку вітчизняної юридичної науки є, за висловом відомого українського теоретика-правознавця професора П. Рабіновича, «антропологізація» її предмета [174, с. 208]. Право як природне, так і юридичне своїми змістом та ідеєю спрямовується на найвищу цінність – людину. Відтак, цілком виправданим є інтерес до дослідження людини у ракурсі права. Людина являє собою поєднанням двоєдиного начала: тілесно-матеріального та духовно-інтелектуального, які неможливо відмежувати в реальності одне від одного, не втративши при цьому цілісності [36, с. 236]. Дискусія про природу права пов'язана з природою людини. Розглядаючи роль людського фактора у праві, О. Костенко основне питання правознавства модифікує таким чином: «Людина – творець права в цілому, чи лише законодавства і правової практики як позитивного аспекту права, який у єдності з природним аспектом утворює феномен права?». І відповідь на це питання надається така: «Людина – творець не права в цілому, чи лише законодавства і правової практики, тобто лише позитивного аспекту права, який у єдності з природним аспектом утворює феномен права» [158, с. 4]. Це, очевидно, і складає антропогенність права [158, с. 4]. Антропогенність права полягає в тому, що людина визнається мірою правової реальності. Тіло людини є першою та необхідною умовою існування правової регуляції, оскільки учасником правових відносин може бути лише реальна людина, представлена двоєдиною єдністю – духовного та тілесного [36, с. 237]. Досить цікавим і змістовним у вирішенні проблеми людини як міри правової реальності є підхід сучасного правознавця В. Бігуна. Він використовує таке поняття як правове людинорозуміння – це одне із основоположних понять будь-якої правової системи, яке покликане дати відповідь на запитання «ким є людина та як вона розуміється?». Правове людинорозуміння – це система

понять, категорій, концепцій, поглядів, підходів, тлумачень, уявлень, ідей тощо, які формують та відображають зміст та форму розуміння людини в праві. Для людини правове людинорозуміння – це здатність осмислювати, осягати сутність, сенс та значення людини в праві [21, с. 5].

Антропологія права вбачає головну мету права в олюдненні людини, людському вимірі права та правових систем, їхній гуманістичній природі й підтверджує тезу про те, що, незважаючи на етнічні, культурні та інші відмінності, людству в різних його проявах скоріше властиве спільне, аніж відмінне, і зокрема те, констатує І. Честнов, що всі ми – люди і що людині притаманне право [219, с. 35]. Дослідник В. Бігун вважає, що у сучасній антропології права репрезентовані три основні підходи до визначення людини в їх застосуванні у праві та науках про право. Дескриптивний – полягає у відокремленні й описі тих морфологічних, фізіологічних та інших рис, які вирізняють людину з-поміж представників інших видів живих організмів. Атрибутивний – полягає у виокремленні визначальної характеристики людини (атрибуту), яка в результаті визначає і решту її характеристик. Сутнісний – полягає у спробі розкрити сутність людини і, таким чином, сформуванню універсальної концепції людини [22, с. 37–42]. Відповідно у дисертаційному дослідженні даний підхід використано наступним чином: дескриптивний – людина як матеріальна істота наділена тілесністю, а однією із найбільш вагомих ознак тілесності є стать; атрибутивний – на основі статевої належності виокремлюється фемінний та маскулінний атрибут людини, що стає основою соціальної ролі; сутнісний – полягає у консолідації рівноцінних статей із врахуванням їх особливостей, що трансформується у гендерну рівність.

Людина є особою, єдиною живою істотою, що спроможна пізнавати й відкривати смисл речей і наповнювати значенням свої вислови та свою усвідомлену волю. Новий вибух інтересу до теорій людини, загострення потреби переосмислення їх базового підґрунтя викликані цілим комплексом причин. Серед них філософи виділяють об'єктивні суперечності між

людиною і природою (екологічна криза), людини зі самою собою (криза ідентичності), соціальних груп із соціумом (криза колективної ідентичності) та інше [27, с. 5]. Сутнісний образ людини має бути «виведеним» з її власної природної основи шляхом встановлення кореляцій між біофізіологічною людською органікою та наслідковими модусами виявлення різних особливостей «тілесності» людини на психологічному та соціальному рівнях буття. Відповідно, «істинно гуманістичні» уявлення про належність (зокрема й правову) полягають, з цієї точки зору, не у «підлаштовуванні» недосконалої людської природи під певні «піднесені мірила», а навпаки, саме у зверненості до цієї природи вже хоча б через те, що вона є людською [196, с. 140–141]. Постановка питання про тіло і тілесність та їхня філософська інтерпретація (як найбільш загальна та універсальна) відбувалася поетапно і відповідно до тих культурних викликів, які були актуальні для конкретного історико-культурного середовища; сучасні наукові розвідки щодо сутності тіла і тілесності як константності буття людини соціальної доводять нетотожність у відношенні до тіла в різні історичні епохи: від уявлень про тіло як міні-космос (античність) через зневажливо обережне ставлення на фоні надмірної релігійності в середньовіччі та антрополого-пантеїстичне захоплення в епоху відродження до повної секуляризації тіла в наші часи [36, с. 229–230].

Буття дане людині насамперед у тілесній формі. Саме тіло окреслює первинну межу «Я» та «не-Я». Крім цього, тіло – це джерело енергетики існування, мотивацій та стимулів [233, с. 6]. Дуже важливо зрозуміти природу й цінність людського тіла, а також того зв'язку, який існує між особою та її тілом для того, щоб визначити цінність самої особи та її поведінки у відносинах із оточенням. Однак філософсько-правова традиція ще й сьогодні не працює з поняттями «тіло» і «тілесність», хоча, на думку вченої В. Вовк, саме з'ясування місця феноменів тіла і тілесності у сфері дії права є надзвичайно складною та благодатною цариною [36, с. 228].

Часто особистість ототожнює себе зі своїм тілом як природно-природженою основою існування. Сучасна цивілізація докорінно міняє ситуацію. Тіло постає вже не тільки і навіть не стільки виявленням самовиникаючої сили життя, скільки реалізацією деякого конструктивного задуму, вільно прийнятого рішення [233, с. 6].

Тіло є особливим, специфічним об'єктом дослідження. Воно – перший крок озовніщення, самоідентифікації людини. Тіло, з одного боку, – сама людина, а з іншого – вмістилище її суті, оболонка, з якою людина народжується, живе і вмирає. Тіло людини – це високорозвинений і складно організований живий організм, що складається з різних взаємодіючих між собою систем (кісткової, м'язової, дихальної, травної, нервової та ін.) і органів (органів чуття, статевих органів, органів травлення і виділення тощо), завдяки злагодженій діяльності яких забезпечується виконання всіх життєво важливих функцій. Для нормальної життєдіяльності організму потрібні різні поживні речовини, а також певні умови (клімат, температура повітря, атмосферний тиск тощо). Людина як тілесна істота залежить від предметів своїх матеріальних потреб і певних умов свого існування. Тілесне існування людини обмежене певним простором (місцем проживання, перебування) і часом (тривалістю життя). Найбільш суттєві тілесні (фізичні) відмінності між людьми визначаються їх статтю та віком [9, с. 416–417].

Людське тіло характерно відрізняється від інших тіл живої природи. Якщо спостерігати за своєрідністю людської форми прояву, то як характерне слід відзначити її строго закономірний, різноманітний і симетричний поділ. Для людської форми прояву на противагу вигляду тварин суттєвим є вертикальне положення, нагота як відносна незакритість основної форми і відносна видимість внутрішньої структури тіла через форму поверхні. Цей нормальний зовнішній вигляд не є одним для цілого виду «Людина»: по-перше, наявна двояка форма чоловічого і жіночого; по-друге, закономірна зміна вигляду: індивідуум проходить у своєму розвитку низку норм формування (постать дитини має інший закон будови, ніж юної або зрілої

людини). Тіло зі своїм конкретним, закритим у собі та однорідно почленованим виглядом сприймається як внутрішньо взаємопов'язане. Воно має в собі щось, що робить його тим, чим воно є, а саме: це відбувається у прогресуючому процесі утворення. Тіло змінюється у вигляді. Ця організація зсередини є своєрідним способом буття: спосіб буття живого [229, с. 27–28, 31]. Звичайно, що тіло як таке є об'єктом природознавства, воно зосереджує в собі дію природних законів, але водночас воно підпадає під дію закономірностей соціального світу, які, не відмінюючи перших, суттєво модифікують їх вияв [36, с. 227].

Галузь філософського осмислення тіла можна назвати фізіософією (або соматософією). Це наука про людське тіло як про вищий орган космічного життя та про його змінні духовно-культурні сенси. Фізіософія має спільний предмет із фізіологією: життєдіяльність цілісного організму та окремих його органів, але при цьому вноситься софійне досягнення організму, котре саме є органом якогось цілого. Фізіософія вивчає мудрість тіла, його космічні, культурні, спіритуальні, містереальні сенси, котрі розгортаються в ритуально-релігійній, суспільно-трудовій, етико-міжособистісній та художньо-символічній практиці. Серед основних тем фізіософії – стать, їжа, очищення, біль та хвороба, обличчя та зовнішність, органи чуття, внутрішні органи [232, с. 14].

Тіло, сприйняте як речовинне підґрунтя людяності, існує у двох світах – об'єктивному та суб'єктивному, точніше людському, світі. Така межа й цілісна природа людської тілесності дозволяє розглядати тіло як реалізацію дійсного синкретизму, даного людині від начала начал. Тією мірою, якою тіло не піддається донині зусиллям його технічного перетворення, ми можемо розглядати його як останню цитадель буття у світі тотального існування. Будучи суб'єктивністю, вкоріненою у світі, та об'єктивністю, безпосередньо даною людині для будь-якої діяльності та крім діяльності, забезпечуючи злиття двох типів реальності, тіло по суті є першим та істинним притулком буття, цього дорефлексивного й передрефлексивного

переживання абсолютної єдності (тотожності) людини та світу, переживання, яке наділяє світ сенсом і обдаровує людину співпричетністю до безконечності [29, с. 233]. Відтак тіло людини наділяє її конечністю, оскільки люди живуть лише в теперішній момент, тут і зараз, все, що було до цього, є категорією минулого, все, що буде, є акцентом майбутнього. Вічна, але конечна – ось головне, що відрізняє людину від світу, який є вічним і безконечним. І саме ця конечність дозволяє людині творити себе над світом, замикаючи тим самим царину буття. Вічність, яка розвиває себе, повинна бути конечною. Саме цим ми зобов'язані людині [29, с. 233]. Тіло – відкрита система. Воно не може існувати в органічній єдності незалежно від зовнішніх впливів, без речового, енергетичного та інформаційного обміну з навколишнім середовищем. Тільки так і може існувати конечна істота. СENS та осмислення – доля такої конечної істоти, що намагається досягнути безкінечний світ, намагаючись укорінитися в ньому. Тому тіло осмислене, а сENS – тілесний [233, с. 310]. Згідно з матеріалістичним та антиметафізичним трактуванням, тіло розглядається як протяжна матерія, яку можна визначити, розташувавши у просторово-часових координатах (тіло займає певний простір і має визначену й безперервну тривалість у часі). Звідси випливає, що тілом можна маніпулювати і користуватися.

Іншою є інтерпретація персоналістична, що опирається на аристотелівсько-томістську модель ідеоморфізму – душа поєднується з тілом через зв'язок, який існує між формою та матерією. Людина не «має» тіла, а «є» тілом, точніше – тілесністю.

Г. Тульчинський у праці «Тіло свободи» розглядає тіло як посередник втілення/преображення особистісного існування. Тіло – межа свого та чужого, зовнішнього та внутрішнього світів. Воно дозволяє розрізняти дії, котрі ми приписуємо собі, та дії, приписані іншим. Однак тілесне існування дозволяє проводити ці відмінності лише за умови уособлення (ідентифікації) особистості зі своїм тілом. Оскільки особистість здатна відчувати себе єдиною зі своїм тілом, відтак вона завжди сприймала і продовжує сприймати

тіло як організм, субстанція, що з'явилася природнім шляхом, на основі якої розвивається особистість [233, с. 200].

Як зауважив Жан Бодрійяр, «ніколи не буває просто оголення, ніколи – оголеного тіла, котре було б тільки оголеним, ніколи – просто тіла, адже оголеність, прикрита одежею, функціонує як таємний, амбівалентний референт. Нічим не прикрита, вона впливає на поверхню в якості знаку і захоплюється в циркуляцію знаків» [182, с. 209]. Кожне суспільство володіє власними знаками, що відносяться до концепцій тілесності, котрі базуються зовсім не на «просто» біологічних функціях. Біологія тут виконує лише обслуговуючу роль щодо ідеології: вона служить виправданням тілесних політик, котрі домінують у кожному окремому соціокультурному просторі. Тіла чоловіків, жінок і дітей мають у різних суспільствах різні конфігурації, при цьому вони ніколи не є просто абстрактними наборами нейтральних деталей. Вони – набагато складніші конструкції, обтяжені сенсами, вкрай далекими від тої картини, котру наполегливо пропонують нам анатомічні атласи. Поєднання костей, шкіри та нутрощів – зовсім не те, що ми бачимо, коли кидаємо свій погляд на тіло [182, с. 209]. Автономія, безпека, захист прав і свобод пов'язані з репрезентацією тіла в суспільному просторі в ситуації, коли тіло завжди вже виставлене для іншого в своїй вразливості, оголюючи можливість насильства з боку іншого і засвідчуючи про небезпеку для життя. Бути тілом, значить бути відданим іншому, тому автономія і є такою необхідною. Тіло – публічний феномен, що належить та не належить тобі одночасно [148, с. 427].

Підґрунтям для успішної та гармонійної реалізації особи виступає адекватно реалізована тілесна самоідентифікація. Особа є уніфікованою тотальністю, що утворена з тіла та персонального «Я» (або «духу», «душі»): ці два виміри утворюють один спільний базис, що формує особу.

Таким чином, тіло для людини – це:

- вираження особи, оскільки людина відкриває не лише свою зовнішність, а й свою онтологічну структуру; це той простір, у якому людина виражає і реалізує себе як індивідуальність;
- фундаментальна цінність, яка вказує на те, що особа без тіла не може пізнати інші цінності (такі, як свобода, незалежність, материнство, дружба та інші);
- засіб, завдяки якому люди спілкуються та об'єднуються з іншими у спільноти, набувають досвід буття з іншими та для інших, тим самим реалізуючи конституційне право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших законних інтересів;
- принцип виокремлення та розрізнення: людей вважають чоловіками або жінками лише тому, що наше тіло має специфічні фенотипічні ознаки, які роблять нас відмінними одне від одного;
- обмеженням: тіло хворіє, страждає, старіє, помирає; обмеженість нашого тіла проявляється у розбіжності між нашими прагненнями і тим, що ми спроможні робити.

Аналіз проблеми тілесності, має відбуватися у контексті осмислення значення для сучасної людини власного тіла і меж своїх прав та можливостей на самоідентифікацію та самодетермінацію.

Принцип тілесності у трактуванні неklasичного суб'єкта в сучасній філософській антропології створює дискурсивні можливості для: 1) нового розуміння бінарної опозиції чоловіче/жіноче у філософській антропології та репрезентації гендерних параметрів у структурі суб'єкта, 2) розробки теорії гендерної та жіночої суб'єктивності, 3) подолання патріархатної традиції у філософії та підриву класичного принципу мізогінії у філософській антропології [77, с. 26]. Для того, щоб пояснити категорію «мізогінія» необхідно звернутися до фемінізму та маскулізму. Фемінізм – суспільний рух та ідеологія рівноправності жінок, доповнення фемінізму, що формується як

феномен у другій половині ХХ ст. Попри ідеологію рівноправності, у фемінізмі та маскулізмі наявні не лише тенденції прав конкретної статі, а також розвиваються ідеї агресивної орієнтація до протилежної статі та впроваджуються способи руйнації та десуб'єктивації іншої (протилежної) статі. Неадекватне ставлення до протилежної статі позначають терміни «мізоандрія» та «мізогінія». Мізоандрія (з грец. «misos» – відраза, «andros» – чоловік) – ненависть та упередження відносно чоловіків. Мізогінія (з грец. «misos» – відраза, «gune» – жінка) відразливе та стійке упереджене ставлення стосовно жінок. Дані категорії є преверсійними стосовно фемінізму та маскулізму, вказують на патологію фемінності та/або маскулінності індивіда, становлять суттєву перешкоду у впровадженні принципу гендерної рівності.

Тіло та тілесні практики людини є предметом прискіпливої уваги і в гендерній теорії, оскільки дозволяють на методологічному рівні поставити питання про жіночу, а потім про гендерну суб'єктивність у філософії та філософській антропології. Вагомий вплив на гендерну теорію мала творчість французького філософа та культуролога М. Фуко, в центрі філософії якого знаходилася проблематика тіла – проблеми сексуальності, влади, безумства, бажання, маргінальних практик і типів суб'єктивності, що є центральними і для гендерної теорії. Зокрема, тритомна праця «Історія сексуальності» (1976–1984) М. Фуко, присвячена аналізу історичних механізмів суб'єктивізації індивіда через практики сексуальності, стала однією із основних класичних методологічних робіт спочатку для філософії фемінізму (предметом якої є феномен жіночого та особливості жіночої суб'єктивації в культурі), а пізніше – гендерної теорії суб'єкта (основним предметом якої є вже не жіночий, а гендерний суб'єкт та особливості гендерної суб'єктивації в культурі). Тіло Фуко розуміє одночасно як об'єкт і як суб'єкт знання. Сучасною формою існування тіла, на думку Фуко, є форма, яку він позначає як слухняне тіло і функціонування якої не визначається більше зовнішніми правилами владної регуляції та

підпорядкування, а інтенсивнішими нормами саморегуляції, самоуправління і самоконтролю [77, с. 26].

Тілесна сфера людини характеризує її як певну сукупність хімічних, біологічних реакцій. Тілесна сфера, попри свою природність, біологічність вступає у симбіоз з іншими ознаками людини, що в сукупності творять цілісну людину. Лише за сприйняття та відображення людей тілесно уособленими істотами можливо зрозуміти, як відбуваються процеси їх мислення та прийняття ними рішень і, відповідно, мотиви тієї чи іншої поведінки. Теоретики феміністської юриспруденції підкреслюють взаємозв'язок тілесності та пов'язаних із нею відмінностей, а тому намагаються включити у право специфіку відмінностей тілесного досвіду представників різних статей, рас і віку [40, с. 11–12].

Уведення в науковий слововжиток терміну «тілесність» на вітчизняних теоретичних просторах пов'язане з ім'ям О. Лосєва, який у своїх працях використовував його для характеристик соціальних якостей людського тіла [36, с. 227]. Тілесність є невід'ємною фундаментальною характеристикою людини, найбільш конкретно і безпосередньо даною для людини реальністю. Як зауважує В. Вовк, поняття «тілесність» є похідним, вторинним і таким, що конкретизує поняття «тіло», звичайно, що людське не зводиться до тілесного, але феномен тілесності є однією з необхідних якостей людини, яка уможлиблює існування людини як соціально значимої одиниці, здатної до всіх форм комунікації та міжіндивідуального спілкування [36, с. 229].

В. Вовк стверджує, що тіло і тілесність є похідними від культури, в яку вони «закинуті». Соціологізація тілесності розкриває соціокультурний сенс «технік тіл», через який практичний розум розкриває себе в історичному просторі і часі [36, с. 229]. Однією із характеристик тілесності є статеві ознаки. Саме в статевій належності людина передусім відчуває свою біологічну природу. У соціологізації тілесності індивід не просто змушений змиритися зі статевим диморфізмом, а також повинен засвоїти статевий

символізм, який пронизує всю культуру, тим самим засвоївши психологію і метафізику статі [36, с. 227]

Починаючи з часів античності, проблема статі традиційно поставала лише як маргінальна проблема, і тільки на початку ХХ століття вона починає привертати увагу філософів. Незаперечним є той момент, що в історії філософської думки феномен статі, як правило, пов'язують з феноменом любові [208, с. 46].

Новітня європейська філософія статі бере свої витоки з античної культури. Античній філософії характерна символізація жінки як природно-пасивного начала. На думку Платона, стать виникла в результаті розриву андрогінної цілісності. Андрогіни, в розумінні Платона, – це істоти, що склалися з чоловічої та жіночої половин. Заздрість богів призводить до руйнації цілісності андрогінів і появи статі, що означає трагічний розрив. Людина може подолати стать, лише знайшовши свою половину. Через любов чоловіка та жінки долається розірваність і відчуженість людського буття. У цьому ракурсі Платон сформував два орієнтири. З одного боку, чоловіки та жінки створені подібними і мають ту ж саму сутнісну природу. У цьому випадку статева відмінність не важлива та не має великого соціального значення. З іншого боку, чоловіки духовніші за народженням – у даному випадку статева відмінність є результатом вищості або нижчості природи і визначає відмінні соціальні ролі.

Аристотель вважав, що жінки відіграють головним чином матеріальну роль, тоді як чоловіки постають джерелом духовності. На його думку, жінки мають вегетативну і рушійну душу та навіть деякі ступені раціональності, позбавлені однак здатності до «доказового» мислення. Жінкам бракує духовного елементу, ентелехії, що не лише є специфічно чоловічою, а й мислиться Аристотелем як чоловічий внесок у репродуктивність. Оскільки жінки не зовсім позбавлені творчого принципу руху, Аристотель зображує їх насамперед як реципієнтів. Жінки як матеріальне начало лише пасивно сприймають тих, хто несе в собі життя. Активним агентом є дух, і лише він

породжує, формує життя. Аристотель обоюдно інтелектуальну, духовну діяльність з когнітивними актами логічних доведень, зокрема судженнями щодо справедливості. Тому вважає, що ті, кому бракує інтелекту, не здатні до моральних суджень і повинні підкорятись. І оскільки жінці бракує духовності, це виправдовує її підпорядковане становище в суспільстві. Біологічно і морально недостатня, вона існує на матеріальному рівні, де її бажання відповідно фіксовані [143, с. 575].

Аристотель сформував ідею природності ієрархії статей, яка трансформуючись проіснувала до кінця XX століття, періодично виникаючи як теза чи позиція теоретичних філософських, соціальних концепцій [161, с. 34]. Філософії Аристотеля притаманна концепція залежності жіночого начала від чоловічого. За головною рисою, дану жінкам природою, мислитель визначає неспроможність керувати, а отже, природну підпорядкованість. До допоміжних компонентів природної підпорядкованості належить пасивність, тілесна слабкість, схильність до виконання домашньої роботи, покійна хоробрість, поміркованість і скромність. Основна функція жінки полягає в тому, щоби служити чоловікові, тим самим бути корисною сім'ї та державі.

Епосі середньовіччя притаманне посилення патріархальної філософської традиції, оскільки посилюється домінуюче положення розуму через обмеження щодо тіла та чуттєвості в християнстві. Патріархальний устрій полягає у порядку, створеному Всевишнім, та божественному плані визначення світу, в якому чоловіки панують, а жінки підкоряються. Засобом подолання хаосу є контроль раціонального чоловічого над ірраціональним жіночим.

У християнстві на ранньому етапі отцями церкви багато обговорювалось питання про жіночу матеріальну плоть, яка викликала своєю здатністю провокувати чоловіків на неконтрольовану пристрасть. Августин Аврелій зазначає, що падіння людини сталося не через сам статевий акт, а через той стан, що передував йому, тобто через хіть, що оволоділа Адамом і

Свою. Жінка тут постає вже не просто нейтральним втіленням матеріальності. Матерія, оскільки вона позбавлена Духу, постає як позитивне зло, і жінка як матерія є злом і становить потенційну загрозу для чоловіка. З цієї точки зору матерія і дух протилежні одне одному та відповідають чоловічому і жіночому принципам. Дух асоціюється як з принципово раціональним, етичним, так і творчим, божественним. В обох випадках він вищий за матерію, пасивну жіночу потенцію і повністю визначає її. Матеріальна, жіноча природа має темну владу і повинна бути підпорядкована і контрольована [143, с. 575]. Мислитель намагається відкинути погляд, що жіночість, за своєю суттю, є злим феноменом. Августин розрізняє тілесне і символічне значення жіночого. В тілесному аспекті жінка зводиться до характеристик статі, у символічному – жінка розглядається як істота, котрій притаманний розум, завдяки якому вона здатна вознести свою чуттєвість до рівня релігійної чуттєвості. У розумінні мислителя жінка перебуває у двох іпостасях: як наділений статтю носій гріховної чуттєвості, що повинен бути в усьому підкорений чоловікові; як наділена розумом і здатна до релігійного почуття істота, що рівна чоловікові та рівною мірою з чоловіком може розраховувати на спасіння.

Нову ідею щодо розуміння статі репрезентував Ж.-Ж. Руссо. Його праці сприяли формуванню типів «жіночності» та «мужності». У «Міркуваннях про походження нерівності» та в «Емілі» мислитель застосовує метод філософської антропології та тип аргументації, який знаходить у сучасній йому еволюційній біології. «Чоловік повинен бути сильним та активним, натомість жінка повинна бути слабкою та пасивною». Це зумовлене статевою біологічною відмінністю, яка відповідає спільній репродуктивній меті. Рівність у силі та самоствердженні є репродуктивною біологією кожної статі [223, с. 35]. Ж.-Ж. Руссо однозначно зазначає: у тому, що не стосується статі, жінка дорівнює чоловікові; в тому ж, що стосується статевої належності, вони розрізняються. Якщо чоловік відіграє роль самця лише в певні моменти, то жінка є самицею упродовж усього життя, доки не

стає для цього надто старою: її тілесна конструкція, дух, характер і темперамент великою мірою зумовлені статевими функціями. Сучасні змішування статей у суспільстві, не кажучи вже про рівність, є свідченням занепаду. Мислитель стверджує, що для жінок добродійністю є те, що для чоловіків є недоліком, і навпаки властивості обох взаємодоповнюються. Жінка, яка розвиває в собі чоловічі здібності, перестає бути жінкою і перетворюється на щось середнє [223, с. 45].

Враховуючи вищенаведене, Ж.-Ж. Руссо поділяє патріархальні позиції, фактично є противником жіночої емансипації, стверджуючи при цьому статевий диморфізм, за яким раціональний чоловік має доповнюватись емоційною жінкою.

Частково мислительську позицію Ж.-Ж. Руссо поділяє І. Кант. Вихідним принципом аналізу І. Канта є те, що статеві особливості існують не лише на біологічному (анатомічному) рівні, а й на рівні психологічної організації, чуттєвої, емоційної, естетичної тощо структури. Здійснюючи аналіз статевих відмінностей, мислитель керується естетичними поняттями «піднесеного» та «прекрасного», тобто «чоловіче» розкривається через категорію «піднесеного», а «жіноче» – через категорію «прекрасного».

І. Кант майже не дає визначень чоловікам через статеві особливості. Незначна кількість тверджень, яка стосується чоловіків, порівняно з численними твердженнями щодо жінок доводить, що стать визначається саме через жінку. Тобто жінка є репрезентантом статі, а саме поняття статі відсилає до фізіологічних особливостей тіла. А з тілесністю І. Кант пов'язує емоційність, імпульсивність, надмірний нарцисизм (любов до прикрас). Натомість духовні властивості – Розум, Істина, Справедливість – однозначно асоційовані з чоловіками [223, с. 54].

Бачення І. Канта становить класичний приклад есенціалістського розуміння статі, згідно з яким соціальні характеристики беруться за сутнісні і незмінні. Метою та сенсом статевого поділу людства є продовження роду. Статевий поділ – це природна характеристика, однак природа визначає також

схильності, які згодом проявляють себе в культурі. Тут виникає одне із протиріч філософії статі І. Канта: жінки і чоловіки рівні від природи, але жінки відмовляються від природної рівності задля спільного добробуту в домогосподарстві; специфіка жіночої і чоловічої природи не відповідає рівному розподілові влади.

Фактично патріархальну традицію порушує Ф. Ніцше. Головне значення його некласичної філософії полягає у радикальній переоцінці статусу тілесності в культурі. Головною якістю тілесності стає якість становлення [78, с. 82]. Вагомий вплив на сучасну феміністську теорію має концепція суб'єктивності Ніцше. Принцип тілесності дозволяє розглядати модель суб'єктивності як множину, яка включає не тільки раціональні, а й чуттєві нерациональні характеристики. Дану модель філософ називає ексцентризмом, під якою розуміє здобуття ідентифікації в процесі постійної відмови від нав'язаних індивідові традиційним суспільством нормативних, у тому числі й гендерних, ідентичностей.

Зрушення патріархальної традиції Ф. Ніцше полягає у введенні феномена жіночого у філософський та культурний дискурс, впровадження теорії жіночої суб'єктивності, що ґрунтується на некласичних принципах мислення.

3. Фрейд обґрунтував своєрідну концепцію бачення статі в розрізі психоаналізу, котра мала глибокий вплив на розвиток наукових поглядів в ХХ столітті. «Анатомія – це доля», – вважав З. Фрейд, оскільки особа жінки визначається самим фактом відмінності її анатомічної будови від чоловіка. Саме відмінності жіночого тіла є основою формування двох особливостей розвитку жіночої психіки: кастраційний комплекс та заздрощі до чоловічих геніталій. Ці комплекси передбачають три можливі шляхи розвитку жіночої психіки: невроз, що виникає в результаті придушення сексуальних імпульсів; чоловікоподібне прагнення до поточної діяльності як наслідок модифікації характеру під чоловічі зразки; прагнення реалізувати бажання володіти чоловіком через заміжжя і народження сина, що є нормальною жіночністю.

Результатом нормального розвитку жіночої психіки та природними компонентами здорової жіночності є, згідно з твердженням З. Фрейда, пасивність, відсутність відчуття справедливості, схильність до заздрощів, слабкі соціальні інтереси, нездатність до творчості [55, с. 12]. Враховуючи вищенаведене, З. Фрейд підкреслює вплив фізичної природи на визначення особи жінки, тим самим надаючи їй статус «недочоловіка».

З другої половини ХХ століття розпочався новий етап досліджень проблем чоловічої та жіночої статей. Зокрема, характерним для дев'яностих років ХХ століття притаманна активна розробка гендерної проблематики, що у своїх філософських аспектах формує нові знання про непрості взаємини соціокультури та статі.

Велику роль у становленні та розробці філософії статі відіграли дослідження відомого філософа, «володаря дум ХХ сторіччя» М. Бердяєва. Проблема статі у М. Бердяєва постає органічною частиною його філософської антропології. Він вважає, що без розуміння людини як статевої істоти неможливо усвідомити «метафізичні корені її єства». «Стать набагато ширша і глибша від того, що ми називаємо в специфічному смислі статевою функцією» [17]. На перший погляд, таке розуміння людини мислителем як істоти статевої, сексуальної, наближене до психоаналізу Фрейда. Однак, на відміну від останнього, який тлумачить стать у термінології науки, М. Бердяєв аналізує проблему статі в термінології релігійної філософії. Центральною точкою в цьому аналізі є властивий для християнської антропології взагалі погляд на людину як природно-неприродну істоту, що поєднує в собі духовне і матеріальне начала. Він вважає, що проблема людини не може бути осмислена ні в межах наукового, ні позитивістського мислення, а лише в межах християнської антропології.

Сучасна філософія статі поряд із відомими в історії людства патріархальними та феміністичними підходами щодо проблеми статі пропонує андроген-аналітичний підхід. У наукових доробках філософа Н. Хамітова «Межі чоловічого та жіночого», «Філософія і психологія статі»

розкривається чоловічість як духовність, а жіночість як душевність. Сутність статі, на думку вченого, полягає у її екзистенційності. Екзистенційна чоловічість як духовність є «здатність до творчого поривання, радикального самотрансцендування, до виходу за будь-які межі» [208, с. 48]. Екзистенційна жіночість як душевність є «здатність до співчуття та любові» [208, с. 48]. Духовність та душевність – характерні ознаки будь-якої людини незалежно від її статі. Тому потрібно говорити про гармонійну взаємодію духовності та душевності людської особистості. Н. Хамітов вводить поняття «андрогінізм» (від грец. «andros» – чоловічий, «giness» – жіночий), що відображає гармонію екзистенційної суті жіночого та чоловічого. Використання андрогінізму (як і андроген-аналітики, андроген-аналізу) «виводить філософію статі за межі як маскуліноцентризму, так і феміноцентризму» [207, с. 240]. Такий аналіз із позиції філософії статі допомагає встановити взаєморозуміння, взаємоповагу між жінкою і чоловіком на психологічному та соціальному рівнях. Консенсус можливий завдяки спілкуванню. Сутність андроген-аналітичного підходу – не лише визнання рівноправності чоловічого та жіночого, а й постулювання необхідності їх партнерської взаємодії на психологічному, соціальному та екзистенціальному рівнях.

Цілком очевидно, вважає сучасна дослідниця, психоаналітик школи андрогін-аналізу С. Крилова, що подолати відчуженість статей можна насамперед шляхом конструктивного взаємодоповнення чоловічих і жіночих рис у духовно-душевному спілкуванні та співпраці чоловіка і жінки. Саме в метаграницному бутті можливе об'єднання статей у єдине ціле – через любов, що долає розірваність і відчуження статей. Справжня любов означає не тільки взаємне екзистенціально-психологічне доповнення, а й збагачення. Мова йде про жінку, яка, не втрачаючи своєї душевності, стає активною та філософічною, набуває стратегічного мислення, і чоловіка, який стає тактовним та гнучким у прийнятті рішень та їх реалізації. Така любов сприяє набуттю самодостатності, позбавляючи інфантилізму як чоловіка, так і жінку [118].

Сучасний андрогін-аналіз розглядає стать не лише як біологічний, соціально-культурний та психологічний феномени, але насамперед як екзистенційний феномен. Саме екзистенційна стать – екзистенційна чоловічість як духовність та екзистенційна жіночість як душевність – постають головним предметом філософії статі. Філософська антропологія як філософія статі відтворює глибинну приреченість людської екзистенції поділятися на статі як шляхи буття і зображує необхідність внутрішньої, особистісної комунікації між цими шляхами буття, рівновага яких і становить по-справжньому людяне буття.

Філософія статі – галузь філософського знання, що «досліджує екзистенційну стать у її єдності з іншими виявами статі – біологічним, соціально-культурним та психологічним» [208, с. 49]. Філософія статі досліджує різні екзистенційні виміри людського буття. Аналізуються конфлікти чоловічого та жіночого, їх продуктивне вирішення, проблеми свободи та любові, гармонії, що розкриває внутрішню свободу через самореалізацію і самоствердження. Принципова особливість сучасної філософії статі полягає у комплексному підході до проблеми статі та розуміння її як явища, що відображає духовні та душевні виміри людського буття.

Із тілесною сферою людини як певною сукупністю хімічних, біологічних та інших фізіологічних реакцій нерозривно пов'язана стать. Категорія «стать», одна з найбільш складних та багатозначних наукових категорій, є основним біологічним чинником гендерної рівності. Відтак, захист і реалізація прав людини у контексті гендерної рівності, що є однією із основних тенденцій розвитку правової держави, повинні відбуватися з урахуванням нерозривного зв'язку людини із її тілом, усвідомлення значення сучасною людиною власної тілесності.

2.2 Диференціація статі та гендеру у праві

Головне відкриття феміністської думки другої половини ХХ століття на магістральному шляху пізнання людини західноєвропейською філософією полягало у відкритті того, що у людини є стать. Ця банальна істина була витіснена з головної дороги західної філософської антропології, і фемінізм, вперше почавши осмислювати свої філософські основи, з дитячою простодушністю сказав, що король – голий, що «людина» – головний герой всіх антропологічних теорій, якого розуміють поза кореневою якістю, якою є стать – одна із різновидів «голої» абстракції. Іншими словами, фемінізм взявся довести, що стать не зводиться лише до первинних та вторинних статевих ознак, вона пронизує всі сфери соціального та культурного життя людини [27, с. 8]. Статева диференціація не є продуктом природи або економіки, вона є результатом прийняття тих чи інших правил соціальної гри, відповідно до яких здійснюються виховні практики, які спрямовані на виробництво «гравців» – чоловіків і жінок [36, с. 241].

Чоловік та жінка як два різних начала і дві різні природи, що мають відмінну психологію та соціальну свідомість, є діалектичною соціальною єдністю, вищим виявом котрого являється сім'я. Жінки та чоловіки являють собою дві відмінні глобальні соціальні спільноти, тобто сфокусовані, реально існуючі об'єднання людей, що являють собою відносну цілісність, котрі мають не завжди співпадаючі цінності, інтереси, мотиви діянь, потреби [213, с. 16].

Філософ В. Бачинін характеризує стать як природну нерівність, що зумовлена біологічними, соматичними, психофізичними особливостями людей, які завжди існували між людьми і ніколи не зникнуть [14, с. 686].

Французький філософ та соціолог П. Бурдьє зазначає, що розподіл статей відповідає самому «порядку речей», тому що він наявний як у соціальному світі – в об'єктивованому стані, зовнішньому відносно особи, так і в габітусі, тобто в інкорпорованому стані. Цей розподіл для особи

функціонує як універсальний, як система категорій сприйняття, мислення та дії. На думку П. Бурдьє, у соціальні відносини домінування та експлуатації, встановлені між статями, вписана певна міфо-ритуальна система уявлень, що примушує класифікувати всі речі та практики світу відповідно до розподілу, що зводиться до опозиції між чоловічим і жіночим. У силу цього дана система постійно підтверджується та легітимується тими практиками, які сама визначає і легітимує. А символічна ефективність негативних упереджень, соціально встановлених у суспільному порядку, насправді багато в чому визначається тим, що вони підтверджують самі себе і функціонують як пророцтво, що саме здійснюється. Історично сформовані соціальні відмінності зводяться до біологічної природи [30].

«Стать не є лише складовою, ізольованою частиною чи незначною варіацією загальнолюдського. Вона не є випадковою характеристикою для соціального та політичного статусу, як, наприклад, колір очей: це – важлива складова частина соціального та політичного стану суб'єкта. Вона має глибокий вплив та значення для суб'єкта ... тому що стать проявляється в кожному діянні, біологічному, соціальному, культурному, якщо не в конкретному діянні, то у своїй значущості», – пише Є. Гросс [27, с. 8].

У процесі цього доказування і виникає потреба у новому понятті, що відображало би природу статі як феномена не стільки біологічного, скільки соціокультурного, звідси нова його назва – калька з англійського «гендер». Гендер і є стать, що розуміється у своєму соціальному значенні для всіх галузей соціального та культурного життя людини, так спершу він став визначатися як соціокультурне наповнення поняття статі. Визнання універсального значення статі в людському бутті виявилось, власне, тією демаркаційною лінією, що позначала сучасну феміністську позицію: «прийняти феміністську позицію – це значить відкрито визнати точку зору статі на всі аспекти інтелектуальних і соціальних дій» [240].

Дослідник І. Коган зазначає, що співвідношення статі та гендеру є «принциповим питанням: чи співвідноситься гендер зі статтю чи

детермінується нею?» Вчений вбачає проблему у наступному: до появи перших робіт з фемінології та гендерних досліджень не підлягало сумніву твердження, що уявлення про образ чоловіка чи жінки виходять із самої природи. Відтак, відносини між статями, рівнозначно, як і їх соціокультурний статус і ролі, мають есенціальний характер, тобто природно детермінуються. Феміністські критики пропонують розірвати будь-який причинно-наслідковий зв'язок між статтю та його культурним сприйняттям – гендером [105, с. 4].

Поняття «гендер» досі залишається предметом дискусії у філософії фемінізму, як і поняття гендерного підходу. При всій відмінності теоретичних позицій загальним в основі даного підходу є переконання, що статева поведінка, світосприйняття, психологічні відмінності і т. д. є результатом не тільки фізіологічних особливостей чоловіків і жінок, не природне їх призначення, а поширені в кожному типі культури та суспільства образи, типи, конструкти «чоловічого» і «жіночого», що задають визначену траєкторію виконання, виховання і всієї системи цінностей людини тієї чи іншої статі, того чи іншого типу сексуальності. Нова перспектива бачення виявилася дійсно революційною, кардинально змінюючою уявлення про природу людини в основі, вона змінювала чи до певної міри коректувала сам спосіб мислення, розширювала рамки світобачення. Вона дозволила зовсім по-іншому поглянути на багато «вічних» проблем людського буття, випукло продемонструвала відношення статевої асиметрії, ієрархічності в суспільстві, культурі, цивілізації [27, с. 8].

Новий поворот думки, що дозволяє розглядати фемінізм не лише як соціальний рух, а й як цілісну філософсько-теоретичну і насамперед філософсько-антропологічну концепцію, був пов'язаний першочергово з переосмисленням поняття «стать». Це призвело до виникнення поняття «гендер». «Загалом, західне суспільство організоване навколо переконання, що відмінності між статями більш значимі, ніж те, що у них є спільного. Коли стараються визначити цю різницю в термінах «природних»

відмінностей – тут змішуються два різних процеси: тенденція розрізняти стать і тенденція розрізняти спосіб існування статі. Перше є, дійсно, постійною рисою людського суспільства, а друге – ні. І тому необхідне розрізнення статі та гендеру, якщо статеві відмінності мають природне походження, то другі – мають своє джерело в культурі, а не в природі. Іншими словами, гендер визначається тут як соціокультурний спосіб існування статі» [27, с. 24].

Гендер означає набір соціокультурних якостей, що закріплені за чоловічою та жіночою соціальною поведінкою. Існує маскулінний набір таких якостей, які приписуються чоловікам, та фемінний, що приписується відповідно жінкам [27, с. 25].

Гендер не можна ототожнювати з природною статтю, оскільки йдеться про репрезентацію деякого відношення, яке є основою для відношень індивідуума і суспільства та ґрунтується на сконструйованій і усталеній опозиції двох біологічних статей. Новий концепт не лише принципово відрізнявся від багатовікової «філософії статей», яка в цьому питанні виходила з принципів есенсеалізму, а й від біологічної визначеності статевих характеристик [222]. Новизна підходу полягає в тому, що спростовується традиційне уявлення, ніби гендер виростає зі статі автоматично, що гендерні характеристики мають природне походження, що вони закріплюються, розвиваються, модифікуються в суспільстві, що саме цим природним підґрунтям детермінується і статевий поділ праці в суспільстві, і сценарії статевої поведінки, і відмінності у вихованні і т.п. Як зазначає вчена С. Бем, немає значення, скільки детальних біологічних відмінностей між статями буде виявлено, їх «калібр» і значимість у кожному конкретному випадку будуть залежати від ситуативного контексту, в якому живуть жінки та чоловіки [16, с. 76].

У науковому дослідженні «Політика, гендер і поняття: теорія та методологія» гендер визначається як категорія, що традиційно пов'язана із людським тілом – чоловічим та жіночим, чоловіком та жінкою, однак така,

що не може бути відокремлена по суті. Людські тіла чітко не поділяються на дві протилежності та відокремлюються за статтю. Відтак, відмінність між статтю як біологічним базисом та гендером як соціально сконструйованою основою є недосконалою. Хоч гендер як подвійний чи дуалістичний концепт утверджується крізь людські культури, чітка концепція двох гендерів значно варіюється, таким чином визначаються три або навіть чотири гендери [238, с. 161].

Станом на сьогодні гендерна проблематика в Україні активно обговорюється в засобах масової інформації, стає предметом законотворчої діяльності та наукових досліджень. Суспільний інтерес до цієї проблематики абсолютно виправданий, оскільки перебуває у зв'язку із споконвічними питаннями статевої взаємодії, які стали особливо актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства.

Зовсім недавно поняття «гендер» почало активно освоюватися філософією, соціологією, політичними й правовими інститутами і вже було підхоплене мас-медіа. Річ у тім, що в ситуації радикальної відмови марксистсько-ленінської догматики й ключового в її рамках інструменту стратифікації соціуму – поняття «клас» – на початку 90-их рр. ХХ ст. пострадянська академічна наука виявилася досить сприйнятливою до інших теорій, і гендерний підхід, безсумнівно, входить до їх числа. Багато українських та російських дослідників неодноразово відзначали немилозвучність калькованого терміна «гендер», однак дотепер прийняттого еквіваленту ні в українській, ні в російській мові не виявлено. Ця відсутність сама по собі заслуговує окремого дослідження. Неперекладність якогось-небудь слова, як правило, свідчить про індиферентність даної мови до тієї специфічної відмінності, яку відображає «екзотичний» термін. Більше того, запозичене слово в нашому випадку недвозначно вказує на першість англословних теоретиків, які проблематизували саму граматичну категорію «статі, роду». До них насамперед слід віднести Деніз Райлі, Симону де Бовуар, Люсі Ірігарей, Джудіт Батлер та ін. [64, с. 71].

В Україні у ХХ столітті термін «гендер» не вживався, оскільки гуманітарні науки користувались послугами терміну «стать», «статевий», «статеворольовий», «соціостатевий» (соціокультурний аспект) і термінами «секс», «сексуальний» (медико-біологічний аспект). До кінця ХХ століття у вітчизняних гуманітарних науках при науковій мові про статеву належність людини найчастіше використовувався термін «статеве», який позначав швидше соціальне, суспільне у формуванні чоловічого та жіночого, аніж сексуальне. Проте, коли тематика стосувалася «сексуального», то акцент робився на особливостях, які пов'язані, насамперед, з репродуктивними властивостями особистості, у понятті ж «статеве» домінували загальноособистісні й соціокультурні характеристики.

За допомогою нової наукової категорії «гендер» аналізуються сконструйовані суспільством норми і символи чоловічої та жіночої поведінки. Термін «гендер» немає адекватного перекладу ні українською, ні російською мовами, а його написання та вимова – результат калькування з англійської мови. Слово «гендер» походить із грецької і дослівно означає «матеріальний носій спадщини», відповідаючи українському «рід», «досвід роду» [188, с. 96]. На думку дослідника О. Петренко, дане слово використовується в гуманітарних науках для відображення соціокультурного аспекту статевої належності людини [165, с. 7].

Те, що на сьогодні гендер не має однозначного визначення, на думку російського соціолога Н. Абубкірової, не недолік чи проблема, а швидше особливість самого поняття: у ньому простежується взаємозв'язок діяльності і мислення. Крім того, це динамічна структура, яка до кінця не визначена, оскільки саме визначення є дією, що зумовлює серйозні наслідки [1, с. 125].

У сучасній науковій літературі існує декілька концепцій гендеру. Це зумовлено як відносною «молодістю» гендерного підходу (перші наукові праці з'явилися близько двадцяти років тому), так і складністю самого феномена. Досі в суспільстві існує певне нерозуміння й невизначеність самого поняття «гендер». Досить часто акцентується увага на гендерній

рівності за статевою ознакою. Натомість, широке розуміння гендеру припускає не тільки його бінарні («чоловік» – «жінка»), а й одинарні визначення («діти», «пенсіонери», «люди з особливими потребами», «студенти» тощо), оскільки соціально визначені ролі, сфери діяльності чоловіків і жінок визначаються не біологічними статевими відмінностями, а соціальною організацією суспільства [40, с. 22–23].

Як справедливо зазначає В. Кравець, у багатьох публікаціях з проблеми «відбувається постійне змішування і підміна одне одним понять «статеве», «сексуальне», «статеворольове», «гендерне» ...» [114, с. 5]. Такий стан речей російський соціолог О. Вороніна назвала «псевдогендерним підходом» [38].

Найчастіше гендер розуміється як складний соціокультурний конструкт, що містить у своєму складі розбіжності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках між чоловіками і жінками, які конструюються суспільством. Гендер – це спосіб соціальних відносин між жінками і чоловіками, не тільки безпосередніх відносин і відносин у родині, а й у головних інститутах суспільства, як-от: соціальні класи, ієрархії великих організацій і структура зайнятості. Термін «gender» визначає «соціальну» стать людини, її статеву роль, що має суспільне забарвлення і несе в собі суспільний досвід, накопичений у поведінці багатьох чоловіків і жінок. Отже, гендер є соціальною конструкцією, що позначає особливості поведінки, соціальну стратегію, своєрідний підсумок соціалізації людини в суспільстві відповідно до її статевої належності. Людина у своїй еволюції, як у філо-, так і в онтогенезі, рухається від сексу до гендеру [41, с. 221].

Вчена Н. Чухим також вважає гендер складним соціокультурним процесом вироблення суспільством відмінностей чоловічих та жіночих культурних ролей, поведінки, ментальних та емоційних характеристик; це система гендерних відмінностей, що транслуються в суспільстві через систему домінування і підпорядкування; це не тільки нова теорія в соціальному й гуманітарному знанні, а й принципово нова парадигма, якою

передбачено доповнення чи перегляд існуючих звичних уявлень та цінностей [147, с. 8].

Надбанням міжнародного та вітчизняного правового, філософського, літературного і взагалі соціально-політичного дискурсу останнього десятиліття стало поняття «гендерний», яке використовується в різноманітних варіаціях – гендерна нерівність, гендерні стереотипи, гендерні конфлікти, гендерна освіта, гендерне виховання, гендерні протиріччя, гендерні дослідження, гендерна теорія, гендерна політика. Сам по собі термін «гендер», як відомо, означає «соціальна стать», відповідно прикметник «гендерний» тлумачиться як «розглянутий з позицій особливостей соціального становища статей у суспільстві». Цей термін стало увійшов у наукову та політичну лексику, менше – у правову, проаналізований вченими й представниками різних галузей освіти.

Активне використання терміну «гендер» у сучасній соціально-філософській царині яскраво ілюструє глибинну необхідність суспільства осмислити і переосмислити суть міжстатевих взаємостосунків на глибших, ніж власне статевих чи біологічних рівнях. Якщо в біологічній сфері обидві статі творять взаємодоповнюючу гармонійну єдність, то в сфері соціально-культурній їх часто переслідують перманентний конфлікт. Суть останнього зводиться до своєрідного «змагання» за кращість, за право та здатність об'єктивно відобразити істину та відповідно діяти. Як наслідок – за певне «право на домінування» як завуальовану претензію на «право дискримінації» [73, с. 320–322].

У лінгвістиці зазвичай вважається, що саме мова найбільш повно відображає реальність, достатньо швидко реагуючи на зміни в ній. Останнім часом як слово «гендер», так і його деривати «гендерний», «гендерно» дедалі щільніше закріплюються у масовій пострадянській свідомості, а також у науковому та публіцистичному дискурсах. Г. Слишкін, дослідивши частоту вживання цього терміну в текстах політичних ЗМІ Росії та України з 1997 по 2004 роки, встановив, що частота вживання слова «гендер» та його похідних

за вказаний період збільшилась більше ніж у 30 разів. Вчений вважає, що «... це дуже багато для такої лексеми, котра, по-перше, іноземного походження, тобто не має чіткої внутрішньої форми, по-друге, досить дивно звучить для російської мови за поєднанням голосних та приголосних, по-третє, ніяк не виходить ні на сферу реклами, ні на сферу буденного знання» [186, с. 272]. Г. Слишкін вважає, якщо в 1990-их роках слово «гендер» зустрічалось у ЗМІ в основному в академічному дискурсі, потім – у повідомленнях у нових книгах, тепер же його почали вживати у межах власного авторського тексту. Якщо раніше в основному використовувалось саме кореневе «гендер», то зараз масово вживаються його похідні: гендерний, гендерно, гендеролог, а також гендерно відмічений, гендерно орієнтований і так далі» [186, с. 272].

Як уже зазначалося, термін «gender» було вилучено англomовними теоретиками із контексту граматичної категорії роду та перенесено в дискурси інших гуманітарних наук – соціологію, філософію, історію, психологію тощо. В науковій літературі стали вживати термін «гендер» у результаті критичного переосмислення поняття біологічної статі людини (sex), яке мало на увазі сукупність анатомічних особливостей. На відміну від «природної» статі гендер (gender) визначає «соціальну» стать людини й є його «культурно-символічним визначенням» [137, с. 73].

Багато феміністсько-орієнтованих дослідників та деякі вчені-соціологи говорять про те, що для пострадянського наукового дискурсу і для повсякденного життя характерна ситуація, коли як сам термін «гендер», так і поняття «гендерна теорія» найчастіше визначаються непраильно або занадто вузько. Гендер розглядають просто як модний синонім до слова «стать», а під гендерною теорією розуміються дослідження відносин чоловіків та жінок чи забезпечення та захист прав жінок [219].

Терміни «стать» і «гендер» часто вживаються у рівнозначному сенсі, однак таке синонімічне використання може призвести до конфузу [236, с. 4]. Одним із наслідків підвищення уваги суспільства до гендерної проблематики та викликаного цим значного зростання кількості гендерних досліджень

стало виникнення та поширення так званого псевдогендерного підходу. Для нього властиве використання поняття «гендер» як синоніму поняття «стать». Ситуація істотно не міняється й у тому випадку, коли автори розрізняють «стать» як біологічний факт і «гендер» як соціальну конструкцію, але в двох протилежних «гендерах» (чоловічому й жіночому) бачать лише відображення двох біологічних статей. Завданням таких досліджень стає виявлення та деталізація цих відмінностей.

У сучасній науці нині прийнято чітко розмежовувати поняття «стать» та «гендер», які характеризують конституціональні або соціокультурні аспекти відмінностей чоловічого від жіночого. Поняття «гендер» відрізняється від поняття «стать» – сукупності анатомо-фізіологічних ознак організму, що забезпечує відтворення потомства і дозволяє розрізняти у більшості організмів чоловічі й жіночі особини, а також один із двох розрядів живих істот (чоловіків і жінок, самців і самок), що розрізняються за цими ознаками [152]. «Стать» – це термін, що означає ті анатомо-біологічні особливості людей, на основі яких особи визначаються як чоловіки або жінки і які впливають на їх характеристики і поведінку. «Гендер» – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим [244, с. 9]. Майкл С. Кімел розв'язує дану проблему таким чином: «Стать стосується біологічного апарату, чоловічої й жіночої особин, тобто нашої хромосомної, хімічної та анатомічної будови. Гендер пов'язаний зі змістом, що його ми вкладаємо у відповідні відмінності в рамках культури. Стать – це самець і самиця; гендер – це маскуліність і фемінність: чоловічність і жіночність – те, що означає бути чоловіком чи жінкою. Біологічна стать має дуже незначну варіативність, тоді як гендер варіюється надзвичайно» [103, с. 3–4].

Термін «стать» характеризує біологічні відмінності між людьми, які визначаються статевими особливостями, анатомо-фізіологічними характеристиками та репродуктивними функціями. Стать визначає біологічний розподіл людей на чоловіків і жінок, які різняться за чотирма

репродуктивними ознаками: здатності до запліднення, виношування плоду (вагітність), народжування плоду та грудного вигодовування.

Термін «гендер» вказує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю та сексуальністю. Вони формуються в людини у взаємодії з іншими людьми в межах певної культури. Гендерні ознаки характеризують не фізичні відмінності між чоловіком і жінкою, а соціально сформовані особливості мужності й жіночності, соціальні очікування щодо поведінки людини, яка відповідає уявленням про поведінку чоловіка чи жінки [108, с.6].

Англійський соціолог Е. Гідденс зауважує, що «розмежування статі та гендеру є фундаментальними, адже численні відмінності між чоловіком та жінкою зумовлюються причинами, що не є біологічними за своєю природою» [2]. При вживанні поняття «гендер» (та його похідних) йдеться про соціальні, культурні, психологічні особливості статусу жінок та чоловіків. На відміну від інших наукових підходів, сформована на основі цього поняття концепція «гендеру» розглядає чоловіка та жінку не в «природній», «натуральній ознаці», не як біологічну істоту, доля якої визначена її біологічними особливостями, а як людину, тобто істоту соціальну, зі своїм особливим статусом, особливими соціальними інтересами, бажаннями, потребами, стратегією соціальної поведінки [2].

Е. Гідденс, як і більшість дослідників, визначає певну відмінність між статтю та гендером. Він пише: «Ми вживатимемо термін «стать», коли йтиметься про прикметні фізичні ознаки людського тіла, і термін «гендер» – у випадку психологічних, соціальних та культурних відмінностей між чоловіками та жінками. Різниця між статтю та гендером має фундаментальний характер, бо багато відмінностей між чоловіками та жінками мають не біологічний характер». Гендер, за його словами, означає соціальні сподівання щодо поведінки, що розглядається як відповідна для жінок і чоловіків [59, с. 119].

Подібне тлумачення гендеру дає українська дослідниця Н. Лавріненко, яка відзначає, що термін «гендер» означає стать як соціальне поняття та явище, як все те соціальне, що утворюється над біологічною статтю (sex). Категорія біологічної статі стає гендерним статусом через «найменування» (надання імені), одягу і використання інших гендерних ознак» [122, с. 16].

Питання належного використання категорій «стать» та «гендер» є причиною полеміки. Вчена Е. Маккобі вважає, що стать та гендер повинні використовуватися рівнозначно, оскільки біологічні та соціальні аспекти статі взаємодіють один з одним і дані аспекти складно відрізнити. Згідно з цією науковою позицією, обидва терміни використовуються без жодного припущення, що стать означає біологічне підґрунтя чи те, що результатом гендеру є соціалізація. Наприклад, «гендерна роль» чи «гендерна відмінність» вживаються взаємозамінно із «статевою роллю та статевою відмінністю» відповідно [239, с. 3].

Німецький психіатр О. Вейнінгер говорив, що в природі не існує ідеального чоловіка та ідеальної жінки. Кожна людина несе в собі поєднання як жіночності, так і мужності. Сукупність цих складових у широкому розумінні формує величезну множину перехідних форм із домінуванням одного із начал чи рівного внеску обох у загальну сутність людини.

Нині наука вже відійшла від жорсткого поділу людей тільки на дві протилежні, не співпадаючі за своїми природними характеристиками статі. Антропологи, етнографи й історики наголошують, що уявлення про «типово чоловіче» або «типово жіноче» досить умовні: те, що в одному суспільстві вважається чоловічим (поведінкою, рисою характеру, заняттям), у іншому може вважатися жіночим. Різноманітність соціальних характеристик жінок і чоловіків у світі та принципова тотожність біологічних характеристик дозволяють стверджувати, що біологічна стать не є основою для відмінностей їх соціальних ролей, які існують у різних суспільствах. Саме це й зумовило виникнення поняття «гендеру», що означає сукупність

соціальних і культурних норм, які суспільство приписує людям залежно від їх біологічної статі. Не біологічні особливості, а соціокультурні норми зрештою визначають психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок і чоловіків. Бути чоловіком або жінкою в суспільстві означає не просто мати ті або інші анатомічні особливості – це означає виконувати ті або інші приписані представникам різних статей гендерні ролі [108, с. 7].

Іншими словами, бути чоловіком або жінкою – це не просто бути людиною з жіночою або чоловічою анатомією; цього недостатньо, суспільство пропонує індивідам відповідати визначеним соціокультурним експектаціям щодо прийнятих у ньому «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду, чоловічого й жіночого [79, с.110].

В теорії і на практиці поняття «гендер» стосується не біологічної статі людини, а тих соціальних ролей, характеристик, особливостей, які представники відповідно чоловічої або жіночої біологічної статі грають або мають роль в суспільстві під впливом дії соціокультурних факторів (виховання, освіти, традиції тощо). Наприклад, коли говорять, що «вчитель-жіноча професія», а «міліціонер – чоловіча професія», то мова йде не про статеві відмінності, а про гендерні, оскільки біологічна стать до таких висновків не має стосунку [199, с.8].

Гендер – поняття, що увійшло у вжиток із соціології і визначає соціальну стать людини, на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці [57, с. 232–233]. Аналогічне визначення категорії «гендер» подає Г. Герасименко, котрий вважає, що на відміну від біологічної статі (sex, англ.), це поняття позначає соціальну стать людини (gender, англ.), тобто це певний соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в усіх сферах життєдіяльності – освіті, професійної діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці, і є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства [58, с. 8].

Стать – це найперша ознака людини, яка з'являється на світ. Не випадково її означення розміщують на початку анкетних даних. Це паспортна чи біологічна стать. Біологічну стать не можна ігнорувати, зводячи все до виховання, або розглядати її лише як базис для статі психічної, оскільки розвиток людини як статевої істоти забезпечується узгодженістю генетичних, гормональних і соціальних впливів на організм і психіку. Коли до неї додають інші соціальні характеристики, як, наприклад, учень, студентка, службовець, вказують освіту, професію, посаду, економічний статус тощо, йдеться вже про гендерні характеристики чоловіків та жінок.

Поняття «гендер» є одним із базових у процесі соціалізації, оскільки виховання людини у переважній більшості культур залежить від статі. Отже, гендер – це наповнення понять «чоловік» та «жінка» певним соціальним змістом. Таким чином, термін «стать» означає біологічну належність людини, а гендер – відмінності між соціальними позиціями чоловіка та жінки [234, с. 11–12].

Відмінності між чоловіком та жінкою можуть поділятися на біологічні, чи статево-пов'язані, відмінності та варіативно конструйовані – психологічні, соціальні та/або культурні відмінності. Стать може бути або жіночою або чоловічою; гендер може бути фемінним чи маскуліним. Статеві характеристики визначаються як властивості чоловіка та жінки, що утворені біологічними характеристиками, та гендерні характеристики, що культурно пов'язані із розумінням бути чоловіком і жінкою. Дана класифікація може змінюватися відповідно до культури і може виникнути двозначність у визначенні гендеру особи. Людина наділена численними характеристиками, відтак закономірно виникають невідповідності у системі характеристик, однак ніхто не класифікуватиме людину одночасно і чоловіком і жінкою [241, с. 5].

На думку російського педагога Л. Штильової, сенс поняття «гендер» полягає насамперед в ідеї соціального моделювання чи конструювання статі (на відміну від біологічної статі, яка задається генетично) [231].

Стать – це термін, що визначає ті анатомо-біологічні особливості (в основному – у репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки та жінки. Його необхідно вживати лише щодо характеристик поведінки, яка походить безпосередньо із біологічних відмінностей між чоловіками та жінками. Гендер за одними джерелами – «рід», за іншими – «представлення, презентація». Гендер вказує на те як ми уявляємо собі біологічну стать у соціальному просторі.

На думку психолога І. Кльоциної, вживання терміну «гендер» у науковому дискурсі пов'язане з постановкою наступних завдань:

- ««віддалитися» від терміна «sex» (біологічна стать) при інтерпретаціях проблем статево-рольового розподілу праці;
- перевести аналіз відносин між статями з біологічного рівня на рівень соціальний;
- відмовитись від сталого виразу про «природне призначення статей»;
- показати, що поняття «стать» належить до таких же змістоутворюючих категорій, як «клас», «раса»» [104, с. 70].

Соціологи О. Здравомислова, Г. Темкіна також визначають гендер як відносини взаємодії, в яких «виявляється чоловіче та жіноче, що сприймаються як природні сутності» [32, с. 172]. Гендерні відносини конструюються як відносини соціальної нерівності та структуровані іншими соціальними відносинами (раса, клас), які мають вплив на відтворення існуючого соціального порядку, що базуються на нерівних гендерних стосунках. Автори орієнтують на соціальні зміни, які необхідні для розбудови нового соціального порядку, заснованого на принципі гендерної рівності, в якому відмінності між статями «припинять реалізуватися як ієрархічні, як такі, що передбачають різний статус, різні можливості» [32, с. 155].

Соціальний контекст міжстатевих відносин вкладають у поняття гендеру російські дослідники. Як визначає російський психолог І. Кльоцина, «гендер – специфічний набір культурних характеристик, які визначають

соціальну поведінку жінок і чоловіків та взаємовідносини між ними. Гендер, таким чином, стосується не просто жінок або чоловіків, а відносин між ними, та способу соціального конструювання цих відносин, тобто того, як суспільство «будує» ці відносини і взаємодію статей у соціумі» [104, с. 71]. На думку вищезазначеної вченої, поняття «гендер» можна використовувати як аналітичний інструмент для розуміння соціальних процесів.

Дослідник О. Кулачек вважає гендер стійкою й водночас мінливою системою взаємовідносин і взаємодій, що відповідає певному рівню культури суспільства й створює фундаментальну складову соціальних зв'язків, це один з основних компонентів стратифікації суспільства та ієрархізації владних структур [120, с. 10].

Дослідник гендеру в педагогіці В. Кравець, використовуючи термін «гендер», має на увазі аспект міжстатевих стосунків, що визначаються не біологічним походженням статі, а соціально-біологічними та економічними умовами. Він відзначає, що на відміну від біологічної статі, яка є статичною категорією, гендер – «феномен, який особистість постійно створює своїми вчинками і поведінкою» [114, с. 13].

«Гендер» – категорія соціальна і є системою ролей, статусів, відносин та відповідальності, які по-різному формуються суспільством для жінок і чоловіків, по-різному на них впливають, а також транслюються і контролюються за допомогою різних соціальних інституцій (сім'ї, держави і суспільства) [193]. Такі соціальні інститути формують систему норм поведінки, що пропонує виконання певних ролей залежно від біологічної статі індивіда. Отже, виникає чіткий ряд уявлень про те, що є «чоловічим» і що є «жіночим» у конкретному суспільстві [75, с. 127]. Таким чином формується гендерна система, що охоплює інститути, поведінку й соціальні взаємодії та комунікативні інтеракції, які приписуються відповідно до статі. Вона включає три взаємозалежних елементи: соціальну конструкцію гендерних категорій на основі біологічної статі; статевий поділ праці, відповідно до якого чоловікам і жінкам приписуються різні завдання;

соціальну регуляцію сексуальності, що позитивно оцінює одні форми сексуальності й негативно інші [185]. З моменту свого народження людина стає об'єктом впливу гендерної системи: у традиційних суспільствах відбуваються символічні родильні обряди, що розрізняються залежно від того, якої статі народилася дитина; колір одягу (для дівчаток – рожевий, для хлопчиків – блакитний), візочків, набір іграшок у немовляти в багатьох суспільствах також визначений її статтю (дівчаткам навряд чи подарують машинку або пістолет, а хлопчикам – ляльку та набір посуду). У процесі виховання родина (в особі батьків і родичів), система освіти (в особі вихователів дитячих установ і вчителів), культура загалом (через книги та ЗМІ) впроваджують у свідомість дітей гендерні норми, формують певні правила поведінки та створюють уявлення про те як бути «справжнім чоловіком» і якою має бути «справжня жінка». Згодом ці гендерні норми, уявлення підтримуються за допомогою різних соціальних інститутів (наприклад, права) і культурних механізмів (наприклад, стереотипи в ЗМІ) [19, с. 15–16].

Українська дослідниця Т. Мельник визначає гендерну систему як сукупність взаємопов'язаних інститутів та організацій, за допомогою яких соціально, ідеологічно й органічно будуються відносини між жінкою та чоловіком, формується ставлення суспільства до проблем статі та реальна статева нерівність або рівність, здійснюється завоювання, реальне утвердження й гарантії прав, свобод і обов'язків жінок та чоловіків, забезпечуються реальні можливості їх самореалізації відповідно до досягнутого рівня гендерної культури [161, с. 21]. У розвитку міжстатевих відносин неабияке значення відіграє гендерна роль – модель поведінки, що визначається системою приписів, яку індивід мусить засвоїти та відповідати їй, аби його визнали представником певної статі. Іншими словами, гендерна роль – це сукупність зразків поведінки чоловіків і жінок, певна система соціальних стандартів, нормативів традицій, яким людина має відповідати, щоб її визнали як чоловіка чи як жінку [165, с. 11]. Маскулінність –

вираженість чоловічих психосексуальних і фізичних якостей. Це те, що характеризує чоловічу гендерну роль. Фемінність, відповідно, – це вираженість жіночих психосексуальних та фізичних якостей і форм поведінки. І маскуліність, і фемінність – це нормативні уявлення про психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок [114, с. 14].

Соціальні ресурси, які формують поняття «гендер», перераховані у Майкла Кіммела, автора книги «Гендероване суспільство». На його думку, в системі гендерних характеристик особистості однаково важливі й значущі такі три складові:

- ідентичність (identity) – соціальне самовизначення особистості;
- інтеракції (interactions) – стосунки і взаємодія особистості з оточуючими;
- інституції (institutions) – державні інститути влади, політичні, економічні, соціальні тощо структури суспільства.

Поняття «ідентичність» (соціальна і особистісна) складається з набору якостей, ролей, статусів та інших чинників, які роблять життя людини цілісним і пов'язаним з усім соціокультурним світом. У випадку гендерної ідентичності кожна зі складових має власне гендерне забарвлення, яке змінюється в системі координат часу, простору тощо.

Інтеракції чи взаємовідносини під впливом гендеру поділяються на три види: кохання, дружбу і насильство [92, с. 9].

Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що, насамперед, визначається соціальними, політичними, економічними і культурними контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їхньої статі [161, с. 11].

Н. Аніщук пояснює, що гендер – один із базових моментів соціальної стратифікації (соціальна стратифікація – факт соціальної нерівності у суспільстві, його розшарування, із чого виводиться соціальна структура суспільства). Поняття гендеру слід розглядати як складний соціокультурний процес у суспільстві. Це поняття розкриває соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сексуальності, а також сімейні ролі та репродуктивну поведінку [4, с. 16]. Таким чином, гендер стосується не лише чоловіків та жінок, а й взаємовідносин між ними, пояснює яким чином реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, а також соціальне конструювання відносин між ними.

На думку Т. Фулей, гендер – це не лише соціально-сконструйоване визначення чоловіків і жінок як окремих індивідів, а й соціально сконструйоване визначення взаємовідносин між статями. Гендер характеризує відносини поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини загалом – те, як реалізуються соціальні ролі чоловіків та жінок, як вони соціально вибудовуються [203, с. 24].

Авторське тлумачення поняття «гендер» пропонує українська дослідниця С. Хрисанова, яка дає більш об'ємне його визначення, тобто як сукупність трьох необхідних ознак, бо, на її думку, гендер – це, по-перше, поняття про систему ролей і відносин між жінками та чоловіками, які детермінуються соціальним, політичним та економічним контекстом і ґрунтуються на умовах конструктивного співробітництва; по-друге, – це взаємодія обох половин суспільства, концептуальну основу якої складає безконфліктність і консенсус; і, по-третє, – «гендер передбачає не тільки конструктивну, але й справедливу взаємодію двох статей щодо створення таких соціальних умов, які дають імпульс для розкриття і громадянських, і індивідуальних якостей особистості з метою її повної самореалізації» [214, с. 99].

Зміст поняття гендеру, визначення маскулінності та фемінності змінюються, по-перше, залежно від тої чи іншої культури; по-друге, в межах однієї культури – з плином історичного часу; по-третє, упродовж життя окремої людини (скажімо, проблеми, що постають перед молодими жінками – приміром, їхня конкурентоспроможність як на ринку робочої сили, так і на ярмарку наречених, – істотно відрізняються від тих, з якими вони стикаються з виходом на пенсію); нарешті, залежно від раси, кольору, етносу, віку, сексуальності, освіти, регіону країни [103, с. 135–136].

У рамках соціологічного-психологічного підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх взаємодію в сім'ї, а й визначає їх соціальні відносини в основних інституціях суспільства. У багатьох суспільствах жінок і чоловіків не лише сприймають, а й оцінюють по-різному, обґрунтовуючи це гендерними особливостями і різницею в здібностях. Гендер, таким чином, трактується як один з базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (вік, національність, соціальний статус тощо) організовує соціальну систему.

Вчений Є. Горошко дійшов висновку, що у більшості випадків гендер у суспільствознавчих дисциплінах визначається як «... сукупність соціальних та культурних норм, котрі суспільство приписує виконувати людям залежно від їх біологічної статі». Гендер вважається соціальною організацією відмінностей, яку зумовлює стать людини. Одночасно він є культурологічною характеристикою поведінки чоловіка чи жінки у даному місці та в даний час [61, с. 118].

Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподіл праці та культурні норми, ролі і стереотипи, що існують у суспільстві та певною мірою визначають психологічні якості, здібності.

Н. Грицяк розглядає гендер як соціально-політичне явище, яке виникає з часу появи соціальної ідентичності чоловіка та жінки, іншими словами, соціального відображення біологічної статі, зумовленого поділом

характерних для кожної статі завдань, функцій і ролей у суспільстві, в суспільному й приватному житті. Це явище визначає належність до жіночої або чоловічої статі, що має насамперед культурний характер, варіюється залежно від часу та середовища. Структура й відтворення визначеного в такий спосіб роду має індивідуальний і соціальний вимір, причому обидва ці фактори мають однакове значення [64, с. 304–305].

Ю. Івченко розглядає гендер як філософську, і як правову категорію. У філософському розумінні – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках чоловіка та жінки і є системою міжособистісної взаємодії, що створює, підтримує та відтворює уявлення про чоловіче і жіноче як категорії соціального порядку. З погляду права гендер – це впорядкована модель соціокультурних відносин, яка передбачає рівність соціальних та юридичних можливостей, що не залежать від статі особи [95, с. 8–9].

Професор О. Гришук стверджує, що рівність і нерівність невід’ємні одна від одної, вони існують у кожній соціальній системі як протилежні взаємоврівноважуючі тенденції. В цьому випадку соціальна система перебуває у стані стійкої і водночас динамічної рівноваги. Рівність як один із принципів існування суспільної системи дозволяє утверджувати її стабільність [66, с. 123]. Враховуючи вищенаведене, можна стверджувати, що взаємоврівноважуючою тенденцією рівності за ознакою статі як складова загального правового принципу рівності та нерівності за ознакою статі є гендер, що утверджує гендерну рівність.

Проаналізувавши вищенаведені характеристики категорії «стать» і «гендер», можна виявити двоякий підхід дослідників: 1) розрізнення гендеру від біологічної статі; 2) ототожнення соціально-психологічного походження гендеру, що формується через певні інститути соціалізації, культурні норми, розподіл праці, наявні в суспільстві ролі та стереотипи, що приписують жінкам і чоловікам, а також відтворює відносини влади і нерівності, які можна реконструювати правовими засобами.

2.3 Філософсько-правове розуміння гендерної рівності як особливого прояву загального принципу рівності

Новаторський підхід до розуміння рівності застосовує польський філософ Л. Колаковський, оскільки вважає, що фраза «Всі люди рівні» – не наказ, за яким закон повинен однаково трактувати всіх людей, бо дехто міг би заперечити, що такий наказ сам по собі деспотичний. Навпаки, такий наказ проголошують, спираючись на твердження, що всі люди рівні, і саме через це закон має бути однаковим для всіх. Люди в багатьох відношеннях різні, вони не можуть бути ідентичними, і це відомо також тим, хто проголошує рівність як певний факт, який від цих відмінностей не залежить; отже, посилення на відмінності як доказ того, що люди не є рівними, позбавлене сенсу, бо воно не зачіпає самої ідеї рівності, про яку йдеться тим, хто її проголошує [109, с. 23– 24].

Принцип рівності традиційно розглядають як одну з фундаментальних конституційних вимог, як важливу умову існування правової держави. Проте конкретний зміст принципу рівності залишається предметом наукових дискусій. Так, на думку авторів оксфордського політичного словника, ця нормативна вимога передбачає чотири основні аспекти, які суттєво відрізняються один від одного, хоча і не є незалежними: 1) рівна повага в межах певної схеми процесу ухвалення постанов – вимога виявляти рівну повагу до думки кожного; 2) об'єктивне ставлення – вимога однакового розгляду однакових випадків; 3) рівність розподілу – вимога отримання кожним рівної частки певного блага; 4) рівність результату – вимога, згідно з якою індивіди після процедури розподілу повинні опинитися в однакових умовах [111, с. 596]. Правова категорія рівності – це ідея, що виражається у створенні й поєднанні загальних для всіх учасників суспільних відносин, правових засобів з системою винятків із загального режиму правового регулювання для окремих суб'єктів з метою забезпечення практичної рівності їх прав та обов'язків [24, с. 158].

Складність загальної концепції рівності, відповідно, зумовлює труднощі з визначенням категорії «гендерна рівність».

На думку В. Нерсесянца, ідея права – це історія прогресуючої еволюції змісту, обсягу, масштабу і міри формальної (правової) рівності при збереженні самого цього принципу як принципу права взагалі. Різним етапам історичного розвитку свободи і права в людських відносинах притаманні свій масштаб і своя міра свободи, своє коло суб'єктів і відносин свободи і права, іншими словами – свій зміст принципу формальної (правової) рівності. Отже, принцип формальної рівності є постійно притаманним праву принципом зі змістом, що історично змінюється [151, с. 28].

Рівне ставлення до всіх, хто належить до певної загальноновизнаної групи людей (наприклад, один тип ставлення – до дітей, інший – до дорослих), утворює обов'язкову вимогу для будь-якої системи правопорядку [226, с. 336]. Тому природно, що рівність передбачає вимогу поводитись в однакових випадках однаковим чином, а у відмінних випадках – по-різному. Обґрунтування цієї формули, характерної для права всіх часів, можна знайти ще у Платона (для нерівних рівне стало би нерівним) [168, с. 248] і Аристотеля (рівність для рівних і нерівність для нерівних) [8, с. 78]. Фактично вона забороняє дискримінацію як одне з найочевидніших порушень принципу рівності.

Інша річ, що суспільні уявлення про відмінності та загальноновизнані групи суттєво відрізняються залежно від історичної епохи. Так, в античні часи вважалося, що люди нерівні і їх неможна зробити рівними. Рівність усіх перед законом не існувала не лише де-факто, її не було навіть в ідеальному вимірі [98, с. 44]. Показовою у цьому плані є думка Аристотеля про те, що чоловік і жінка, раб і вільна особа мають різну природу і не можуть бути рівними [8, с.18, 22, 31]. Цицерон наполягав на тому, що рівність є несправедливою, якщо вона не враховує ступенів особи у соціальному плані [218, с. 22]. У середні віки також ніхто не виходив із того, що всі люди рівні, а навпаки, із того, що вони різні за своєю значущістю, принаймні у земному

житті. Причому в середні віки не існувало навіть рівності в публічному просторі, тобто просторі за межами сім'ї, за межами «дому». На відміну від античного полісу, де глави сімей як громадяни діяли на рівних засадах, у середньовічному суспільстві глави сімей не рівні, вони утворюють ланцюг, який, за висловом А. де Токвіля, протягнувся від селянина до короля [134, с. 216]. На цих відмінностях у рамках загальної згоди й ґрунтується ієрархічна, а не егалітарна будова суспільства, а також сприйняття його як ієрархічної структури [98, с. 57].

Тому цілком зрозуміло, що античне і середньовічне право поза всяким сумнівом були глибоко диференційованими нормативними системами зі значною кількістю стратифікаційних ознак (стать, релігійні переконання, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання тощо). Тобто античне і середньовічне право не знали загальної рівності.

У ці часи траплялися лише окремі прояви цієї ідеї. Можна вважати, що принцип рівності діяв у Мойсеєвій державі, адже всі її громадяни брали участь у договорі з Іеговою при створенні держави і всі мали користуватися рівними правами. Громадянська рівність зумовлювалася рівністю перед законом. Оскільки законодавцем є Іегова, перед яким усі рівні, то і закони його для всіх однакові. «Закон єдиний і одні права хай будуть для Вас і для приходька, який проживає у Вас» [129, с. 181].

У середні віки ідея рівності відображається в інституті комуни, який представляв собою конфедерацію, що заснована на зобов'язанні взаємної лояльності між рівними, – «conjuratio». Міська «conjuratio» була аномалією в середньовіччі, оскільки на відміну від ієрархічних феодалських васально-ленних зобов'язань втілювала в собі зовсім новий принцип – громаду рівних [3, с. 190]. Іншим прикладом реалізації моделі рівності в середньовіччі може слугувати монастирська громада, де кожний монах капітулу має рівний голос: він втілюється в білому або чорному бобі, що означає «за» чи «проти» [124, с. 172].

Заперечення відмінностей між людьми набуває основоположного значення лише в Новий час. Ідея рівності всіх представників людства формується в протистоянні двох аспектів нерівності, що оскаржуються, – нерівності по лінії «свої-чужі», яка розмежовувала людей, які належать до різних общин, релігій, націй тощо, та нерівності по лінії «вищі-нижчі», що розподіляє представників однієї спільноти за принципом природної ієрархії. [173, с.212–213].

Одним із перших, хто висловив припущення, що всі люди є рівними за своїми фізичними і моральними якостями – і в дійсності не наділені будь-якими особливими характеристиками, як-то: сила, особлива мудрість чи божественна милість, був Т. Гоббс. «Природа зробила всіх людей рівними у здібностях тіла і розуму, – зазначав видатний англійський філософ, – і якщо навіть інколи і знайдеться хтось, тілом набагато міцніший або розумом швидший за всіх інших, усе ж таки на загал ця відмінність однієї людини від іншої не настільки значна, щоб одна якась людина могла на цій підставі претендувати на якесь благо для себе, на яке так само могла би претендувати й інша людина» [60, с. 150–151]. Він вважається першим політичним мислителем з античних часів, який заснував на цій вірі свою систему [117, с. 232].

Пізніше ідея того, що люди народжуються рівними, була сприйнята Дж. Локом і підхоплена Вольтером Т. Пейном [164, с. 46–47] та ін. Так, на думку Дж. Лока, стан, притаманний усім людям від природи, – це стан повної свободи і рівності. «Нікому не належить більше, ніж іншим: бо ніщо не є настільки очевидним, – аргументував класик лібералізму, – ніж те, що створіння одного виду та класу ... мають бути також рівними між собою, без будь-якого підпорядкування чи підлеглості...» [128, с. 131]. Природна рівність постає як ідея, яку необхідно знайти знову, поновити наперекір успадкованій і умовній соціальній нерівності. Цінність загальної рівності значною мірою була посилена завдяки ідеї автономії, сформульованої І. Кантом, який вважав, що всі люди рівні в своїй здатності до автономії, що

моральна відповідальність і людська гідність також ґрунтуються на цій здатності і що моральність вимагає рівної поваги до кожного, здатного на таку автономію [100, с. 109].

Слід також підкреслити, що вагомий внесок у поширення ідеї загальної рівності належить християнству. У Новому Завіті міститься славнозвісний вислів «Тим то немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скіфа, ні невольника, ні вільного, а все й у всьому – Христос» (Кол. 3:11), який традиційно тлумачать як упевненість щодо рівності людей.

На Заході саме християнство вперше утвердило принцип універсальності людської рівності – принцип, який був принесений з небес і перетворений Просвітництвом у мирську доктрину універсальної рівності людей [202, с. 290]. Так, відповідно до протестантських богословських доктрин через те, що всі люди рівні перед Богом, вони повинні бути рівними також перед політичними агентами Бога, що діють у державі. Оскільки Бог наділив усіх людей природним правом на життя і свободу переконань, держава мусить гарантувати їм такі ж громадянські права [35, с. 45]. Реформація, ренесансний гуманізм та пізня схоластика здійснили нове уявлення про людину, що пришвидшило визнання рівної гідності всіх людей. Сьогодні християнська доктрина обґрунтовує рівність людей тим, що люди створені за образом єдиного Бога і наділені однаковою розумною душею. У всіх людей одна й та сама природа і одне й те саме походження. Вони відкуплені жертвою Христа і покликані брати участь у божественному блаженстві: всі наділені рівною гідністю [169, с. 222].

В епоху буржуазних революцій загальну рівність розуміли насамперед як рівність можливостей, тобто як ідею, згідно з якою кожному індивіду мають бути гарантовані однакові шанси досягти успіхів у житті [71, с. 46]. Поняття рівності можливостей уперше отримало своє теоретичне обґрунтування в Платоновій «Державі», система освіти в якій будується на тому, щоб дати однаково обдарованим і здібним дітям рівні шанси на здобуття нерівних позицій у суспільстві [76, с. 340].

Однак особливої популярності ця концепція, яка може бути виражена фразою «la carrere ouverte aux talents» (фр. «кар'єра, відкрита талантам»), набула саме в Новий час. Її прихильники вимагали усунення штучних перешкод шляхом скасування всіх привілеїв, встановлених для окремих осіб. Вони виходили з пріоритетності індивідуальних досягнень, зумовлених лише здібностями особи, а не її походженням, національністю, кольором шкіри, релігією, статтю тощо, і прагнули правовими методами забезпечити вільну конкуренцію, коли всі знаходяться в рівних умовах і грають за однаковими правилами. Ця ідея знайшла своє втілення в ст. 6 Декларації прав людини і громадянина 1789 року: «Усі громадяни... мають рівний доступ до всіх постів, публічних посад і занять відповідно до їх здібностей і без будь-яких відмінностей, крім тих, що зумовлені їх чеснотами і здібностями» [7, с. 246]. Іншими словами, всі стартують з однієї лінії з рівними шансами на успіх, а будь-які накопичувані з часом розходження є результатом прояву здібностей, талантів, ініціативи, напруженої праці й, можливо, щасливого збігу обставин [68, с. 340–341]. Для ілюстрації відсутності рівності можливостей часто використовують образ змагань бігунів: забіг, у якому хтось стартував би ближче до фінішу, ніж інші, був би нечесним, так само як і забіг, у якому деяких з учасників примусили би бігти з вантажем на плечах або з камінцями в кросівках [153, с. 295]. До речі, саме рівність пояснює те величезне символічне значення, яке посідає спорт в універсумі нашого суспільства [62, с. 146]. Така рівність можливостей за своїм характером є, поза всяким сумнівом, формальною. Тому зрозуміло, що починаючи, принаймні, зі середини XVIII ст. став наростати рух за правову та політичну рівність усіх громадян. Ця вимога потужно промовляє в Декларації незалежності США 1776 р. і Декларації прав людини і громадянина 1789 р. «Ми вважаємо за самоочевидні істини, – констатується в другому абзаці Декларації незалежності, – що всіх людей створено рівними ...» [7, с. 246].

Проте навіть у XVIII-XX ст. ідея загальної рівності реалізується в праві з великими проблемами. Достатньо нагадати лише два красномовних факти:

загальне виборче право без обмежень за ознаками статі, раси, релігійних переконань, майнового стану та освіти вперше у світі було реалізоване лише в 1893 р. у Новій Зеландії [31, с. 59], а доктрина «рівні, але сегреговані» була визнана неконституційною в США тільки в 1954 р. рішенням Верховного Суду США у справі «Браун проти Ради з питань освіти» [67, с. 115]. Пояснюючи причини цих труднощів, Ф. Гаск зазначає, що сучасна людина може, в принципі, суцільно схвалювати ідеал загальної рівності перед законом, але на практиці вона обмежує його застосування лише тими, кого розглядає як собі подібних, і дуже повільно вчиться розширювати коло тих, кого приймає як рівних [44, с. 226].

Лише у другій половині ХХ ст. ця формула набуває широкого світового визнання, знайшовши своє юридичне закріплення в ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 р.: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах» [138, с. 39]. Зрозуміло, що для реалізації принципу загальної рівності принципове значення має заборона дискримінації (від лат. «*discriminatio*» – розрізнення). Відхилення від стандарту загальної рівності, надання суб'єктам, виходячи з будь-яких відмінностей, різного захисту з боку закону чи суду, запровадження різних прав, свобод і обов'язків за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового та іншого стану оголошуються поза законом. Тому право всіх людей на рівний захист від такої дискримінації як логічне продовження ідеї рівності всіх людей у своїй гідності і правах було передбачене в ст. 2 і 7 Загальної декларації прав людини 1948 р. Право на захист від дискримінації – «це свідомо відмова від історії і традиції» [206, с. 240].

Проте, після утвердження ідеї загальної рівності як принципу права, перед суспільствами знову постає питання про відмінності, яке має враховувати право. Аналіз рівності тепер обертається навколо осмислення того, яким має бути рівне ставлення до людей, що різняться у важливих аспектах. Це питання, що є «класичним парадоксом» (В. Ренквіст),

переміщує інтерпретацію рівності з першої половини Аристотелевої формули до другої половини – від ідеї, що подібні випадки слід розглядати подібним же способом, до ідеї, що відмінні випадки слід трактувати залежно від їхньої відмінності [49, с. 599]. Слід підкреслити, що такий поворот не можна вважати поверненням до античної і середньовічної традиції. Принципова відмінність між ними полягає в тому, що сучасне право вимагає однакового ставлення до всіх людей у найважливіших сферах (насамперед, у сфері забезпечення основних прав, свобод і обов'язків) і дозволяє справедливу диференціацію правового регулювання лише в окремих питаннях. Пояснення цьому досить просте: всі люди володіють основними (фундаментальними) правами і володіють ними рівною мірою, тому що ці права пов'язані з ознаками людського роду, стосовно яких всі людські істоти є рівними [100, с. 114].

Такі зміни зумовлені, насамперед, трансформаціями, що відбуваються в самому розумінні рівності можливостей. У ХХ ст. цим змінам передують відома дискусія між лібералами і соціалістами щодо свободи і рівності. Так, у ХVІІІ ст. критика соціальної нерівності була спрямована, насамперед, проти соціальних наслідків політичної нерівності, тому основним гаслом боротьби проти старого режиму була вимога рівних свобод. У ХІХ ст. люди почали усвідомлювати соціальну нерівність іншого гатунку. Місце тієї нерівності, яке породжене політичними привілеями, було зайняте іншою нерівністю – йдеться про соціальні наслідки нерівного розподілу такої влади, що здійснюється не політично, а економічно [204, с. 42]. За допомогою подібних аргументів К. Маркс і Ф. Енгельс викривали буржуазний правопорядок як несправедливий, як такий, що передбачає формально рівний масштаб до нерівного [135, с. 15]. Завдяки цьому люди почали усвідомлювати, що рівність можливостей у її класичній (ліберальній) інтерпретації призведе до неоднакових наслідків. У суспільстві стає зрозумілим, що немає більшої несправедливості, ніж поводитися однаково з тим, що фактично неоднакове. Наприклад, А. Франс знущався з «величної рівності закону, що забороняє як

багатіям, так і бідним, спати під мостами, просити на вулицях і красти хліб» [42, с. 105, 241]. Внаслідок цього набуває популярності інша егалітарна концепція, яка, використовуючи гасло «справедлива частка для всіх», інтерпретує рівність як необхідність забезпечити рівність результатів шляхом справедливого розподілу. Цей вид рівності можливий лише за умови обмеження вільної конкуренції, що лежить в основі рівності можливостей [71, с. 496]. Вона означає рівний розподіл доходів, робочих місць, контрактів і матеріальних винагород незалежно від чиїхось життєвих умов: всі починають і завершують гонку разом, незалежно від здібностей, таланту, ініціативи або праці [68, с. 341].

Під впливом альтернативної концепції (рівності результатів) сучасна концепція рівності доповнює класичну ідею формальної рівності можливостей ідеєю створення реальних можливостей для членів суспільства конкурувати з іншими його членами, причому з достатніми шансами на успіх – шляхом нейтралізації соціальної нерівності через право [159, с. 189–190]. Науковець С. Боднар зауважує, що рівність можливостей не може обмежуватися тільки організаційними засобами – мова повинна йти і про спеціальні правові можливості, тобто про винятки із загальних правил правового регулювання. Система таких виключень обумовлена тим, що, виходячи із загальної ідеї права, створення абсолютно єдиної системи правового регулювання для всіх учасників суспільних відносин є неможливим, оскільки право повинно не просто відображати існуючі відносини, а й наближати їх до фактичних відносин рівності [24, с. 108–109]. Саме тому винятки із загального правового режиму створюють дійсну рівність (причому формальну, переважаючу у сфері права) учасників суспільних відносин.

Так, на порядку денному з'являється новий – соціальний – аспект рівності [162, с. 113] для забезпечення подібних реальних можливостей необхідно, насамперед, гарантувати справедливий розподіл соціальних благ між конкуруючими сторонами. Водночас слід розуміти, що справедливий

розподіл соціальних благ зовсім не вимагає їх рівномірного розподілу; він радше вбачає забезпечення рівності можливостей у чомусь на зразок «вирівнювання ігрового поля» для того, щоб зробити конкуренцію за ресурси справедливою, а не тільки досягти їх більш рівномірного розподілу [228, с. 664–665]. Крім того, конкурентна система має передбачати існування «нижнього порогу», що визначає стандарт добробуту, на який претендують усі члени суспільства і який розуміють як право жити на рівні цього стандарту, а не як благодійність [162, с. 114]. Саме така природна в умовах соціальної держави діалектика формальної і фактичної (реальної) рівності дозволяє забезпечити «справедливу рівність можливостей» [178, с. 116–117], яка сьогодні є провідною інтерпретацією ідеї рівності. Фактично – це наступний крок у розвитку принципу рівності після заборони дискримінації за будь-якими ознаками. У цьому вигляді вона і знаходить свій прояв у сфері правового регулювання. Відштовхуючись від ідеї чесної рівності можливостей, сучасне право має гарантувати справедливий баланс між вимогами формальної і фактичної рівності.

Історія становлення рівності має багатовікові традиції, що відображають історію становлення демократії в суспільстві. Вчена О. Грищук обґрунтовує те, що правова рівність не є абсолютною, її можна вважати відносною (формальною) рівністю вільних і незалежних людей (суб'єктів права) на підставі єдиних норм і однаковою мірою. Тому історія розвитку суспільства і права характеризується саме відношенням до рівності людей (за фізичним, економічним, розумовим станом, за статевою та віковою ознакою), а, отже, визначається змістом формальної рівності, її межами та мірою свободи, яку вона визначає [66, с. 122]. Натомість рівність за ознакою статі, або гендерна рівність, зовсім недавно (трохи більше сторіччя тому) увійшла у складову всеосяжного принципу рівності громадян і не може бути виключена із загального процесу розвитку суспільства.

Без гендерного підходу, тобто без з'ясування ролі жінки й чоловіка в сучасному житті, тих специфічних внесків, які кожний з них робить у

розвиток суспільства, неможливо сьогодні уявити будь-яке серйозне психологічне, політологічне, юридичне чи інше дослідження. Проблеми, пов'язані із вивченням існування та діяльності особи, є предметом дослідження низки соціогуманітарних дисциплін і так чи інакше стикаються із питанням гендеру як одного із основних детермінантів її становлення та формування [45, с. 117].

Із часів перших протестних рухів за рівноправ'я жінок і чоловіків, ідея паритету вилилась у потужні демократичні рухи, ставши альфою та омегою конституцій переважної більшості країн, у тому числі й України. Таким чином слово «гендер» ввійшло в різні мови світу як поняття порівняльної ознаки соціального статусу жінок і чоловіків. Рівень гендерної рівності є лакмусовим папірцем ступеня демократичності розвитку суспільства, поступу на шляху до досягнення рівних прав і можливостей статей.

Рівність є тим стандартом, за допомогою якого вимірюється розвиток людини і суспільства: загальний принцип рівності є принципом демократичної побудови суспільства. Волевиявлення ж обох статей (як жінок, так і чоловіків) щодо їхніх можливостей і прав, правових принципів, розбудови суспільних та державних структур є нормою для цивілізованої держави.

Оксфордський філософський словник характеризує поняття рівності так: «На сьогодні – це найбільш суперечливий із усіх соціальних ідеалів. В абстрактному широкому сенсі цей термін означає, що люди, котрі знаходяться в однаковій ситуації, в морально релевантному значенні повинні отримувати однакове ставлення; але все залежить від того, які однаковості ми будемо вважати релевантними і що розуміється під однаковим ставленням» [246, с. 249]. У «Сучасному філософському словнику» за редакцією В. Кемерова рівність визначається як «поняття, що виражає відношення до взаємозамінності за визначеним критерієм» [187, с. 576]. Словник із філософії права характеризує рівність як формальний принцип соціальних взаємовідносин, який відповідає критеріям розподільчої,

зрівнюючої і відплатної справедливості та має соціальний, політичний, морально-етичний і правовий смисли [15, с. 294]. Таким чином можна зробити висновок, що в будь-якому реальному історичному контексті немає такого єдиного поняття рівності, котре б охопило всю предметну чи понятійну сферу.

Існують розбіжності в трактуванні й осмисленні поняття гендерної рівності, згідно з різними ідеологічними доктринами та політичними течіями [52, с. 61].

Так, у контексті ліберальної ідеології гендерна рівність розглядається як рівність перед законом, тобто, рівність – процедурне питання, яке вирішується виключно прийняттям певних правових та законотворчих актів, що сприятимуть знищенню всіх правових перешкод, застосовуючи єдині критерії до всіх індивідів і гарантуючи справедливий результат. Але така модель рівності несе в собі суперечність, бо не всі люди мають однакові можливості і це може стати перешкодою для усунення різних форм дискримінації [126, с. 39–40].

Прихильники консерватизму визнають природну нерівність людей та ієрархічну побудову суспільства. Консерватори ратують за збереження патріархальних порядків у суспільстві. Консервативна ідеологія побудована на «принципі заслуг», який визначає місце людини в суспільній ієрархії, і уявлення про рівні можливості – «це мінімалістські уявлення, які підтримують усунення перешкод для просування і визнають останнє тільки на основі особистих заслуг» [126, с. 41–42].

Соціалістичний напрям в ідеології відстоював права жінок на рівну оплату рівної праці з чоловіками, але пов'язував жіночі проблеми з класовими, а порушення рівноправності жінок та чоловіків визнавалося як теоретична, а не нагальна проблема, вирішення якої не потребує терміновості. Соціалісти зводили вирішення жіночого питання до знищення приватної власності, що з часом виявило утопію цього вивчення [126, с. 43–44].

Соціал-демократичні теоретики, розвинувши і переосмисливши соціалістичні погляди, висувають концепції щодо реалізації принципу гендерної рівності. Теоретичні дискусії торкаються проблеми обґрунтування двох можливих ідеальних моделей досягнення загального добробуту людей: перша модель пов'язана з гарантією необхідного мінімуму в сфері соціального забезпечення (рівність можливостей), а друга – з наміром надання людям для нормального функціонування в суспільстві необхідних засобів (рівність результату). Головне в концепціях соціал-демократичного напрямку – «рівність результатів за рахунок активного втручання держави в політику» [126, с. 44–45].

Навіть у період античності Платон оперував поняттям «андрогінії», висловлюючи ідеї про взаємодоповнення та рівність статей, про норми шлюбно-сімейних відносин, але його погляди відрізняються ставленням до жінки. Він вважав жінку нижчою істотою, а любов до неї – тваринними почуттями, які виникають через необхідність розмноження. Згідно з поглядами Аристотеля, єдиним сенсом поділу статей було народження дітей, а єдиним призначенням жінки – народження спадкоємців. В епоху Відродження Т. Мор, Т. Кампанелла висловлювали ідеї про рівність можливостей чоловіків і жінок до різних занять і до навчання. Ж.-Ж. Руссо виступав з революційними ідеями виховання жінки: він вважав, що дівчаток не потрібно готувати лише до домашнього господарства і догляду за дітьми, і що обидві статі слід виховувати однаково. У шлюб і жінки, і чоловіки повинні вступати з любові, причому обоє мають право самостійно обирати майбутнього партнера. Д. Міль висунув концепцію «повної рівності», вважаючи, що домінування чоловіка над жінкою не є природним.

Категорія рівності у правовій площині передбачає рівну міру прав і обов'язків у всіх громадян, однаковий для усіх простір соціальної свободи. Поняття правової рівності містить також однаковий ступінь відповідальності осіб перед законом, що виключає їхні фактичні відмінності в соціальному стані, матеріальному стані тощо. Принцип формально-юридичної рівності

виключає будь-які необумовлені законом переваги, прерогативи, привілеї учасників правових конфліктів та судових розглядів [15, с. 295].

Гендерна рівність передбачає однакове справедливе ставлення до жінок і чоловіків. Знищення будь-якого типу дискримінації, включаючи соціальну, економічну, політичну й культурну, є обов'язковою передумовою забезпечення прав людини і сприяння підвищенню добробуту кожного громадянина. Формальна рівність статей гарантована відповідним українським законодавством та міжнародними нормативними актами, але це лише основа для встановлення дійсної рівності статей у всіх сферах життя.

Рівність за ознакою статі – складова загального принципу рівності громадян, і «не може бути вилученою із загального процесу розвитку суспільства, становлення ідеології та практики його реалізації» [80, с. 65]. Дослідниця гендерних проблем у сфері права Т. Мельник під «рівністю чоловічої та жіночої соціальних статей» розуміє «рівність їх соціального статусу, загальну участь у всіх сферах суспільного, державного та особистого життя на основі самоусвідомлення особистісних потреб і інтересів, подолання ієрархічності, відповідно до якої історично чоловіки вважалися як істоти вищі, а їх діяльність і її результати – більш суспільно значущі, аніж дії та їх результати, що виконували жінки» [139, с. 273].

Гендерна рівність є однією з ознак правової держави. Держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини, передбачених міжнародним законодавством. Громадянське суспільство і правова держава – дві невід'ємні складові сучасної держави, а в нашому суспільстві склався стереотип, що питання гендеру стосується виключно жінок, насправді ж проблеми гендерної рівності не можна вичленити. На сьогодні права жінки не повністю враховано в загальній концепції прав особи, яка орієнтована на чоловічий стандарт; проблематика ж спеціальних прав чоловіка, що враховувала б його особливі потреби, взагалі не розроблена. Гендерний підхід передбачає формування системи прав і свобод та механізмів їх

реалізації у такий спосіб, щоб вони були рівною мірою доступні і жінці, і чоловіку.

Гендерна рівність функціонує як особливий прояв загального принципу рівності, є відмінною від інших структурних елементів принципу юридичної рівності, а саме – рівності незалежно від віку, національності, раси, хоча й заснована на природно-правовій концепції.

Переважає більшість учених розглядають принцип гендерної рівності дуже вузько, тобто тільки як забезпечення реалізації жінками передбачених нормативними актами прав та обов'язків на рівні з чоловіками. Однак слід констатувати і те, що недотримання принципу гендерної рівності – це порушення прав не тільки жінок, але і чоловіків.

У науковій літературі можна зустріти різні підходи щодо розуміння гендерної рівності в різних сферах людської діяльності. Відповідно до словника Л. Кобилянської, Т. Мельник «Сучасне гендерне мислення», «гендерна рівність означає однакове забезпечення рівними правами жінок і чоловіків. Зміст цього поняття включає відсутність привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку, пошуку» [140, с.194].

І. Лазар розглядає гендерну рівність як процес справедливого ставлення до жінок і чоловіків, тобто – це рівні права та рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участі в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку; отримання рівних винагород за результатами участі [123, с. 15].

Термін «гендерна рівність» у контексті суспільних соціально-економічних перетворень трактується як умова рівності перед законом, рівних можливостей (включаючи рівність в отриманні винагороди за рівнозначну працю, а також у доступі до людських ресурсів) щодо вираження своїх інтересів незалежно від статі людини. Тобто в даному контексті рівність передбачає, що чоловіки й жінки мають свободу обирати різні (або

схожі) ролі і різні (або схожі) кінцеві результати – відповідно до своїх намірів, цілей, бажань та переваг [54, с. 6].

К. Левченко у праці «Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління» подає таке визначення: «гендерна рівність – це рівні права і рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участь в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі» [126, с. 306]. Автори навчального посібника «Основи теорії гендеру» стверджують, що гендерна рівність «ґрунтується на переконанні про те, що поняття «рівних прав» не передбачає фундаментальної різниці між чоловіками та жінками» й тлумачиться також «... як ідентичність можливостей, стартових умов особистісної реалізації людей незалежно від їх статевої належності» [161, с. 521].

Гендерна рівність передбачає однаковий статус для чоловіків та жінок, означає, що чоловіки та жінки мають однакові умови для реалізації своїх людських прав, однаковий потенціал для здійснення свого внеску в національний, політичний, економічний, соціальний, культурний розвиток, а також рівні права на користування результатами цього розвитку. Таким чином гендерна рівність означає рівну оцінку суспільством схожого та відмінного між чоловіками та жінками, а також змінність ролей, які вони відіграють, визнання рівності їхніх повноважень [74, с. 241].

Н. Максименко розглядає гендерну рівність як універсальний принцип у галузі прав людини, який наділяє осіб різних статей рівними правами та можливостями для їх участі у всіх сферах суспільного, державного та приватного життя [127, с. 41].

Гендерна рівність, на думку Т. Фулей, означає рівну присутність, наділення владою і участь обох статей в усіх сферах суспільного і приватного життя. Гендерна рівність не стосується лише жінок, вона не пропагує виключно жіночі права, вона стосується в рівній мірі чоловіків й жінок та відносин між ними [203, с. 22].

Щодо визначення поняття гендерної рівності українські науковці з гендерної проблематики в системі державної політики формулюють його як «рівні права і рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участі у національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі» [97, с. 11].

Концепція гендерної рівності не догматична, вона передбачає дискусію, яка може змінювати ті структури в суспільстві, що відтворюють нерівні владні відносини між жінками і чоловіками, та вказувати як досягти кращого балансу в різноманітних жіночих та чоловічих цінностях і пріоритетах [53, с. 113].

Правове вирішення проблеми гендерної рівності спрямоване на «можливість створити такі суспільні структури, які б забезпечували збалансованість владних, управлінських та інших суспільних відносин між жінками та чоловіками, долали соціальну ієрархію між ними, сприяли б конструюванню нових форм взаємовідносин» [139, с. 274].

Загалом підходи до розуміння гендерної рівності зазнали певної трансформації. Первинною була ідея абсолютної рівності між людьми як зразка соціально-справедливого суспільства. Як показав історичний розвиток, ця концепція виявилась утопічною, оскільки, якщо й існували «суспільства рівних», то така рівність досягалася при загальному зниженні соціального статусу їх членів у рамках деспотичної розподільчої системи ціною втрати індивідуальності особистості. Таким чином встановлювалася так звана «рівність у несвободі» [189, с. 24], рівність на низькому рівні людського розвитку, рівність у задоволенні мінімальних потреб. Негативні наслідки подібного «вирівнювання» жінок і чоловіків проявлялись у залученні жінок до важких видів праці, у «подвійному» навантаженні на жінок внаслідок необхідності виконувати професійні та сімейні обов'язки. Зарубіжні вчені [244, с. 32] наголошують на проблемі масової спроби жінок зламати свою жіночу ідентичність, прийнявши чоловічу поведінку, цінності

й засоби боротьби за рівність із самими чоловіками. Отже, рівність трактувалася як поняття, що пристосоване під чоловічий тип характеру, професії, спосіб життя. А це не могло призвести до позитивних результатів, оскільки було чітко визначено відмінності між чоловіками та жінками.

Другим етапом у визначенні терміну «гендерна рівність» стало розуміння необхідності рівності прав усіх громадян демократичного суспільства, у тому числі чоловіків та жінок. Проте реалізація цього, безумовно, прогресивного принципу суспільного розвитку довела його неспроможність і хиткі позиції з погляду забезпечення прав окремих маргінальних груп населення (жінок, національних меншин тощо).

На наступному етапі трактування рівності в суспільному розвитку рівність прав громадян почали прирівнювати до рівності можливостей здійснення цих прав. За умови існування в суспільстві дискримінації, у тому числі гендерної, рівні права не надають однакових можливостей реалізації цих прав дискримінованій групі (у даному випадку – жінкам). «Зрівняти шанси», надати можливості «рівного старту» всьому населенню можливо шляхом впровадження системи привілеїв для дискримінованої групи, що отримало назву «позитивної дискримінації». Водночас, український вчений Г. Герасименко вважає, що дана теорія все ще діє у рамках «чоловічого» суспільства, у якому жінок прирівнюють до еталону чоловічих рис характеру, сфер діяльності, професій, зразків управління [58, с. 10].

Вищезазначений вчений пропонує подальший розвиток розуміння поняття гендерної рівності як визнання рівності самооцінки, самовідчуття, самоідентифікації чоловіків і жінок поряд із дотриманням рівності прав чоловіків і жінок. Це дозволить вирішити проблему ієрархії відмінностей між чоловіками та жінками, давши рівну оцінку і «чоловічим», і «жіночим» рисам характеру і сферам діяльності. Цінність особи, що належить до певної соціальної групи, повинна не лише декларуватися, а й бути оцінена реальним суспільним індикатором. Наприклад, проблема професійної сегрегації за ознакою статі повинна вирішуватись не шляхом ведення жінок до традиційно

«чоловічих професій», а за допомогою рівноцінного визнання «жіночих професій» і «жіночих сфер діяльності». Такий підхід дає можливість відмінити систему пільгового режиму для певних соціальних груп та досягнути рівних можливостей [58, с. 11].

Більшість підходів визначення гендерної рівності визнають її шляхом виділення відмінностей: «рівність статей не означає їх ототожнення одна з одною або ідентичність, як і те, що ця рівність не повинна встановлювати як норми такі умови та спосіб життя, які притаманні чоловікам» [225, с. 276].

Конструкція гендерної рівності має розкриватися, насамперед, через категорію прав людини як універсального стандарту рівності. Права людини відображають загальний і безумовний стандарт, єдиний для обох статей. Це досягнення цивілізації й культури суспільства знаходить свій прояв у міжнародних, конституційних та інших законодавчих нормативах, що закріплюють рівність політичних, громадянських, соціальних, економічних і культурних прав і свобод жінки й чоловіка. На базі вже існуючих політичних, економічних та соціальних прав виникає нове покоління прав, яке має гендерний вимір: права особи-жінки та права особи-чоловіка.

В останні роки дедалі більшого поширення набуває визначення «гендерний паритет» як взірць гендерно-збалансованих відносин статей у суспільстві. «Ідея паритету враховує різницю між статями, але стверджує, що вони не повинні бути перешкодою для рівного підходу для різних статей. Формули рівного підходу повинні враховувати відмінності між жінками та чоловіками тому, що в протилежному випадку вони не будуть мати бажаного результату» [126, с. 59]. Процес впровадження гендерного паритету передбачає подолання стандартних умов тоталітарного життя й утвердження рівності прав та можливостей чоловіків і жінок у суспільстві. Гендерна рівність – це не лише фундаментальні права людини, а й передумова для успішного подолання бідності, забезпечення стабільного розвитку та розбудови демократичного суспільства [119, с. 9]. Гендерна культура та гендерна адекватність поєднують у собі збалансовану стратегію забезпечення

умов людського життя, творення нових цінностей, спрямованих на людський розвиток. Гендерна культура є консолідуючим началом, регулятором поведінки, гарантом шанобливого ставлення, порозуміння, терпіння і толерантності, адже вона служить одним із механізмів гармонізації особистісних і суспільних інтересів, є однією з основних складових переходу до істинно партнерських взаємостосунків між людьми і демократичних відносин у суспільстві [79, с. 187]. Забезпечення на практиці рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, їх рівного доступу до ресурсів має стати важливим кроком на шляху розбудови демократичного суспільства.

Л. Завадська пропонує вивчати конструкцію гендерної рівності через чотири параметри [80, с. 66–67]. Перший параметр – це права людини як універсальний стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав і свобод для жінок і чоловіків. Права людини визнаються основоположним принципом політики. Другий параметр – права людини як права жінок. Головна увага приділяється забезпеченню прав людини як прав жінок. Визнання цих прав пов'язане з порушенням рівності, її ідеології та практики реалізації в звичайному житті. Третій параметр – права, свободи, обов'язки, відповідальність (основні елементи конституційного праворозуміння). За допомогою цих категорій вимірюється стандарт рівності як у конституції, так і в чинних законодавчих актах. Четвертий параметр – рівні можливості (основний елемент гендерної рівності). Цей елемент відображає ступінь реалізації та ступінь гарантованості стандарту рівності, що міститься в Конституції та законодавстві [80, с. 66–67].

Конструкція гендерної рівності розкривається через категорію прав людини як універсального стандарту рівності. Забезпечення прав людини постає сьогодні як нагальна й найважливіша проблема сучасного суспільства. Права людини відображають загальний і безумовний стандарт, який є єдиним для обох статей. Цей стандарт знаходить свій прояв у єдиних конституційних нормативах, що закріплюють рівність політичних, громадянських, соціальних, економічних і культурних прав і свобод чоловіка та жінки.

Також конструкція гендерної рівності може бути розкрита через категорію прав людини-жінки. Цей стандарт сприяє реалізації принципу рівності для обох статей, враховуючи відмінності між чоловіками та жінками, та визнає, що гендерні особливості в статусі жінок і чоловіків не заважають рівності, а лише потребують певного доповнення до законодавства [80, с. 70–71].

Рівність обох статей за своїм змістом передбачає рівність прав, свобод, обов'язків, відповідальності як чоловіків, так і жінок. Конституційне право як основна категорія рівності визначається через міру свободи. Вона є рівною для обох статей. Рівність у свободі для жінки чи чоловіка визначається вільним вибором шляху свого життя – робити кар'єру чи віддати весь свій час сім'ї.

Невід'ємною частиною конституційного права є рівність обов'язків. Обов'язок визначається через необхідність поваги до прав людини, обраних нею ролей у суспільстві. Ця сфера гендерного права відображає розподіл ролей чоловіків і жінок у суспільстві [80, с. 72].

Як уже зазначалося конструкція гендерної рівності розкривається через категорію рівних можливостей. Вона сприяє захисту від порушень при реалізації принципу рівних прав громадян. Політика рівних можливостей слугує інструментом вирівнювання становища жінок і чоловіків у суспільних відносинах, бо пов'язана зі здійсненням державою спеціальних заходів для захисту рівності в тих сферах життєдіяльності людини, де є його порушення. «Рівність можливостей – це система забезпечення рівності в правах» [80, с. 74].

Слід зауважити, що рівність можливостей – це не лише правова, а й соціально-економічна, культурна проблема, пов'язана з традиціями та звичаями суспільства, стереотипами та нормами панівної ідеології тощо. Це система дійсних суспільних відносин і нормативних регуляторів поведінки суспільства. Патріархальна ідеологія, пануюча в сучасній культурі суспільства, заважає розвитку ідей рівності, ідей поваги до статі. Рівність

жінок і чоловіків не можна досягти, якщо суспільство не готове сприйняти принцип рівності [80, с. 74–75].

На думку вченої Н. Грицяк, гендерна рівність – це ідеологічний компонент державної політики та державного управління, що має чотири виміри, які лежать в основі напрямів розвитку державної гендерної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Даний чотиривимірний підхід вивчення гендерної рівності аналогічний до підходу, що запропонувала Л. Завадська.

Перший – це права людини як універсальний стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод для жінок і чоловіків. Права людини відображають загальний та універсальний стандарт, єдиний для двох статей. Це – досягнення цивілізації і культури суспільства; він знаходить свій прояв у єдиних конституційних нормативах, що закріплюють насамперед рівність політичних, економічних і соціальних прав та свобод жінок і чоловіків.

Другий вимір гендерної рівності – це права людини як права жінок. Це особлива група прав людини, вона містить у собі генеральну ідею забезпечення прав людини як прав жінок і дівчаток. Визнання цих прав пов'язане з порушенням рівності, її ідеології та практики реалізації в повсякденному житті. Джерелом порушення рівності як конституційного принципу виступає дискримінація. Це явище антиправове, воно руйнує ідеї справедливості, демократії, веде до порушення прав жінок. Права людини – жінки й дівчинки – це філософія заперечення стандарту «рівності» без урахування гендерних відмінностей і, крім цього, заперечення стандарту «чоловічого» як універсального. Тобто права людини – жінки й дівчинки – це визнання специфіки (або відмінності) статі, що лежить в основі всього комплексу прав людини.

Третій вимір гендерної рівності – рівність свобод, прав та обов'язків – це основні елементи конституційного статусу громадянина. Ці елементи дуже показові. Вони є мірилом, виміром стандарту рівності в Конституції і

законодавстві. Рівність як самостійна категорія не мала би прикладного значення, якби не існувало точки дотику із свободою – квінтесенцією прав людини, – свободою свого «я» незалежно від статі. Рівність обов'язків – це невід'ємна частина конституційного права. Обов'язок визначається через необхідність поваги до прав людини, до її ролі в суспільстві. Обов'язки – це та сфера, яка відображає розподіл суспільних ролей між жінками й чоловіками. Принцип гендерної рівності не став компонентом загальної культури.

Четвертий вимір гендерної рівності – рівні можливості – основний елемент гендерної (і не тільки гендерної) рівності. Він відображає адекватність, ступінь реалізації і гарантованості стандарту рівності, що міститься в Конституції та законодавстві [64, с. 325–333].

Одним із найважливіших механізмів та способів правового регулювання відносин гендерної рівності в суспільстві виступає законодавство. Соціальне становище жінок і чоловіків у суспільстві оцінюється через призму принципу рівності в Конституції як основному законі. Принципи рівності та свободи є базовими цінностями в більшості сучасних конституцій. Зокрема, ст. 24 Конституції України проголошує: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи

надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [110].

Доцільно зауважити, що у ст. 24 Конституції України вживаються два терміни: рівність та рівність прав (рівноправність). П. Рабінович пропонує трактувати ці поняття наступним чином: «Рівноправність – це однаковість, тобто рівність прав людини і громадянина у всіх і кожного» [175, с. 28]. Рівноправність він поділяє на загальносоціальну і юридичну. Загальносоціальна передбачає однаковість основних прав і свобод людини. Вона існує завжди, оскільки кожному належать рівні з іншими основні права. Її сутність полягає у фактичній рівності прав і свобод людини. Юридична рівноправність – це однаковість, рівність юридичного статусу правоздатних суб'єктів, передусім рівність їх основних (конституційних) прав і юридичних обов'язків, що означає формальну рівність юридичних прав і свобод. Таким чином, юридична рівність прав і свобод є свідченням визнання державою фактичної рівності основних прав людини та забезпечення цих прав усіма засобами державного впливу [179, с. 103–107].

Важливо відзначити, що Верховна Рада України ратифікувала у 1999 році Конвенцію Міжнародної організації праці №156 «Про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками»; український Уряд визнав перспективи розвитку, згідно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок і Платформ дій, прийнятої в 1995 році в Пекіні.

За останнє десятиліття Верховною Радою України прийнято ряд прогресивних законів, спрямованих на забезпечення необхідних умов для утвердження гендерної рівності в державі. Це, зокрема, закони:

1. «Про обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 рік);
2. «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 рік);

3. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими народженням і похованням» (2001 рік);
4. «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2001 рік) тощо.

Розглядаючи суть зазначених законів з позицій гендерної рівності та гендерної адекватності, слід відзначити те, що вони більшою мірою спрямовані на поліпшення становища жінок, ніж на створення належних умов для обох статей.

На розгляд Верховної Ради України з 1999 року було подано чотири проекти закону про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, але жоден не був підтриманий парламентарями. Необхідність прийняття цього закону була очевидна, оскільки рівність потребує насамперед юридичного захисту. Закон про забезпечення гендерної рівності повинен сприяти не тільки змінам у суспільстві, а й формуванню свідомості людей, закріплюючи нові цінності й пріоритети, спрямовані на повагу до прав як жінки, так і чоловіка. Нарешті довгоочікуваний Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» був прийнятий у вересні 2005 р. [88]. Його можна вважати початком становлення нового гендерного законодавства, але й він далекий від досконалого і не в усьому відповідає сучасним гендерним принципам та існуючим світовим стандартам в оцінці соціально-статевих проблем.

Проблема утвердження гендерної рівності не може бути вирішена тільки через державні правові механізми, в її вирішенні має бути задіяне все суспільство, всі сфери його життєдіяльності.

Так, Т. Фулей виділяє цілі, що ведуть до загальної мети – гендерної рівності:

- розвиток і поліпшення представницької демократії. Демократія, за своїм визначенням, не може собі дозволити бути «гендерно сліпою». Постійне недопредставництво чи часткова відсутність жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях і в усіх сферах є серйозною проблемою. Жінки і чоловіки,

беручи рівномірну участь у прийнятті всіх рішень у суспільстві, залучали б відмінний життєвий досвід, що важливий для стійкого розвитку суспільства загалом. Якщо жінки чи чоловіки становлять близько однієї третьої (критична маса) членів групи, що приймає рішення, то вони можуть принципово вплинути на порядок денний, що є реальною передумовою для змін;

- індивідуальна економічна незалежність, яка призводить до закріплення рівної оплати, рівного доступу до кредитів, рівних умов на ринку праці, а також до рівного розподілу майна;
- освіта – оскільки вона впливає на способи трансформації суспільних норм, знань і вмінь;
- визнання необхідності усунення розбалансованості в суспільстві та спільна відповідальність чоловіків і жінок за її досягнення [203, с. 27].

Досягнення гендерної рівності – довгостроковий процес, який потребує постійного переосмислення [53, с. 69]. На даному етапі розвитку українського суспільства важливими цілями гендерної рівності передбачаються наступні аспекти:

- усвідомлення і втілення в життя прав жінок як прав людини, що означає надання можливості жінкам і чоловікам реалізувати повністю свої права, а також вирішення проблем, пов'язаних із дискримінацією жінок, і повага до них;
- розвиток і поліпшення паритетної демократії, що має сприяти рівній участі жінок і чоловіків у політичному та публічному житті, а також в інших сферах життєдіяльності, їх рівномірній участі в прийнятті всіх рішень у суспільстві;
- індивідуальна економічна незалежність, що має на увазі рівну оплату, рівний доступ до кредитів, рівні умови на ринку праці, рівний розподіл майна, з урахуванням гендерних відмінностей у приватному житті. «Звертання до необхідності індивідуальної незалежності – це те, що може примирити сім'ю і працю в способі життя як жінок, так і чоловіків»;

- освіта (є ключовою ціллю для гендерної рівності) сприяє трансформації суспільних норм, знань та навичок. Вона є вирішальною, тому що «освітні системи і всі елементи цієї системи (вчителі, школи, підручники, дослідницькі інститути тощо) посилюють (наділяють владою) дівчаток і хлопчиків і стежать за зрівноваженням існуючих гендерних ієрархій». ЗМІ також є цільовою групою через свої владні позиції у формуванні норм, поглядів і знань;
- спільна відповідальність жінок і чоловіків за досягнення гендерного балансу в суспільстві [53, с. 114–115].

Проблема рівності жінок і чоловіків у сучасній державі й суспільстві – особлива проблема. На сьогодні вона розглядається в наукових студіях у сфері права, історії, економіки, соціології та ін. як проблема гендерної рівності. Категорія «гендерна рівність» потребує філософсько-правового наукового підходу та детального аналізу, визначення вживаної термінології та чіткого окреслення проблематики, оскільки у сучасних умовах виступає вагомою цінністю для об'єктивного права та орієнтацією на правовий розвиток, що гарантує середовище, в якому права людини, як жінки, так і чоловіка, розглядаються як головні й практично реалізуються.

Висновки до розділу 2

Для чіткого відокремлення проблематики філософії гендерної рівності важливо дослідити взаємодію та взаємовплив двох понять – «стать» і «гендер».

Філософський дискурс тіла як невід'ємна репрезентація людини наділена численними інтерпретаціями в соціокультурному контексті. Тіло людини наділене унікальною філософською глибиною та змістом: задає просторові та часові межі буття людини, індивідуалізує людину. Завдяки тілу людина не є абстрактною, відрізняється від інших людей, є чоловіком чи

жінкою. Враховуючи вищенаведене, можна відобразити наступні теорії тіла: матеріальну теорію згідно якої тіло розуміється як носій матеріально світу, що наділений анатоμο-фізіологічним та соматичним виміром; персоналістичну – тіло як набір характеристик, що встановлюють відмінності (персоналізують) серед людей за віком, статтю, силою, красою та ін.; знакова – тіло як знак, сенс якого відображається у межах соціальної взаємодії носія тіла зі суспільством.

Тіло як характеристика полягає в тому, що для людини є джерелом певної інформації, яка ідентифікує та виділяє конкретну людину, тіло як реальність полягає у проектуванні соціокультурних відносин на площину фізичного тіла, що несе на собі відображення як соціальних та культурних історичних цінностей, очікувань, бажань.

Однією із особливостей людини є така її фізіологічна (тілесна) ознака як стать. Стать наділена біологічним значенням, фігурує як певна сукупність генетичних, морфологічних та фізіологічних складових, комплекс репродуктивних особливостей. Тіло людини у розрізі статі наділене біологічною складовою.

Відчуття тіла людиною у суб'єктивному досвіді є прийняттям статевої належності, виходячи з особливостей генетичної, хромосомної (біологічної) статі із відповідним проектуванням власної маскулінності та фемінності, виходячи із уявлень про справжнього чоловіка та справжню жінку, що формується згідно з нормативами конкретної культури, історичного періоду, ментальності; таким чином одним із аспектів тіла людини є психологічна складова.

Будь-яка сфера суспільних відносин має певне статево-своєрідне забарвлення. З народження людина наділена певними статевими ознаками, анатомічно-фізіологічними особливостями, які впливають на розуміння свого призначення та сприймання власного тіла, здійснення самовираження, що безпосередньо сприймається оточенням; а також на орієнтацію суспільства,

що формує сприйняття жінки чи чоловіка. Відтак тіло наділене соціальною складовою, оскільки виступає основою конституювання соціалізації статі.

Мізоандрія та мізогінія як преверсійні категорії щодо фемінізму та маскулізму являють собою перешкоду у впровадженні гендерної рівності, оскільки нівелюють основу конструктивної взаємодії жінки та чоловіка, руйнують умови не лише для рівності, але й для створення позитивної нерівності, що передбачає врахування особливостей людини залежно від статевої приналежності.

Стать людини детермінується на основі біології (природи) та виражається у жіночій статевій приналежності або чоловічій. Гендер як відображення взаємодії тіла та соціокультурного буття, що моделюються суспільством та підтримуються соціальними інститутами, фіксує уявлення про наявність різноманітних соціоправових ролей, котрі обирає людина (як жінка, так і чоловік). Гендер конструюється на перетині біологічної, психологічної та соціальної складової тіла людини. Врахування специфіки статі можна вважати визначальним чинником для всього комплексу прав людини. Визнання статевої особливості індивіда, конструювання суб'єкта права у гендерному вимірі є суттю гендерної рівності.

Категорія «гендерна рівність» наділена комплексним та міждисциплінарним характером, однак у будь-якому аспекті нерозривно пов'язана із людським виміром, репрезентує соціальний та природний аспект людини у соціально-правових відносинах між статями. Визначення категорії «гендерна рівність» у філософсько-правовому вимірі, із застосуванням методологічного інструментарію за відсутності антропологічного підходу, було б недостатньо обґрунтованим.

Гендерна рівність – цінність для об'єктивного права та інструмент утвердження держави соціально-правової орієнтації, а також досягнення суспільної гармонії та забезпечення розвитку прав людини з урахуванням антропо-соціальної специфіки статі як жінки, так і чоловіка.

У сучасній філософсько-правовій думці впроваджується нова парадигма розвитку антропологічного підходу до людини та її суб'єктивних прав, оскільки людське життя, гідність, свобода, справедливість, рівність – широко обговорювані цінності у сучасній науковій літературі. Людина майбутнього – це людина по-сучасному освічена, з високими психофізичними, моральними та інтелектуальними якостями, наділена розвинутими потребами та інтересами, така, що визнає загальнолюдські цінності, зокрема й гендерну рівність. Тенденції часу свідчать про те, що якісне використання людського потенціалу, незалежно від статі, веде країну до прогресу, оскільки як жінка, так і чоловік є співмірними членами побудови розвинутого суспільства.

Право як регулятор гендерних відносин формує новий категоріальний апарат у сфері гендерної рівності: «тілесність у праві», «стать у праві», «гендер у праві». Дані категорії є взаємозумовленими, однак не тотожними. Тілесність у праві передбачає сприйняття суб'єктів права тілесно уособленими істотами; стать у праві – ознака тілесності суб'єкта права, що полягає у жіночій та чоловічій статевій ідентифікації; гендер у праві – консолідація двох статей у суспільних відносинах, що передбачає можливість реалізувати гендерну роль без обмеження правового статусу, відображає суспільне існування індивіда незалежно від статі у межах правового поля.

Гендерна рівність як репрезентація соціального та природного (тілесного) аспекту особистості охоплює множину структурних компонентів. Поряд із компонентом «рівність можливостей» заслуговує на увагу похідний від вищенаведеного конструкт «рівність результатів», що передбачає забезпечення рівних стартових можливостей чоловіків та жінок як рівного статусу обох статей. Успішні результати однієї статі, окремо від протилежної, руйнують концептуальну основу гендерної рівності. Рівність обов'язків як структурний компонент гендерної рівності чітко не сформульований, однак факт його існування є беззаперечним: рівна підлеглисть людини, у розрізі статевої належності, до закону, що наділяє

однаковими правами як жінок, так і чоловіків, виражаючи обов'язки жінок та чоловіків як громадян.

Гендерна рівність наділена характеристиками процедурного феномена, оскільки виражається у процесі правореалізації, є динамічною рівновагою, що пропонує міжстатеву взаємодію чоловіків та жінок у створенні таких гендерних відносин, що забезпечують особам обох статей реалізацію прав та самореалізацію особистості.

Нове покоління прав, що має гендерний вимір утверджує гендерну рівність як основу реалізації усієї повноти прав людини; потребує визнання спеціальних прав жінки, що виконує трудові обов'язки, пов'язані з анатомо-фізіологічними особливостями та роллю матері і жінки у ланці сім'ї та суспільства; визнання особливих прав чоловіка, що надає можливість поєднання виконання сімейних обов'язків з трудовою діяльністю, тим самим захищаючи інститут батьківства як фундаментальну соціальну функцію чоловіка.

Існування двох великих статево визначених груп – чоловіків і жінок – означає наявність у них специфічних потреб, які необхідно враховувати у процесі правового регулювання, який визнає анатомічні та психофізіологічні особливості людей, оскільки абсолютна тілесна та статева рівність є алогічною конструкцією. Натомість гендерна рівність є основою формування та сприйняття нових егалітарних моделей правовідносин, у яких наявна толерантність до всього «іншого», адекватне ставлення держави і суспільства до природних особливостей жінки та чоловіка, усвідомлення того, що людина, незалежно від статі, є вільною у виборі цінностей та норм.

РОЗДІЛ 3

НОРМАТИВНІ ПІДСТАВИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

3.1 Соціальна нормативність у формуванні гендерної рівності

Гендерний підхід вносить суттєві корективи до аналізу структури сучасного суспільства, в усі сфери його життєдіяльності (зокрема у правові процеси). Без нього, тобто без з'ясування ролі жінки й чоловіка в сучасному житті, враховуючи при цьому право на біологічні відмінності, тих специфічних внесків, які кожний із них робить у розвиток суспільства, неможливе формування системи прав і свобод та механізмів їх реалізації у такий спосіб, щоб вони були однаково доступні і жінці, і чоловіку. Гендерна рівність як репрезентація гендеру повинна поєднувати у собі збалансовану стратегію забезпечення умов людського життя, творення нових цінностей, спрямованих на людський розвиток.

Людина майбутнього – це людина по-сучасному освічена, з високими психофізичними, моральними та інтелектуальними якостями, наділена розвинутими потребами та інтересами, така, що визнає загальнолюдські цінності, зокрема й гендерну рівність. Тенденції часу свідчать про те, що якісне використання людського потенціалу, незалежно від статі, веде країну до прогресу, оскільки як жінка, так і чоловік є співмірними членами побудови розвинутого суспільства, в якому може реалізуватися кожна людина, незалежно від її статі, уподобань, релігійних переконань, кольору шкіри і віку. Гендерна рівність виступає категорією модернізованої, якісної свідомості, базис якої – сприйняття людини такою, якою вона є, як жінкою так і чоловіком; а також каталізатором модернізації суспільних відносин та посилення демократичних тенденцій. Відтак сучасний етап світового розвитку вимагає від кожної людини набуття багатьох якостей. Активність, творче мислення, громадянська позиція, усвідомлення загальнолюдських

цінностей та додержання їх у повсякденному житті належать до головних ознак, що визначають поступальний розвиток особистості. Серед розмаїття об'єктів філософського пізнання особливе місце належить самій людині, яка водночас виступає суб'єктом цього пізнання. Здатність людини до самопізнання відкриває можливості для її постійного вдосконалення. Діяльнісний характер свідомості забезпечує становлення людини у світі як суб'єкта. Це становлення відбувається у постійній взаємодії індивіда з суспільством, що проявляється у розмаїтті та складності соціальних відносин [99, с. 4].

Виникнення та популярність гендерної проблематики у філософії права пов'язують із різними чинниками. Насамперед, це вплив філософії постмодернізму, а точніше філософських теорій таких її представників, як Ж. Лакан, М.Фуко, М. Мерло-Понті, Ж. Дерррріда, П. Бурд'є [33, с. 8]. Отже, були засновані дослідження нових дискурсів людської діяльності, загострився інтерес до особистого, відтак у центрі наукових пошуків опинилась людина та її особистий світ, завдяки чому змінилося ставлення до такої категорії як стать, яка раніше трактувалася як категорія суто біологічна.

Для того, щоб усвідомити місце людини в суспільстві, необхідно визначити її головні, сутнісні риси. Пригадаємо, що людина має біосоціальну природу. З одного боку, це жива (біологічна) істота з притаманними їй рисами, що властиві всьому людському роду. З іншого боку, людина – це істота соціальна, яка розкриває сутнісні риси саме в колективі, у процесі спілкування. За допомогою цілеспрямованої діяльності, комунікації, системи цінностей людина стає «суспільною істотою», яка має певні потреби, задовольняє їх у процесі виробництва завдяки спілкуванню і здатності свідомо, цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе [99, с. 54]. Для задоволення власних потреб та інтересів людина вступає у зв'язки та відносини з іншими людьми. Тому вона не лише «дитя природи», але й істота суспільна. У процесі її різносторонньої діяльності встановлюються і переосмислюються необхідні та важливі зв'язки, накопичується досвід,

відбувається обмін інформацією [93, с. 31]. Суспільство – незвичайна сфера реальності, оскільки його доля значною мірою залежить від того, як люди бачать суспільство, уявляють його майбутнє, наскільки вони інформовані як суб'єкти соціальної діяльності і як усвідомлюють суспільні процеси. Траєкторії руху планет не міняються залежно від прогресу астрономії, але рівень соціологічного знання істотно впливає на напрям соціальних перетворень [230, с. 9].

Якщо вслід за ним вважати, що соціологія повинна займатися соціальними перетвореннями, то напрошується неочікуваний висновок про те, що необхідний соціологічний підхід до гендерної рівності, аргументацією цього є те, що гендерна рівність виражається як соціальне партнерство жінок та чоловіків, взаємодія двох соціальних груп в інтересах не однієї з них, суспільства загалом. Подальше утвердження гендерної рівності та відслідковування гендерного балансу безпосередньо пов'язане з ефективністю трансформації суспільства, його оцінкою із позицій гендерного паритету.

Без усвідомлення сутності суспільства ми не можемо зрозуміти ані походження та сенсу життя людини, ані взаємовідносин людей зі світом, ані закономірностей розвитку людства. Тому необхідно знайти відповідь на питання: що ж таке суспільство.

Поняття суспільство є ключовим у соціальній філософії. Саме слово «соціальний» походить з латинської мови, у перекладі означаючи «суспільний».

У сучасній філософії і науці поширені чотири основних значення поняття «суспільство»:

- це будь-який конкретний, просторово обмежений, соціальний організм, що є відносно самостійною одиницею функціонування і розвитку життєдіяльності людей (окрема країна, група країн, регіональна спільнота людей);

- це весь людський світ, який включає усі історичні спільноти минулого та сучасності;
- це кожен вид реальної взаємодії людей безвідносно до певних форм його існування (специфічні суспільні утворення – народ, нація, велика або мала соціальна група);
- це певний тип, етап, стадія розвитку людства (наприклад, традиційне, феодальне, індустріальне суспільство) [99, с. 37–38].

Люди можуть існувати і розвиватися тільки в соціальних умовах, а суспільство функціонує на ґрунті активності людських індивідів, об'єднаних у спільноти, між якими виникають певні соціальні відносини.

У розумінні сутності суспільства саме аспект співвідношення суспільства та індивіда є головним. Однак щодо відповіді на запитання, як саме співвідноситься людина і суспільство, існують три інтерпретації:

- первинним є суспільство – підхід античної філософії. Аристотель пояснює суспільні зв'язки дією природного людям стану;
- первинним є індивід – суспільство почалося з окремого індивіда, поведінка, дії людини визначають характер суспільства (Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юм, Ж.-Ж.Руссо);
- первинною є єдність індивіда та суспільства: взаємозв'язок та неподільність єдиного цілого. Основа суспільства вбачається у феномені інтерсуб'єктності – міжособистісних зв'язків соціальна реальність з множиною самобутніх людських Я (М. Вебер) [99, с. 37–38].

До основних теорій і методологій гендеру, прийнятих сьогодні в соціальних і гуманітарних науках, відносять: 1) теорію та методологію соціального конструювання гендеру; 2) розуміння гендеру як стратифікаційної категорії; 3) інтерпретацію гендеру як культурного символу [19, с. 9].

Ключовою методологічною відмінністю дослідження гендеру, на відміну від дослідження статі, є його аналіз у рамках владних відносин, які

властиві всім сферам людської життєдіяльності. Гендер як модель соціальних відносин між чоловіками та жінками, і як культурний символ, конструюється на домінуванні, первинності в суспільстві «чоловічого» й підпорядкуванні, другорядності «жіночого». Гендер, таким чином, постає одним з основних джерел соціальної стратифікації. Виконуючи гендерні ролі, властиві даному суспільству, люди формують і підтримують гендерні відмінності, і системи панування та підпорядкування. Основою методології гендерних досліджень є не просто опис відмінностей у гендерних статусах, гендерних ролях та інших аспектах життя чоловіків і жінок, а й аналіз ствердження влади, що вироблена через гендер.

У теорії соціального конструювання гендеру можна виділити два основних положення:

1) гендер конструюється у процесі соціалізації, поділу праці, системою гендерних ролей, інститутом родини, засобами масової інформації;

2) гендер конструюється безпосередньо індивідами – на рівні їхньої свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття норм і гендерних ролей, що функціонують у даному суспільстві, і підстроювання під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки й т.д.).

Ця теорія використовує поняття гендерної ідентичності, гендерної ідеології, гендерної диференціації і гендерної ролі.

Гендерна ідентичність означає, що людина приймає визначення мужності та жіночності, що існують у рамках свого суспільства, своєї культури. Науковець О. Морозова стверджує, що ідентичність є необхідним внутрішнім фундаментом індивіда в умовах соціальної життєдіяльності, формується та функціонує в ситуації конфлікту між особистісною та соціальними структурами пізнання, завдяки якому гендерні норми, очікування, уявлення, реалізуються у соціальній взаємодії [145, с. 26].

Гендерна ідеологія становить систему ідей, за допомогою яких гендерні відмінності та гендерна стратифікація одержують соціальне виправдання [185].

Гендерна диференціація визначається як процес, у якому біологічні розбіжності між чоловіками та жінками наділяються соціальним значенням і використовуються як засоби соціальної класифікації [185].

Гендерна роль – зразки поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їхньою статтю, а також сукупність загальноприйнятних, з точки зору культури, норм і правил поведінки, які закріплюються за людьми в конкретній ситуації. Гендерні ролі різняться в суспільствах із різною культурою і змінюються з часом [56, с. 11].

Гендерний дискурс соціальної реальності – це світ взаємодій чоловічого та жіночого, який представлений у практиках, уявленнях, перевагах, стереотипах. Гендер є характеристикою соціального порядку, у якій уявлення про чоловіче та жіноче формуються та реформуються у взаємодіях, у різних сферах соціального життя, і вони важливі для розуміння відносин панування та підпорядкування [19, с. 9].

Спрямованість суспільства до самооновлення та сталого розвитку у новітній час визначила потребу суттєвих перетворень у питанні взаємовідносин між статями. Мова йде не тільки про фактичну гендерну рівність у всіх сферах життя, а й про рівні соціальні можливості для особистісної самореалізації кожної статі. Егалітарність як стратегічний напрямок розвитку сучасного українського суспільства відмовляється від традиційного принципу «панування-підкорення» та сповідує ідею взаємодоповнюваності, взаємоповаги та толерантності у міжособистісних відносинах чоловіків і жінок. Інституалізація та поширення у суспільній свідомості зумовить створення нового гендерно орієнтованого мислення, де егалітарність буде домінуючою ідеологією [121, с. 4]. Гендерна толерантність являє собою готовність до прийняття на рівні індивідуального та суспільного пізнання гендерних відмінностей на принципах рівності прав, можливостей і особистісного самовираження чоловіків і жінок через систему всіх формуючих культуру символів, цінностей, норм і організацію соціальних інститутів в цілому [145, с. 22–23].

Гендерні проблеми – проблеми всього суспільства, учасниками якого є як чоловіки, так і жінки, набувають все більшого значення. Проблеми прав жінки, демографічна криза, криза народжуваності, взаємовідносини поколінь – так чи інакше стосуються сфери статевої комунікації та взаємодії [73]. Дані проблеми не зводяться лише до взаємовідносин фізіологічних статей та розподілу ролей у відтворенні населення. Включення гендерної складової в процес розробки та реалізації програм несе позитивний економічний, політичний та соціальний ефект [199, с.42]. Гендерний аналіз суспільства дає змогу виявити гендерні проблеми, які потребують активного втручання з боку держави та суспільства і є каталізатором процесу формування концепції соціальної справедливості та гендерної рівності. Дана концепція полягає у сприянні створенню рівних умов і можливостей для доступу жінок і чоловіків, вразливих через соціо-економічні, фізичні, статеві, вікові, етичні, національні упередження до програм і ресурсів; у сприянні вихованню нетерпимості до соціальної та гендерної дискримінації у суспільстві [96, с. 4]. Об'єктивний та коректний аналіз соціальних проблем суспільства є можливим тільки з позицій гендерного підходу. У цьому аспекті гендерний підхід розглядається «як ознака політичної культури, властива активній представницькій демократії, що полягає у врахуванні інтересів обох соціально-статевих груп суспільства. Суттю гендерного підходу є усвідомлення того, що суспільні явища по-різному впливають на чоловіків і жінок, викликають неоднакові їх реакції та мають для них різні наслідки» [102, с. 109].

Разом із гендерним аналізом суспільства можна застосувати підхід структурної моделі, що пов'язує повторювані явища психології, культури та соціальної структури із протиставленням «хатньої» орієнтації жінок «позахатнім» чи громадським обов'язкам, які в більшості суспільств одвічно закріплено за чоловіками. Цей підхід дає змогу досягнути загальні особливості людських статевих ролей, виявити певні стратегії й мотивації, а також ті

витоки цінностей і влади, що їх закріплено за жінками у різних людських спільнотах [216, с. 111].

Український філософ права А. Токарська виділяє комунікативні бар'єри як різного роду перешкоди налагодженню рівноважної суспільної взаємодії індивідів, зокрема комунікативні бар'єри у правовій практиці як ускладнені види інтеракцій, що стримують процеси взаємозв'язку та взаємодії комунікаторів (у рамках закону), не сприяють рівноправній участі у правовому дискурсі і пов'язані із переслідуванням певних намірів та перевищенням своєї компетенції [198, с. 12]. Відтак, перешкодою для встановлення гендерної рівності у соціо-правовому аспекті можна вважати так звані «лінзи гендеру», які виокремила професор Корнельського університету С. Бем: 1) лінзу андроцентризму (чоловік та чоловічий досвід сприймається як нейтральний стандарт чи норма, а жінки та жіночий досвід сприймаються як відхилення від цієї норми, зумовленої специфікою статі), 2) лінзу гендерної поляризації (жінки та чоловіки не просто вважаються різними, це значить, що відмінності між чоловічим та жіночим входять у суспільне життя настільки екстенсивно, що будь-який аспект людського досвіду постає перед нами в нерозривному зв'язку з статевими особливостями) та 3) лінзу біологічного есенціалізму (логічно обґрунтовує та узаконює інші лінзи, зображаючи їх як природні та немінучі наслідки спадкової біологічної природи жінок і чоловіків) [16]. С. Бем вважає, що всі разом вони представляють набір стереотипних конструктів у свідомості людини, через які та сприймає дійсність та інтерпретує біологічне розрізнення між чоловіками та жінками.

Негативні наслідки на утвердження гендерної рівності у межах правового регулювання мали концепції, розроблені за радянських часів, які штучно підміняли поняття «рівності» прав чоловіків і жінок їх «однаковістю». Радянська ідеологія призвела до знеособлення особистості, в тому числі до стирання граней між чоловіком і жінкою [132, с. 26]. У зв'язку з цим у суспільній свідомості заклався стереотип щодо декларативності,

нежиттєздатності будь-яких положень законодавства про рівність прав жінок і чоловіків, розчарування і втрата віри в можливість існування гендерної рівності де-факто [157, с. 84–85].

Гендерна правова ідеологія безпосередньо пов'язана із людиною як соціостатевою істотою, джерелом її виникнення та причиною розвитку є правова, соціальна, економічна, політична дійсність. Вищезазначена ідеологія потребує впровадження системи цілеспрямованих взаємопов'язаних заходів, що повинні спрямовуватися на вирішення гендерних проблем та досягнення ідеалу гендерної рівності. Ідеал гендерної рівності передбачає однаковий суспільний статус, однакові умови для реалізації всіх прав людини, однакові можливості робити внесок у національний, політичний, економічний, соціальний розвиток та користуватися його результатами [96, с. 4].

У суспільній площині гендерна рівність – складний суспільний конструкт, система міжособистісної взаємодії, що визначає життєві можливості індивіда, формування й реалізацію його соціального потенціалу, його статус у суспільстві. Основою гендерної рівності у правовому аспекті у розумінні соціально-антропологічного підходу є соціальний статус, стан людини у суспільстві, введений правом у законодавчі рамки.

Суспільство на будь-якому етапі свого розвитку не може обходитися без особливого соціального механізму, функції якого полягають у тому, що він регулює суспільні відносини, підтримує соціальну дисципліну, сприяючи таким чином цілеспрямованості функціонування і розвитку суспільства в цілому і його окремих елементів, найважливішим з яких є особистість людини [93, с. 8]. Вчена Л. Заморська зазначає, що реальні відносини людей і груп у суспільстві, зумовлені економічними, політичними, правовими та іншими факторами суспільного життя, – вони є основою соціальних норм та їх нормативної природи; об'єктивна нормативність суспільних відносин, що формуються в процесі соціальної взаємодії людей, їх соціального

спілкування, – з важливих закономірностей розвитку суспільного буття, його універсальна властивість [93, с. 8].

На сучасному етапі розвитку суспільства виникнення гендерних суспільних відносин обумовлено наявністю об'єктивних існуючих потреб: рівноправного розподілу соціальних, політичних, економічних можливостей та ресурсів, що звернені до обох статей на основі гендерної рівності. Гендерні відносини як особливий різновид відносин в соціумі торкаються суті суспільних змін та потребують глибокого переосмислення та виявлення ефективних механізмів та регулювання взаємовідносин чоловічих та жіночих начал у всіх сферах життєдіяльності особистостей, їх груп і суспільства в цілому [145, с. 3]. Суспільство, у якому впроваджена гендерна рівність відрізняє сучасну цивілізацію від цивілізацій минулого та утверджує її новий соціально-правовий рівень на засадах гуманізму та справедливості. Імпульсу гендерним перетворенням надає саме суспільство, однак право відіграє роль регулятора гендерних відносин, втілюючи їх у нормативно-абстрактній формі, роблячи мірилом, еталоном поведінки, надаючи загальнообов'язкового характеру й юридичні гарантії захисту [155]. Таким чином, гендерні правовідносини являють собою врегульовані нормами права та забезпечені державою вольові суспільні відносини, які виражаються в конкретному соціальному зв'язку між учасниками цих відносин (окремими людьми чи соціальними колективами), які виступають в якості носіїв конкретних суб'єктивних прав, обов'язків, повноважень та відповідальності у сфері рівності прав та можливостей чоловіків та жінок [156, с. 91].

Варто звернути увагу на те, що право є лише одним із видів соціальних регуляторів. У суспільстві широко представлені й інші види норм – моральні, політичні, корпоративні, звичаєві, норми культури, традицій та ін., які також потребують гендерного оновлення. Рівність можливостей реально виявляється в суспільних відносинах, які у свою чергу формуються під впливом різного роду нормативних регуляторів. Гендерні процеси не можуть регулюватися лише правом, їх життєздатність залежить від прийняття і

підтримки суспільством [172, с. 88]. Суспільство і право – взаємопов'язані й відносно незалежні динамічні системи, які перебувають між собою у відношенні гармонійної взаємодії, стимулюючи розвиток одне одного, і у відношенні протидії, гальмуючи еволюційні процеси розвитку вказаних систем [107, с. 189].

Нормативність походить від поняття «норма» і визначається через її сутність, в узагальненому вигляді розкривається в двох аспектах – нормальність і нормованість [93, с. 8]. Дані аспекти можна застосувати у розрізі гендерної рівності: нормальність означає прийнятність гендерних відносин, а нормованість гендерних відносин означає їх закріплення та регулювання за допомогою правових норм. Вищенаведене дозволяє стверджувати про те, що соціальна нормативність є невід'ємною складовою властивістю гендерної рівності у філософсько-правовому аспекті.

Осмислення та обговорення проблем права, прав людини та їх засад в історії людського розвитку має очевидну тенденцію зміщуватись від домінанти суспільства і держави на домінування права індивіда, а також від наголошування на пріоритеті соціальних властивостей людини до узаasadнення права на тому, що постає природним її началом. Така історична траєкторія в цілому відповідає тим змінам, що їх зазнає сучасна парадигма філософської антропології [166, с. 378]. Якщо відразу окреслити найбільш важливе зрушення у сучасній антропологічній парадигмі, то його можна сформулювати так: сучасне бачення людини передбачає визнання існування базових антропних властивостей людини та нашарованих на них і здобутих у процесах соціалізації, інкультурації та виховання соціально-культурних антропологічних характеристик [166, с. 379]. С. Максимов зауважує, що однією з центральних проблем правової антропології постає дослідження питання про антропологічні передумови правової теорії. Таке дослідження виявляється можливим через те, що існує закономірність кореляції образу людини та образу права. Суть її полягає у тому, що той чи інший образ права (чи картини світу права, праворозуміння), а також визначувана ним правова

система орієнтуються на певний образ людини (або концепцію сутності, природу людини) і від нього ведуть свій відлік як від початкової точки [133, с. 195–196].

У національній та зарубіжній філософсько-правовій літературі широко обговорюються наступні цінності: людське життя, гідність, свобода, справедливість, рівність тощо. Вважаємо, майже не було спроб системного аналізу такої цінності як гендерна рівність та її структурних елементів, їх співвідношення, зв'язків між ними, ієрархії.

Досліджуючи цінності людини, на думку професора О. Бандури, слід почати з того, що окрема людина завжди жила і розвивалась у суспільстві (поодинокі винятки О. Бандура до уваги не приймає, оскільки вони не вплинули на загальні уявлення про цінності). Відтак загальнолюдські цінності є цінностями, які були вироблені людиною як членом суспільства, в його межах. Існування усього суспільства полягає в єдності з життям кожної окремої людини. Їх неможливо розділити: життя суспільства – це життя його членів, а індивід може одержати можливості для людського життя лише завдяки суспільству, саме суспільство робить людину людиною. Відповідно, і для права найвищою цінністю є збереження суспільства та життя кожного її члена, причому значення останнього постійно посилюється [13, с. 14]. Як зазначає вчений А. Козловський, у світі відбувається своєрідна персоналістична революція, на перший план виходить особистість, конкретна жива людина. Її життя є вищою цінністю і критерієм політики держави, осмисленості соціальних програм і дійсної справедливості права. Право, соціальне за своїм походженням, тепер стає настільки соціальним, наскільки воно є персоналістичним, екзистенціальним. Державні програми, якщо їх реалізація здійснюватиметься за рахунок конкретної живої людини, не приймаються, засуджуються, на їх перешкоді стає громадянське суспільство. Людина, особистість поступово стає головним орієнтиром функціонування соціуму [107, с. 39].

Рівність у суспільстві має принципове значення для його прогресу. Конкуренція між індивідами та їхніми групами повинна проходити у рівних умовах, що можуть забезпечити тільки закон і сильна влада. Для цивілізованого розвитку суспільства необхідно, щоб прийняті закони встановлювали рівні права громадян і рівні можливості їх реалізації [13, с. 14]. Як зазначав В. Меллок, встановлення рівності в суспільстві є ідеалом, до якого потрібно прагнути, і чим більше ми до нього наближаємося, тим досконалішою є наша цивілізація [146, с. 46].

Рівність громадян та їх об'єднань є необхідною умовою прогресивного суспільного розвитку, поступового становлення інститутів демократії в суспільстві. Зміст і значення принципу рівності було яскраво продемонстровано в законодавчих актах Французької буржуазної революції. Декларація прав людини і громадянина проголошує, що всі люди народжуються і залишаються вільними і рівними у своїх правах, будь-які суспільні відмінності можуть бути засновані тільки на загальній користі. Закон є вираженням загальної волі, повинен бути один для всіх, і тоді, коли він охороняє, і тоді, коли він карає. Декларація прав людини і громадянина зосереджує увагу на тому, що всі громадяни мають однаковий доступ до всіх громадських посад згідно з їх обдарованістю і без будь-якої іншої різниці, крім їхніх чеснот і талантів [68, с. 134–135].

Право мусить забезпечувати індивідуальні потреби та благо суспільства в їхній єдності. У даному випадку доцільно навести думку Дж. Локка про те, що титул закону має лише той акт, котрий вказує розумній істоті таку норму поведіння, яка відповідає її власним інтересам і служить загальному благу [150, с. 53]. Утвердження в суспільній та індивідуальній правосвідомості ідеї непорушності основних прав людини зумовлюється «онтологією» прагнення перманентного розширення суб'єктивної свободи, а головне – динамікою підвищення буттєвих можливостей здійснення такого розширення. Адже мірою переходу історико-цивілізаційного процесу від фази безроздільного панування традиційних форм цивілізації (тобто таких,

що ґрунтуються на пріоритеті ідеї державності) до фази так званої «ліберальної домінанти» (коли на перший план виступає не державний інтерес, а свобода самореалізації особистості) відбувається відповідне переосмислення самої сутності права: останнє перестало сприйматися виключно як «право влади» і поступово почало утверджуватися насамперед як право людини [217, с. 22–23]. Однією із найважливіших вимог до сучасного права є вимога щодо забезпечення достоїнства кожної людської особистості, де б вона не перебувала. У своєму формально-юридичному значенні ця ідея втілюється у забезпеченні рівноправності всіх людей. Зі свого боку, формальна рівність прав індивідів означає їхню рівність перед законом, а також їхнє право на рівний захист з боку закону, а отже, й повну заборону дискримінації як засобу, спрямованого на знищення ідеї рівноправності [227, с. 272]. Права людини як найвища регулятивна сила соціального простору є результатом, для досягнення якого потрібно використовувати комплексний набір способів, основними з яких є загальні принципи права. Серед останніх одним із основоположних поряд із принципом рівності є принцип гендерної рівності.

Право вимагає однакового ставлення до всіх людей у найважливіших сферах і встановлює справедливу диференціацію правового регулювання лише в окремих питаннях [69, с. 134–135]. На сьогодні права людини, що мають гендерний вимір, є другорядними, декларативними. Однак, як справедливо зазначає Н. Оніщук, важливих або менш важливих прав, коли йдеться про права людини, існувати не може. Сучасне суспільство повинно характеризуватися здатністю до забезпечення системи існуючих прав, свобод та законних інтересів, оскільки кожне з декларованих прав у певних просторово-темпоральних показниках може розглядатися як доленосне. Так, слід зазначити, що у визначенні рейтингу країн щодо умов розвитку і життя одне з провідних місць належить досягненню гендерної рівності [43].

Необхідно враховувати, що особливістю принципу гендерної рівності є його комплексний характер [136]. Цивілізаційна цінність гендерної рівності

має більш широке, ніж суто юридичне значення, оскільки містить не тільки рівність перед законом, рівність можливостей, а й рівність результатів. Категорія «рівність результатів» є «наймолодшою» серед складових гендерної рівності і ще не до кінця сформульованою в сучасному праворозумінні. Найскладніше визначитися у розумінні рівності статей як рівності результатів, оскільки різні народи можуть дотримуватися різних шляхів у досягненні гендерної рівності. Крім того, рівність дає змогу жінкам і чоловікам обирати різні або подібні ролі й відмінні чи аналогічні результати відповідно до їхніх уподобань та цілей [154, с. 163].

У ході правової реформи держава повинна визначити і деталізувати гендерну рівність як юридичне поняття, як невід'ємний елемент правової системи. Будь-які соціально-економічні перетворення, процеси демократизації і встановлення ринкової економіки імпліцитно містять так звані гендерні програми соціальної трансформації, тобто зміну структури відносин між соціальними статями (чоловіками та жінками) [171].

Суттєву роль для визначення гендерної рівності має співвідношення понять юридичної та фактичної рівності, рівності стартових можливостей і рівності результатів. Правова рівність передбачає рівність суб'єктів права перед законом, закріплює рівні юридичні засоби реалізації їх суб'єктивних прав, рівний захист і рівну юридичну відповідальність за їх порушення. Вона має формальний характер, оскільки не створює фактичної рівності між суб'єктами права, які суттєво розрізняються за своїми здібностями, природними, фізичними та соціальними можливостями, сімейним станом, інтелектуальним розвитком тощо. За таких умов рівне право для нерівних людей стає фактично нерівним і для подолання такого недоліку право, «замість того, щоб бути рівним, повинно бути нерівним» [69, с. 134–135].

Проте, незважаючи на гарантування рівноправності, в суспільстві неминуче зберігатиметься нерівність соціальних статусів населення, матеріальна нерівність, оскільки люди нерівні за своїми природними здібностями, освітою, родом занять, свідомістю, психологією тощо. Тобто

фактичної рівності між людьми не існує і бути не може, оскільки всі відрізняються за своїми індивідуальними параметрами. Цілковита рівність більшості людей може означати лише однакове підкорення широких мас наказам певної еліти, що може задовольнити тільки державна влада з тоталітарними повноваженнями [205, с. 120]. Минуле нашої держави свідчить, що політика загального зрівняння не сприяє реалізації прав і свобод особи. Крім того, треба враховувати, що кожна особа має різну правосуб'єктність і тому суб'єктивні права, що реалізуються кожним суб'єктом, не є однаковими. Неповнолітній і божевільний не можуть користуватися усіма правами нарівні з іншими особами [70, с. 54]. Право – це лише рівний для різних людей формалізований шлях до набуття прав на різні речі, предмети, блага, а не роздача усіх цих речей і благ порівну кожному [150].

Н. Оніщенко рівність статей як ідеал суспільно-політичного розвитку розглядає у трьох дискурсах: а) формальна рівність (рівність юридична, закріплена законодавчо); б) рівність можливостей (надання певної законодавчо закріпленої переваги певній соціально-демографічній групі для створення однакових з іншими групами умов на старті); в) рівність результату (цілеспрямоване забезпечення ліквідації для конкуруючих сторін перешкод, які можуть бути зумовлені попередньою дискримінацією) [154, с. 159]. У правовій сфері прихильники гендерної теорії намагаються дослідити питання «рівності» та «відмінностей» – наскільки можлива рівність різних людей (передусім за ознакою статі), в яких межах можливе запровадження «нерівності» для досягнення рівності тощо [98, с. 10].

Н. Ісаєва зауважує: «Стереотипне мислення про права жінок як про сукупність пільг, обумовлених фізіологічними особливостями статі та репродуктивною функцією, в умовах ігнорування принципу гендерної рівності призводить до порушення рівних можливостей чоловіків, які опинилися в однакових умовах у трудових, сімейних та інших відносинах» [94]. Зважаючи на вищенаведене, дискримінація прав людини у розрізі обох

статей не є керівною ідеєю принципу гендерної рівності, люди незалежно від статі перебувають у різному стані, відповідно, закон повинен брати це до уваги. Принцип гендерної рівності не виключає наявність спеціальних прав, пільг та переваг для окремих категорій осіб незалежно від їх статі. Мета існування і реалізації пільг і переваг полягає у: зменшенні існуючої фактичної нерівності людей; забезпеченні нормальних, гідних умов життя груп громадян, які мають вікові, фізіологічні й інші особливості [197, с. 233]. Встановлення вищезазначених винятків є основою діяльності держави соціально-правової орієнтації.

Гендерна рівність передбачає гендерні відмінності, оскільки рівність статей у філософсько-правовій площині не означає їх біологічної ідентифікації. У системі толерантності закладений принцип рівності відмінностей. «Інший» чи «інші» – природне та органічне для толерантності середовище, це готовність прийняти інших та взаємодіяти з ними на основі згоди, розуміння та співробітництва. На думку О. Морозової «інший» не потребує порівняння та подолання, а виступає як невід’ємна характеристика якості буття, без якої неможливий ні індивідуальний, ні суспільний розвиток. Відповідно, відмінність, інакшість є сутністю індивіда, його гідністю [145, с. 20]. Гендерна рівність передбачає право на відмінності між жінками та чоловіками. Відмінності не повинні негативно впливати на умови життя людини як чоловічої так і жіночої статі, не повинні бути причиною їх дискримінації, вести до нерівності. Жінка й чоловік є рівними, але відмінними, і вони рівноправні у своїй відмінності. Науковець С. Хрисанова вважає, що гендерна рівність – рівність жінок і чоловіків у можливостях соціального життя та самореалізації, що відображає біосоціальні відмінності людей, тобто рівність жінок з чоловіками при позитивній нерівності між ними [212, с. 136]. Відмінності чоловіка й жінки – це особливості тієї чи іншої статі, що повинні бути враховані шляхом надання жінкам і чоловікам особливих груп прав і відповідних механізмів реалізації цих прав. Категорія «відмінності» у даному ракурсі полягає в тому, що у повсякденному житті ми

розрізняємо представників різних статей і вважаємо такий соціальний поділ істотним, таким чином виникають труднощі при реалізації центральних принципів права – неупередженої об'єктивності та нейтральності. На думку представників феміністських поглядів, доцільно залучити принцип тілесних відмінностей у правову теорію. При сприйнятті та баченні людей тілесно уособленими істотами можливо зрозуміти як відбуваються процеси їх мислення та прийняття ними рішень, а також мотиви тієї чи іншої поведінки. Теоретики феміністської юриспруденції вбачають взаємозв'язок тілесності та пов'язаних з нею відмінностей, тому намагаються включити в право специфіку щодо відмінностей тілесного досвіду представників різних статей, рас і віку.

М. Кімел вважає, що фактично гендерна відмінність становить головний наслідок гендерної нерівності, оскільки саме через ідею відмінності узаконюється нерівність [103, с. 6]. З цією думкою можна не погодитися, оскільки чоловіки та жінки не є рівними за своєю біологічною природою, однак, забезпечуючи їхню рівність, слід застосовувати категорію гендерної адекватності, згідно з якою біологічні особливості та відмінності жінки і чоловіка не повинні нівелюватися в праві шляхом створення привілеїв чоловікам чи жінкам, а мають враховуватися шляхом забезпечення адекватного ставлення суспільства до природних особливостей чоловіка і жінки. Гендерна рівність – це не синонім однаковості з визнанням чоловічого способу життя як норми, оскільки абсолютна рівність є неможливою; суперечить природній, соціальній та духовній сутності людини. Однак відносна (формальна) рівність існує, і потреба в її існуванні не викликає сумнівів. З етичної точки зору формальну рівність закріплює правило, згідно з яким слід ставитись до інших так, як би людина хотіла, щоб ставились до неї [66, с. 125]. Визнання статевої особливості індивіда, конструювання суб'єкта права в його гендерному вимірі, тобто надання можливості реалізувати гендерну роль без обмеження загальносоціального статусу, є суттю, ядром принципу рівності статей [40, с.12]. Гендерна рівність вимагає

однакового ставлення до людей, незалежно від їх особливостей та характеристик; з правової точки зору передбачає однакові можливості – права і свободи, а також однакові обов'язки людини у розрізі статевої приналежності.

Науковець Л. Кобелянська вважає, що нерівність жінок і чоловіків – це проблема взаємовідносин, і її неможливо викоринити, якщо зосереджувати увагу лише на проблемах однієї статі. Поліпшення життя однієї статі не вирішує загальних соціальних проблем та й навіть призводить до дискримінаційного становища іншої. Принцип рівності повинен містити у собі аспект відмінності, враховувати відмінні риси, характерні для жінок і чоловіків. Адже життя жінок і чоловіків значно відрізняється через репродуктивну функцію жінок. Питання в тому, що ці відмінності не повинні негативно позначатися на умовах життя жінок і чоловіків, вести до дискримінації. Навпаки, вони мають відповідно враховуватися, знаходити своє відображення у рівному розподілі економічних, соціальних і політичних можливостей [79, с. 71].

Гендерні відмінності потребують диференціації законодавства, відображення їх у спеціальних нормах. Відмінності не повинні негативно впливати на умови життя як жінок, так і чоловіків, бути причиною їх дискримінації. Суть дискримінації полягає в порушенні рівності і немає значення, який чинник сприяв цьому порушенню, бо будь-яке соціальне становище пов'язане з традиціями нерівності в суспільстві, культурою і владою. Нерівність можна подолати, якщо усунути механізми, що породжують стан дискримінації [55, с. 78]. Право на відмінності охоплює біологічні особливості чоловіка і жінки, що не повинні нівелюватися у законодавстві шляхом створення привілеїв чоловікам чи жінкам, а мають враховуватися шляхом забезпечення адекватного ставлення суспільства до природних особливостей чоловіка і жінки. Відмінності чоловіків та жінок можуть як вести до нерівності, так і не вести до неї. Наприклад, відмінністю, що не веде до нерівності, є правові гарантії захисту здоров'я під час

вагітності жінки. Фізіологічні відмінності не можна прийняти чи відмінити законом, тому здатність жінки народжувати дитину є відмінністю, що не змінюється в часі, а факт її правового захисту не веде до нерівності. Правові гарантії, якщо вони надаються тільки жінкам як виключним особам з сімейними обов'язками, ведуть до нерівності, бо ставлять у специфічне становище й жінок (яких потенційні працедавці розглядають як небажаних, оскільки вони можуть бути відсутні у випадку хвороби дитини) і чоловіків (відокремлення чоловіка від сім'ї порушує його право на батьківство). Гендерні відмінності перебувають у нерозривному зв'язку із гендерним підходом – обов'язковим врахуванням відмінностей в умовах, ситуаціях і потребах не лише жінок і чоловіків, а й різних демографічних та соціальних груп населення, що зумовлює необхідність мобілізації зусиль у таких сферах суспільного життя як трудова діяльність і ринок праці, освіта і навчання, соціальний захист, підтримка материнства й дитинства, захист прав людини тощо [92, с. 5]. Гендерний підхід у правовій сфері відображає повноту правового регулювання відмінностей осіб обох статей. З точки зору Т. Мельник, право «повинно виступати тим джерелом, що, не виключаючи відмінностей, які присутні кожній статі, не зводяться до уподібнення «менш вартій», тобто «жіночої» статі, «більш вартій» (чоловічій), веде до рівного розподілу економічних, політичних, соціальних і інших можливостей» [139, с. 274]. Сутність правових аспектів гендерної рівності полягає в забезпеченні реальних партнерських взаємовідносин між жінками і чоловіками, їх загальної відповідальності в усуненні дисбалансу в приватній та публічній сферах, ствердженні паритетних засад, що ведуть до зближення, а не розмежування статей.

Гендерна рівність пов'язана із дійсним існуючим порядком речей, однак стосується належності людської поведінки та взаємовідносин. У аксіологічному вимірі гендерна рівність має як індивідуальну, так і суспільну складову, охоплює множину структурних компонентів, а саме:

– рівність прав – як законодавче наділення однаковими правами осіб чоловічої та жіночої статей у всіх сферах життя;

– рівність можливостей – як забезпечення (гарантії) на практиці рівного розподілу та використання політичних, економічних, соціальних і культурних цінностей, які виключають дискримінацію та обмеження будь-якої статі, що негативно впливають на життєдіяльність і самовираження;

– рівність умов – як гарантії рівного статусу жінки та чоловіка, забезпечені на державному рівні, усвідомлені і сприйняті суспільством, для реалізації прав та можливостей;

– гендерна симетрія – стан, за якого принцип рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків реалізований на практиці;

– гендерна мобільність – реалізація дій, спрямованих на вирівнювання соціального статусу людини, не погіршуючи при цьому чинного становища жінок і чоловіків;

– гендерна адекватність – забезпечення адекватного ставлення суспільства до природних (біологічних) особливостей чоловіка і жінки;

– позитивна дискримінація;

– позитивна нерівність.

Категорія «гендерна симетрія» перебуває у нерозривному взаємозв'язку із «гендерним паритетом», що полягає у забезпеченні гендерно-збалансованих відносин між статями, враховуючи статеві відмінності, сприяє розвитку партнерських взаємовідносин між чоловіками та жінками, їх загальної відповідальності в усуненні дисбалансу в приватній та публічній сферах, утвердженні паритетних засад, що ведуть до зближення, а не розмежування статей.

Утвердження у суспільстві гендерної рівності – не абстрактна мета, а важливе завдання правової держави, яка забезпечує своїм громадянам відчуття захищеності, умови гарантованості прав та законних інтересів, правового порядку, орієнтована на захист інтересів людини незалежно від статі та інших особливостей, суспільства і держави. Його вирішення –

довготривалий процес, що потребує кардинально нового світогляду, за яким утверджується визнання, повага і сприяння впровадженню принципу рівності людини незалежно від статі, а розвиток розглядається як процес розширення свободи вибору для представників обох статей, враховуючи право на відмінності.

У сучасних умовах громадянам України притаманне викривлене уявлення щодо гендерної рівності, зокрема уявлення про неї як про фальшиву рівність психічно хворих людей, які вже не розрізняють, чоловіки вони чи жінки [50, с. 55]; цілеспрямоване розтління дітей з самого народження, а також знищення інституту сім'ї, що ставить під загрозу майбутнє нації [63, с. 133]; непотрібна категорія, оскільки в Україні рівність прав жінок та чоловіків гарантує Конституція; шизофренія, параноя, латентна шизофренія, маніакально-депресивні стани тощо – це далеко не повний перелік психічних розладів тих, хто вважає себе гендернорівним: гетеросексуалом, бісексуалом, лесб'янкою, жінкою або чоловіком [63, с. 133]; стереотип «жіночого питання», «вторинність», «меншовартість» проблеми гендерної рівності. Адекватне уявлення про принцип гендерної рівності як принцип рівних умов для реалізації людських прав забезпечує рівні можливості для свого внеску у національний, політичний, правовий, економічний, соціальний та культурний розвиток, забезпечення стабільного розвитку суспільства. Досягнення рівності між чоловіками та жінками є питаннями прав людини та умовою соціальної справедливості; тому їх не можна розглядати як окреме жіноче питання. Це єдиний спосіб побудувати стабільне, справедливе та розвинене суспільство, у якому гендерна рівність – це передумови для досягнення політичної, соціальної, економічної, культурної, екологічної безпеки всіх народів [199, с.23].

Виконання Україною зобов'язань щодо утвердження гендерної рівності потребує осмислення національних можливостей їхньої реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя жінки та чоловіка, національних традицій їхніх взаємовідносин, досягнень і рівня

соціальної культури та її складової – гендерної культури [141, с. 18]. Формування культури гендерної рівності здійснюється завдяки впливу принципу толерантності на гендерні відносини виключно у межах якісних ознак тієї чи іншої культури. Толерантність виступає і як умова формування сучасної гендерної культури, і як внутрішній фактор регуляції гендерних ідеалів та символів, що направляє конфлікт традиційних та «нових» канонів в образах чоловіків та жінок у мирне русло [145, с. 22–23].

На даний час актуальною є розробка філософсько-правового виміру гендерної рівності у контексті стратегії суспільного розвитку, що повинна охоплювати:

- формування та реалізацію концепції гендерної рівності та гендерно-правової ідеології;
- інтегрування принципу гендерної рівності у правотворчу та законотворчу діяльність;
- порівняльно-правовий аналіз національного законодавства з питань гендерної рівності з аналогічними законами та підзаконними актами, прийнятими у різних країнах світу;
- адаптацію національного законодавства до міжнародної нормативно-правової бази у сфері гендерної рівності;
- формування та розвиток нової комплексної галузі права – гендерного права та відповідних інститутів права (наприклад, право на відмінності, соматичні права тощо);
- врахування інтересів соціальних суб'єктів у розрізі їх статевої належності як рівноправних учасників суспільно-правових відносин.

Сьогодні ціннісні орієнтації нашої держави з урахуванням світового передового досвіду, сподіваємося, швидкими темпами наповнять суспільну свідомість новим змістом, яким, зокрема, стане гендерно налаштований менталітет суспільства, тобто усвідомлений (передусім на психологічному рівні) напрям мислення суб'єктів щодо визнання, поваги і сприяння утвердженню принципу рівності людини незалежно від статі. У сучасних

умовах важливо подолати на рівні суспільної та індивідуальної свідомості ідеології протиставлення. Жіночі права, обов'язки, ролі не повинні протиставлятися чоловічим, соціальні можливості обох статей мають взаємозумовлений характер та орієнтовані на людину – найвищу цінність для держави.

Важливість утвердження принципу гендерної рівності як соціально-правової цінності повинна стати імперативом національного політико-правового мислення, оскільки гендерна рівність є фундаментальною цінністю третього тисячоліття на рівні зі свободою, справедливістю, толерантністю.

3.2 Релігійні норми як підґрунтя гендерних відносин

Релігія відіграє вагомую роль у життєдіяльності суспільства, оскільки виступає каталізатором соціальної взаємодії людей, зумовлює їх соціальну поведінку, до певної міри визначає координати подальшого суспільного і особистісного розвитку, адже у специфічній формі задовольняє цілий комплекс суспільних та індивідуальних потреб. Відтак релігія як інтегральна і найцінніша частина людської історії є предметом зацікавлення багатьох людей.

І релігія загалом (як феномен, як явище), і окремі релігійні акти, релігійні події – неймовірно складна, багата, багат шарова і багатопланова дійсність. Релігія є як цариною особистих переживань окремої людини, так і суспільно-культурним явищем – сферою культури [177, с. 41–42]. Релігія охоплює багатство стосунків, що виникають між людиною та по-різному в різних релігіях трактована Трансцендентним (божеством, Богом) [177, с. 42].

У суспільствознавстві поширена думка про те, що великі культури були сформовані світовими релігіями (С. Гантінгтон). Умови існування світових релігій пов'язані із антропними властивостями людського виду.

Тому дослідження гендерної рівності неможливе без використання релігійно-нормативного підходу, що базується на світоглядній ідеї щодо природи та сутності біосоціального індивіда.

Протягом багатьох століть релігійне право та інститути виступали гарантами патріархатної світобудови. У ХХ сторіччі рух за жіночу рівноправність набув такого потужного розвитку, що ініціював перегляд традиційних релігійних поглядів і звичаїв з метою усунення в них найбільш дискримінаційних фактів [191, с. 31]. Як зазначає професор Е. Філліпс, релігійні лідери протягом століть проповідували, що головний обов'язок жінки – підкорятися, та зображали жіночу сексуальність як небезпечну руйнівну силу, а також призвичаїли чоловіків до думки, що вони мають владу наглядати за жінками, поряд із іншими «меншими істотами» – дітьми [243, с. 39].

З появою християнства пануюча ідеологія нерівності статей і підпорядкування жінки чоловікові зазнала певних змін. Християнська релігія поставила звичайну жінку Марію на недосяжну висоту порівняно з іншими кльмтами святих та угодників, утверджуючи тим самим моральне панування жінки в суспільстві.

У Біблії є дві версії створення людини: народна і жрецька. За народною – спочатку виник чоловік з праху та подиху життя, а вже потім другорядна істота – жінка – з його ребра. За жрецькою – і чоловік, і жінка були створені одночасно і в однаковий спосіб за образом і подобою Божою, на завершення його задуму, в останній день творення світу. Далі в книзі Буття йдеться про Бога Яхве, який на зорі часу посадив сад в Едемі на сході й дозволив людині їсти від кожного дерева в цьому саду, крім дерева пізнання добра і зла, попередивши: якщо заборону буде порушено, людина помре. Але змій, що був хитріший за всіх звірів польових, зваблює жінку, знаючи, що люди не помруть, а стануть як боги, котрі знають добро і зло. Єва їсть яблуко і дає покуштувати Адамові, за що Бог їх проклинає та виганяє із саду [195, с. 114–115]. «З моменту виголошення прокльонів божественним суддею

все ніби залишається незмінним: жінка буде зваблювати чоловіка, але залишиться його рабою і буде народжувати йому дітей у муках, а чоловік буде смертним і буде у поті чола їсти хліб» [125, с. 163]. З цієї позиції християнська релігія обґрунтовує знайомі кожному погляди на гріховність жінки.

Теоретики гендерних досліджень у релігієзнавстві доводять, що категоріально жінки показані в Біблії у двох антагоністичних одна одній групах, які символізуються Євою та Дівою Марією. Єва уособлює Зло, оскільки на неї покладено відповідальність за гріхопадіння людини; Діва Марія співвідноситься з образом довічної жіночності та непорочності.

Феміністські методологи вважають, що християнська релігійна тенденційність сприяла поширенню чоловічих стереотипів сексуальності: сексуальне зло – розпусниця, сексуальна чистота – незаймана, сексуальне відтворення – мати. Опис жінки в категоріях незайманої, нареченої та матері означає ставлення до неї виключно в межах сексу, тоді як нікому спадає на думку звести характеристику чоловіка відповідно до категорій незайманого, бездоганного чоловіка та батька [191, с. 32].

Апостол Павло сповіщає християнський світ, що жінка – також Боже створіння, що Христос спокутував гріхи як чоловічі, так і жіночі. Згодом християнство зрівнює всіх у правах. Так, «спокусницю» Єву ця релігія відроджує в спасительниці Марії, тобто вона згладжує відмінність між цими жінками і таким чином очищує первісний образ. Так само й Ісус стає очищенням чоловічого образу Адама, він є «другий Адам».

Жінкам належить велика заслуга у поширенні християнського вчення в усьому світі, особливо в Європі. Вони були серед перших учнів Ісуса Христа і засвідчили свою віру героїчною самовідданістю, мученицькою смертю від рук інквізиторів та просвітительським життям, повним жертв на користь ближніх. Ісус Христос повідав багато істин Свого вчення жінкам, які висловлювали Йому велику відданість і залишалися поряд з Ним до останніх хвилин Його життя. Висока оцінка жінки в християнстві є частиною нового

погляду на поділ статей, що вже не вичерпується необхідністю народження потомства і ведення господарства. Християнство визнавало шлюб духовним союзом, у якому чоловік і дружина мають однакові обов'язки одне перед одним, а канонічне право встановило, що божественний закон однаковий як для чоловіка, так і для дружини.

Відповідно до християнської догматики чоловік і жінка спільно виражають образ Божий у людині. У Біблії сказано: «Й створив Бог людину за образом Своїм, за образом Божим створив її, чоловіка і жінку створив» [20, с. 234]. Виразник східно-християнського богослов'я Святий Григорій Нисський зазначав, що поділ на дві статі стосується не духовної, а лише фізичної сторони людського існування [28, с. 184–185].

Уявлення про подвійність образу Божого в людині привели до високої оцінки шлюбу. Метою християнського шлюбу вважалося не лише народження дітей і спільне ведення господарства, а й відновлення споконвічної цілісності людини. Родина ототожнювалася з домашньою церквою, де чоловік уособлював священика, а дружина — парафіян. «Чоловіки, любіть своїх дружин, як і Христос полюбив Церкву і віддав себе за неї... Так повинні чоловіки любити своїх дружин як свої тіла: люблячий дружину свою любить самого себе», – закликав апостол Павло [20, с. 112]. Оскільки шлюб є таїнством, а не просто юридичним інститутом, його не можна розривати: «хто розриває шлюб з дружиною своєю, крім перелюбства, той подає їй привід перелюбства; і хто одружується на розлученій жінці, той перелюбствує» [20, с. 716].

Іслам як релігія, що орієнтована на консервативні цінності, зовсім обмежує жінку. Основною сферою для неї є сім'я, хоча для ісламської культури загалом це є нормою і не викликає належного спротиву. Сура 4 Корану, 38(34), каже, що чоловіки стоять над дружинами за те, що Аллах дав одним перевагу перед іншими, і за те, що вони витрачають із свого майна.

Оскільки релігія мала з давніх-давен найбільший вплив на суспільство, її почали використовувати з метою організації суспільного життя та

адміністративного втручання. Можливо, корені такого суспільного становища жінок криються у такому ставленні влади до релігії. Наприкінці ХХ сторіччя під тиском громадської думки в деяких мусульманських країнах скасували узаконене ісламом багатоженство, одностороннє право чоловіка на розлучення, обов'язковість покривала – хіджаба, ознаки затворництва жінки. Образ Беназир Бхутто, соціально активної мусульманки, яка досягла значних успіхів у політичній та особистісній самореалізації, повністю відображає суперечливість становища жінки в арабо-ісламському світі: з одного боку, її приклад надихає і сповнює надією на кращу долю для жінки Сходу, з іншого боку – він поодинокий і нескінченно далекий від реалій життя більшості мусульманок. Водночас політичний успіх Бхутто багато в чому зумовлений її спиранням на цінності найбільш консервативних ісламських кіл [191, с. 32].

У традиціях індійських культур і релігій жінка посідала й посідає виняткове становище. Тут оспівуються якраз жіночі риси і здатності, жіноче покликання давати життя, жіноча краса – культ жінки твориться чоловіками, вони її оспівують, оскільки, як вважається, жінка не спроможна так майстерно і досконало, відтворити власний образ. Традиційні богині Деві, Калі, Кумарі є піднесеними до божественного рівня земні жінки, що пережили патріархат і правлять за взірць для інших культур і цивілізацій.

Релігія проголошує дійсність власних феноменів. І той факт, що вона, на відміну від мистецтва, претендує на реальність, робить її особливо вразливою для дискурсивної корозії. З одного боку, постаючи як особистісна, діяльнісна інтерпретація досвіду священного, а з іншого – намагаючись примирити цей досвід з діяльними феноменами світу людської повсякденності, бо тільки так можна досягти статусу реальності та дійсності, релігія удвічі вразлива перед дискурсом [29, с. 232].

У сучасній богословській літературі можна відокремити два крайні напрями релігії авраамістичної традиції: релігійний фемінізм (наприклад, Д. Осборн, Т. Осборн та інші) та антифемінізм (наприклад, Дж. Сакс та інші); тобто той, що доводить, посилаючись на священні тексти, рівність чоловічої

та жіночої статі й оцінює зміни, що відбулись у сфері взаємовідносин жіночої та чоловічої статі як найбільше історичне перетворення, як «другу реформацію» [167, с. 88]; та той, що вважає чоловічу та жіночу статі не рівними, а взаємодоповнюючими, і зміни, що відбулися за останні півстоліття, є різким та радикальним відхиленням від біблійного та апостольського вчення [190, с. 3]. Дослідник Н. Недзельська виділяє також третю точку зору, що прагне примирити крайнощі, зняти їх (А. Строк, К. Войтила, Ж. Круассан та інші) [149, с. 24].

Авраамістичні релігії розглядають створення людини як акт Божої волі. Про це сказано у священних книгах іудеїв, християн, мусульман. На шостий день творіння «І сказав Бог: «Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою» (Бут. 1:26). В Корані читаємо: «Я установлю на землі намісника» (Коран, 2:28), «Я створю людину» (Коран, 15:28). Але творення людини відрізнялося від створення рослин і тварин, для появи яких було досить одного: «Нехай буде...» Людина – істота, що має два начала: духовне й матеріальне, тож і її творення поєднує два етапи: створення матеріальної оболонки, тобто тіла, «із пороху земного» (Бут. 2:7), із глини (Кор. 15:28) і другий – «І дихання життя вдихнув у ніздрі її» (Бут. 2:7), або «...дуну від Мого Духа» (Кор. 15:29), «... і стала живою душею» (Бут. 2:7) – створено намісника Бога на землі (Кор. 2:28), Його образ і подобу (Бут. 1:26) [149, с. 24].

Виникає логічне запитання: якої статі була людина? У системі релігій авраамістичної традиції немає однозначної відповіді. Н. Недзельська виділяє два підходи щодо відповіді на це запитання, поставленого вище: традиційний підхід в іудеїв, християн та мусульман полягає в тому, що першою людиною був чоловік, а пізніше з його ребра створено жінку. Аргументом проти цієї точки зору є, наприклад, те, що одразу ж після створення першої людини, ще до появи жінки, Бог благословив словами: «Плодіться й розмножуйтесь» (Бут. 1:28) [149, с. 24].

В іудаїзмі та християнстві поширений ще один підхід до визначення статі першої людини. Спираючись на книгу Буття, де сказано, що «І Бог на свій образ людину створив, на образ Божий її він створив, як чоловіка й жінку створив їх» (Бут. 1:27), богослови резюмують, що чоловік і жінка були створені одночасно, єдині плоттю та душею, тобто перша людина була двостатевою істотою – це була і чоловік і жінка одночасно. Дані висновки базуються на тому, що ім'я «Адам» у перекладі з давньоєврейської означає «людина».

У книзі Буття зазначається, що і чоловік, і жінка створені за образом і подобою Божою. Аналізуючи дане положення, виникає запитання: якої ж статі Бог – чоловічої чи жіночої? Понад дві тисячі років стать Бога в авраамістичних релігіях не викликала сумнівів. З перемогою патріархальних відносин Бог був чоловіком. У ХХ ст., із зростанням ролі жінки в суспільстві та релігії чоловіча стать Бога була піддана сумніву і гостро постала проблема статі Бога. Віруючі феміністки почали стверджувати, що Бог обов'язково має бути жінкою. Тільки в цьому випадку він міг створити з нічого, тобто родити із самого себе світ. Батько нікого й нічого не народжує, а тому старшого Бога серед святої Трійці варто називати Богом Матір'ю. Третій у святій трійці, Святий Дух, – теж жінка. І в Біблії Святий дух (руах) – це іменник жіночого роду. У грецькій мові «дух» («пневма») теж жіночого роду, отже, Святий Дух – це Вона, а не Він [144, с. 615].

У дискусіях навколо статі Бога висувалися й інші припущення. Так, прихильники монотеїзму твердили, що Бог – один. Оскільки цей Бог створив за своїм образом і подобою й чоловіка, і жінку, то він одночасно наділений характеристиками чоловіка й жінки. Якщо застосовувати антропологічний підхід, то Бог наділений як чоловічими, так і жіночими рисами, тобто є гермафродитом.

Найбільш нейтральною позицією було би вважати Бога безстатевою істотою, однак у богословських студіях переважає думка, що Бог чоловічої статі.

Підтвердженням двостатевості теологи (Д. Осборн, Т. Осборн, Ж. Круассан та інші) вважають те, що Бог у своїй повноті не може бути однієї статі, а повинен бути наділений як чоловічим, так і жіночим началом, образом і подобою якої стала людина.

Вихідним пунктом для розуміння категорії «стать» у авраамістичних релігіях є біблійна розповідь про людське гріхопадіння. Як стверджує Ю. Евола, стать – половинчасте буття, що колись було цілісним, повним, самодостатнім, але згодом розділилось на дві частини, два начала – чоловіче та жіноче. Однак, не зважаючи на розподіл, ці два начала у своєму райському вимірі були прямими провідниками божественної волі, знаходились у стані гармонії, щастя, тяжіння одне до одного і не знали ворожнечі [232, с. 12]. Після гріхопадіння чоловіче та жіноче начало прийшло зовсім до іншого стану, наповненого свавіллям і взаємною ворожнечею, що триває до нашого часу [232, с. 12].

Священні книги іудеїв, християн, мусульман говорять про те, що згрішили і чоловік, і жінка. Всевишній дав право обом виправдатись. Чоловік звинувачував у всьому жінку, а жінка – змія. Покарання, що вони понесли: «Помножуючи, помножу терпіння твої та болі; Ти в муках родитимеш діти» (Бут. 3:16) – для жінки; «Не Бог годуватиме тебе, а земля ... будеш їсти від неї» (Бут. 3:17), – відображають функціональні особливості кожної статі. Відтак, саме з гріхопадінням авраамістичні релігії пов'язують остаточне становлення особливостей статі.

Як чоловік, так і жінка в рівній мірі є носіями образу Божого і гідності людської особи. Але створені вони різними, і різняться не тільки їх фізіологічні особливості. У них різне світосприйняття, відмінне покликання. Чоловік і жінка – два різних способи існування в єдиному людстві. Будучи різними, вони потребують один одного, доповнюють один одного, саме разом у спілкуванні вони отримують повноту буття [10, с. 8].

Релігія і теологія ввійшли в поле гендерних досліджень лише з 1960-их років минулого століття і як самостійні дисципліни сформувалися спочатку в

США та Західній Європі. Проблема гендерної рівності у релігійному аспекті є недостатньо вивченою. Релігійні парадигми суспільства так чи інакше були домінуючими щодо інших сфер суспільного буття, відтак на ґрунті вузького трактування релігії (жінка виступає другорядною істотою, «єдиноправильні» зразки поведінки чоловіків та жінок) зародилися суспільні гендерні стереотипи. Релігійно-нормативний підхід до гендерної рівності набирає свого розмаху. Він намагається відтворити погляд на стать, як чоловічу, так і жіночу, що затвердився у великих світових релігіях і корегується у бік більшої толерантності та гнучкості на основі гендерного егалітаризму в сфері релігійного досвіду.

Серед правових, економічних, політичних, соціальних умов формування гендерної рівності вагомим місцем займають релігійні норми, оскільки вони характеризуються багатоманітністю й регулюють соціальні зв'язки в суспільстві. Специфічними ознаками релігійних норм як підґрунтя гендерних відносин можна вважати те, що вони:

- виникають безпосередньо в процесі суспільної практики й існують у вигляді соціальних норм;
- відображають процес регуляції поведінки людей у суспільстві;
- містять концептуально-оформлені гендерно-правові ідеї та принципи;
- формують правила поведінки з позицій гендерної рівності, дія яких поширюється на невизначене коло суб'єктів гендерних відносин.

3.3 Правові засади реалізації принципу гендерної рівності

Процес національного новостворення українського суспільства відбувається в умовах світових гендерних змін. Період 80–90-х рр. ХХ ст. характеризується переосмисленням шляхів розв'язання проблеми рівності статей. На розвиток і зміну «концепції поліпшення становища жінок» у

світовій і національній свідомості утверджується концепція гендерного забезпечення розвитку й соціальних перетворень. Вона передбачає суспільний і державний погляд на життя обох статей як рівних: збалансованість можливостей їхнього розвитку, подолання усіх форм історичної несправедливості щодо ставлення до них і оцінки результатів їхньої діяльності, забезпечення умов для самовираження жінки й чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках, відповідальності та можливостях. Цю концепцію втілено у міжнародних документах, до яких приєдналася Україна. Тим самим держава: по-перше, визнала гендерний розвиток найдоцільнішим для визначення планів, програм і перспектив національних перетворень; по-друге, – зобов'язалася забезпечувати рівність, розвиток і справедливість у країні, регіоні й світі, керуючись гендерними ідеями соціальної рівності [132, с. 26].

У сучасних умовах оновлення права, його законодавчих засад, становить базове підґрунтя побудови правової держави в Україні, творення організаційних структур суспільного життя, що є гарантами самоутвердження й самовираження особистості, її прав, свобод, обов'язків і відповідальності. Людина як член громадянського суспільства є суб'єктом прав, що випливають із природного права. Ці права притаманні всім людям від народження, вони не зумовлені належністю до громадянства певної держави і не залежать від того, визнає їх держава чи ні. Світовий процес формування конституційного законодавства характеризується декларуванням у ньому принципу рівних прав і можливостей. Конституційне закріплення рівності статей є характерним поряд із такими особливостями як національна і расова незалежність, мова, віросповідання, соціальне походження, політичні переконання тощо [203, с. 26–28].

Саме на постулатах та ідеях свободи, рівності, індивідуалізму, пріоритету прав людини ґрунтуються сьогодні основні положення Конституції України. Це свідчить, що в Україні, як і в більшості країн світу, відбувається переоцінка цінностей і здійснюється орієнтація політичного

курсу держав на встановлення єдиних загальнолюдських принципів і стандартів, на їх природні засади, що є значущими для всього світового співтовариства. У статті 24 Конституції України гендерне питання розглядається у двох напрямках: з одного боку – це формальне закріплення рівності чоловіків та жінок шляхом встановлення рівних прав і можливостей у правових нормах (питання законотворчої діяльності); з іншого – практичне існування рівних умов реалізації наданих законом можливостей, втілення правових принципів та норм у повсякденній діяльності. Останнє є питанням правореалізаційної та правозастосовної діяльності, що пов'язане з функціонуванням судових органів і загальнодержавних інститутів влади та органів місцевого самоврядування, а також усіх суб'єктів приватного права, включаючи кожного індивіда [154, с. 159].

Майже всі конституції визнають принципи і стандарти міжнародного права і зобов'язують їх виконувати. Отже, логічно вони мають закріпити і гендерні права та стандарти щодо рівності прав і можливостей [142, с. 46]. Міжнародні правові норми забезпечення гендерної рівності формуються міжнародними законодавчими актами, які передбачають рівні права жінок та чоловіків щодо участі у суспільному житті та можливостей користування результатами цієї діяльності.

Вперше питання забезпечення рівноправності жінок та чоловіків у політичному та економічному житті було порушено Організацією Об'єднаних Націй (ООН) у 1975 році. Цей рік був проголошений Міжнародним роком жінки і став поворотним у вирішенні цих проблем. Нині міжнародно-правові норми та рекомендації ООН з питань гендеру становлять важливе підґрунтя для міжнародних і національних гендерних перетворень.

ООН розглядає гендерні принципи й гендерний підхід як основоположні при вирішенні всіх проблем світового співтовариства. Серед комплексу міжнародних стратегій, стандартів і програм ООН визначає пріоритетним завданням забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, утвердження якої передбачає прийняття гендерного законодавства,

впровадження міжнародних гендерних стандартів, створення національних механізмів забезпечення гендерної рівності, збір і аналіз гендерної статистики, сприяння розвитку гендерного руху, допомогу жіночим організаціям, проведення гендерних досліджень тощо.

Основоположним документом, що проголошує рівність прав чоловіків і жінок, є Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.), яка проголошує, що «... всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (ст. 1); «... кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі...» (ст. 2); «... всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-яких відмінностей, на рівний захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації...» (ст. 7). Попри те, що даний документ характеризується декларативністю, він застосовується державами як обов'язковий до виконання.

У наступних Міжнародних пактах про права людини (Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, 1966; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966) норма про рівноправність статей закріплена як базове поняття щодо користування всіма громадянськими, політичними, економічними, соціальними і культурними правами. Відтак, права людини наділені гендерним виміром, оскільки гендерна рівність як принцип застосовується до кожного конкретного права.

Конвенція ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні жінок», що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р. і вступила в силу 3 вересня 1981 р., є найбільш загальним документом про права людини, зокрема жінок, який часто кваліфікується як міжнародний биль про права жінок. Станом на кінець 2002 р. Конвенцію ратифікували чи приєдналися до неї 166 держав-учасниць, які прийняли на себе зобов'язання ліквідувати усі форми дискримінації в сфері суспільного і приватного життя та забезпечити рівноправність жінок і чоловіків.

У Конвенції є заклик щодо забезпечення рівноправності жінок та чоловіків у користуванні правами в цивільній, політичній, економічній, соціальній і культурній сферах. Зокрема, визнається, що культурні засади й існуючі традиції впливають на формування ролі жінки і чоловіка, а також на відносини в родині. При цьому підкреслюється, що ці чинники не повинні використовуватися для виправдання дискримінації. Ратифікуючи Конвенцію, держави погоджуються здійснювати всі необхідні заходи щодо змін соціальних і культурних моделей поведінки жінок і чоловіків з метою ліквідації звичаїв, що засновані на ідеї неповноцінності чи переваги однієї статі або стереотипності ролі жінок і чоловіків. У зазначеній Конвенції вперше йде мова про відповідальність урядів за дискримінацію не лише в суспільній, але й у приватній сфері, тобто мова за дискримінацію в родині. В ній висвітлився принцип, який у середині ХХ ст. проголосили філософи та вчені феміністського напрямку: «Особисте – це політичне»; сформульована необхідність та легітимність застосування державами позитивних тимчасових дій, що мають бути скасовані в разі досягнення цілей рівності можливостей і рівноправного ставлення; важливою є контролююча функція – контроль за виконанням її положень урядами держав – учасниць Конвенції [199, с.23].

У сучасних умовах Конвенція відповідає у повному обсязі вимогам гендерної демократії, оскільки одне з найважливіших положень цього документа, а саме: визначення дискримінації щодо жінок, – передбачає ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а не просте усунення її за ознакою статі. Іншими словами, замість вимоги гендерної нейтральності, тобто рівного поводження з чоловіками і жінками, Конвенція забороняє будь-яку діяльність, що сприяє збереженню нерівності жінок. Даний підхід не є гендерно-адекватним, а відтак, доцільною є зміна акцентів у бік ліквідації будь-якої дискримінації особи за ознакою статі – як жінки, так і чоловіка.

Кінець ХХ ст. характеризується високою гендерною активністю в Європейському регіоні, яка є узагальненим результатом досвіду гендерної

діяльності в національних суспільствах, особливо Північних країн, активного впливу феміністичних та гендерних рухів щодо вирішення питань рівності жінок і чоловіків, цілеспрямованої гендерної направленості в діяльності міжнародних структур Європи. Гендерній політиці були присвячені численні міжнародні зустрічі на рівні керівників держав: регіональна конференція урядових експертів з країн Центральної та Східної Європи (Бухарест, 1996), присвячена реалізації Пекінської Платформи дій, зустріч голів держав і урядів країн-членів Ради Європи з питань збалансованого представництва жінок і чоловіків у 1997 р., 4-а Європейська Конференція міністрів з питань рівності жінок і чоловіків у 1997 р., Нарада країн регіону ЄЕК «Пекін+5», що проходила у 2000 р. в м. Женева.

Позитивним є те, що стратегічний принцип гендерної політики не зводиться до поліпшення становища однієї із статей, а ґрунтується на аналізі комплексного бачення суспільного розвитку. Європейська конвенція про захист прав людини та фундаментальних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) містить ефективний механізм міжнародного-правового захисту й реалізації прав людини – жінок і чоловіків. Практичне значення Європейської Конвенції полягає в тому, що сформульовані в ній права набули конкретного вигляду у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Особливої уваги заслуговує «Декларація про рівноправність жінок і чоловіків», прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 16 листопада 1988 р. на 83-й сесії. У ній держави – члени Ради Європи – відобразили своє переконання, що людство може збагачуватись і розвиватись лише за умови, коли будуть враховуватись прагнення, інтереси і таланти представників кожної статі. В основі цього переконання лежать попередні здобутки рівноправності жінок і чоловіків, які належать до основних прав людини.

Рівність прав жінок і чоловіків закріплена як основне положення в багатьох міжнародних документах та забезпечується національними конституціями і законами, є предметом зобов'язання країн-членів Ради Європи, згідно зі Статутом Ради Європи, поважати ці права.

У грудні 2000 р. на саміті Ради Європейського Союзу ухвалена Хартія основних прав Європейського Союзу, глава III якої «Рівність» містить статті, безпосередньо присвячені гендерним правам. Зокрема, стаття 21 «Недискримінація» серед інших видів дискримінації забороняє також дискримінацію за ознакою статі. Стаття 23 «Рівність між чоловіком і жінкою» проголошує: «Рівність між чоловіком і жінкою забезпечується у всіх сферах, включаючи працевлаштування та оплату праці. Принцип рівності не повинен перешкоджати розвиткові чи застосуванню заходів із встановлення спеціальних пільг на користь недостатньо представленої статі» [209].

Європейські країни заявляють, що напрями діяльності, які мають бути запроваджені для досягнення гендерної рівності чоловіків і жінок, повинні надати жінці та чоловіку однакову правоздатність та однакові можливості реалізації їхньої правоздатності, а також розвивати індивідуальні здібності й таланти. У цих напрямках діяльності потрібно передбачати відповідні заходи, включаючи і тимчасові спеціальні заходи, які спрямовані на прискорення встановлення реальної рівноправності жінок і чоловіків:

- захист особистих прав;
- участь у політичному, економічному, соціальному і культурному житті;
- доступ до державних посад усіх рівнів;
- доступ до освіти і свободу у виборі початкової та подальшої загальноосвітньої і професійної підготовки;
- права у подружньому житті;
- викорінення насильства у сім'ї та суспільстві;
- права та обов'язки щодо дітей;
- доступ до професій, зайнятості та заробітної плати;
- сприяння економічній незалежності;
- доступ до інформації.

У просуванні гендерного паритету та зміцненні міжнародних зв'язків з цих питань, активну участь беруть міжнародні неурядові організації – ООН, Світовий банк, Міжнародна організація праці та Міжнародна організація міграції, Всесвітня організація охорони здоров'я, а також жіночі організації – Міжнародна рада жінок, Європейська жіноча мережа Схід-Захід (OWEN), Міжнародна гендерна, наукова і технологічна асоціація (GASAT) тощо.

Декларація Тисячоліття Організації Об'єднаних націй, затверджена резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 року, проголосила шість фундаментальних цінностей, які матимуть суттєво важливе значення для міжнародних відносин у XXI столітті: свобода, рівність, солідарність, терпимість, повага до природи, спільний обов'язок, окремі з яких безпосередньо мають гендерне спрямування. Серед них основні:

- свобода: чоловіки та жінки мають право жити у гідних для людини умовах, вільних від голоду і страху насильства, гноблення і несправедливості;
- рівність: жодна людина і жодна країна не може бути позбавлена можливості користуватися благами розвитку;
- солідарність: глобальні проблеми мають вирішуватися за умов справедливого розподілу витрат згідно із фундаментальними принципами рівності й справедливості.

Виконання взятих зобов'язань щодо утвердження гендерної рівності потребує осмислення національних можливостей їх реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя чоловіка й жінки, національних традицій їхніх взаємин, досягнень і рівня соціальної культури та її складової – гендерної культури [141, с. 17–18].

Однак самої лише імплементації міжнародно-правових норм забезпечення гендерної рівності недостатньо, щоб досягти стану впровадження гендерної рівності тому, що такі норми наділені загальним характером та не зважають на потенціал окремої країни щодо практичної реалізації вищезазначених правових норм. Вчений В. Грищук зазначає, що у

правовій державі регулювання суспільних відносин у сфері реалізації прав і свобод особи здійснюється на рівні Закону, оскільки є всі необхідні передумови для забезпечення такого відображення в Законі насущних інтересів і потреб розвитку суспільства [65, с. 88]. Відтак, прогресивний розвиток ідеї впровадження гендерної рівності потребує розроблення спеціального гендерного законодавства, галузевих законів, що стосуються тих чи інших гендерних питань у певних сферах суспільних відносин, зважаючи на наявність гендерних проблем, які потребують активного втручання з боку держави та суспільства, і є відправними пунктами процесу формування галузевого гендерного законодавства. Метою прийнятого в Україні базового закону щодо гендерної рівності «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [88]. Даний Закон є вдалим кроком до запровадження відповідних міжнародних стандартів міжстатевої рівності і є правовою базою забезпечення конституційного принципу рівних прав чоловіків і жінок [131, с. 20]. Ст. 3 вищезазначеного закону визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема: утвердження гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків, виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері, підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства та ін. Норми ст. 4 даного закону, враховуючи гендерний вимір права, спрямовані на

модифікацію чинного вітчизняного законодавства, що містить гендерні викривлення, оскільки встановлює необхідність гендерно-правової експертизи чинного законодавства України та проектів нормативно-правових актів, результатами чого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Однією з основних складових процесу гендерно-правової експертизи є гендерна чутливість, яка виражається у переконанні в тому, що «методи дослідження й аналізу мають враховувати існуюче становище жінок і чоловіків та сприяти встановленню гендерного балансу [102, с. 109]. На думку дослідниці О. Семиколоєвої гендерний аналіз нормативно-правових документів може бути доповнено якісною оцінкою їхнього змісту, що виражається класифікацією нормативно-правових документів за наявністю/відсутністю гендерно-правового компоненту: гендерно-нейтральний нормативно-правовий акт передбачає відсутність гендерного компоненту; гендерно-маркований/гендерно-стереотипний – базується на гендерних стереотипах, жінки та чоловіки представлені нерівномірно; гендерно-маркований – зміст включає як деякі гендерні стереотипи, так і гендерно збалансовану інформацію; гендерно-чутливий – зміст базується на позиціях гендерної рівності, гендерний компонент послідовно враховано, жінки та чоловіки представлені рівномірно [181, с. 120–121]. Гендерно-правова експертиза передбачає високий рівень освіченості з питань теорії гендерної рівності, досвід розвинених країн світу, а також критерії-сентенції зазначеної експертизи:

- гендерно-зумовлений поділ праці є джерелом багатьох гендерних дисбалансів та нерівності в суспільстві;
- поняття доступу до ресурсів і контроль за ресурсами не є тотожними;
- важливими ресурсами є не лише матеріальні ресурси, а й час, знання, доступ до інформації та можливість її отримання;
- досягнення гендерної рівності де-юре, не обов'язково зазначає забезпечення гендерної рівності де-факто;

- культура, уявлення та стереотипи істотно впливають на доступ та контроль за ресурсами і, в такий спосіб, – на фактичне забезпечення гендерної рівності [40, с. 3].

Попри позитивні тенденції Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» доволі слабкою є частина, пов'язана із санкцією за його невиконання, а тому постає нагальна потреба розробляти відповідні доповнення щодо реалізації на практиці даного нормативно-правового акта.

Для формування національної концепції гендерного законодавства, що буде спрямоване на утвердження та неухильне дотримання гендерної рівності, важливим чинником є порівняльно-правовий аналіз національного закону та законів, прийнятих у різних країнах світу.

Так, зокрема, метою закону Королівства Норвегії «Про рівність між статями» № 45 від 9 червня 1978 року [83] є сприяння рівності між статями й особливо поліпшення становища жінок. Закон містить положення про те, що різний підхід до чоловіків та жінок не допускається. Під різним підходом у законі розуміються дії, що ставлять жінок і чоловіків в різне становище на підставі відмінності статі, або дії, які фактично ведуть до того, що одна із статей необґрунтовано ставиться в гірше становище, ніж друга. Однак слід звернути увагу на те, що різний підхід, який сприяє рівності відповідно до мети цього закону, не суперечить наведеному вище. Те ж саме стосується й особливих прав жінок, зумовлених відмінностями в становищі жінок та чоловіків. Таким чином, у даному законі «підсвідомо» закладено те, що жінки та чоловіки є відмінними, однак дана відмінність не тільки не є перешкодою у встановленні гендерної рівності, а й основою утвердження гендерної рівності.

Закон Швеції «Про рівність» (1991:433 кінцева версія 1 липня 1998 р.) [90], регулює питання рівності у сфері трудових правовідносин. Метою цього закону є зміцнення рівних прав жінок і чоловіків у сфері праці, умов найму та інших умов на ринку праці, а також рівних можливостей для розвитку на

роботі (рівності в трудовому житті). Закон насамперед зорієнтований на поліпшення становища жінок у сфері праці.

Варте уваги визначення статевої дискримінації за цим законом, яка передбачає несправедливе ставлення до будь-якої особи, яке прямо або опосередковано пов'язане з її належністю до статі. У даному законі закладена основна тріада принципу рівності: рівні права – рівні можливості – рівні результати у сфері зайнятості.

Прийняття галузевого закону, що вирішить гендерні питання у сфері трудових відносин є актуальними для України. Вирішення даної проблеми безпосередньо пов'язане зі сферою зайнятості та боротьба з бідністю як однією з найважливіших глобальних проблем сучасності, що актуалізувалася в Україні порівняно недавно, з початком ринкових трансформацій [221]. Чоловіче безробіття зростає швидшими темпами, ніж жіноче; тривалість життя чоловіків на 12 років менша; за офіційними статистичними даними рівень заробітної плати жінок становить близько 73% заробітної плати чоловіків [51]. Українські жінки за працю рівної цінності отримують заробітну плату на 25% меншу, ніж чоловіки. У березні 2012 р. про це заявив координатор системи ООН в Україні Олів'є Адам у ході круглого столу з нагоди Міжнародного жіночого дня на тему: «Гендер і кар'єра». Міністерство соціальної політики оприлюднило цифри про різницю на рівні 8%. Очікувана тривалість життя чоловіків на 10 років менша, ніж жінок. Це визначається не стільки біологічними факторами, які складають 2-3 роки, а, перш за все, соціальними. Така різниця є виявом порушення прав чоловіків на життя та показником його низької якості й потребує втручання держави для зменшення негативних впливів [199, с.11]. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» містить лише чотири норми, що регулюють забезпечення гендерної рівності у соціально-економічній сфері. У даних соціально-економічних умовах є потреба розробки окремого закону в регулюванні гендерних відносин у сфері

трудових правовідносин та зайнятості. Основою проекту національного закону може стати закон «Про рівність», прийнятий у Швеції.

Закон Республіки Ісландії «Про надання рівного статусу і рівних прав жінкам та чоловікам», прийнятий Альтингом Ісландії у вересні 2000 року [85], передбачає встановлення і дотримання рівного статусу та рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків, просування гендерної рівності в усіх сферах суспільства. Кожна особа повинна мати рівні можливості для користування результатами своєї власної праці та розвитку своїх здібностей незалежно від статі. Ця мета буде досягнута шляхом:

- утвердження гендеру як пріоритету в усіх сферах суспільства;
- забезпечення рівного впливу жінок і чоловіків на прийняття суспільно-важливих рішень та вибір стратегій;
- надання рівних можливостей щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- поліпшення становища жінок і розширення можливостей їх самовираження у суспільстві;
- поширення просвіти у справах рівності;
- аналізу гендерної статистики;
- розширення гендерних досліджень.

Цей закон будь-яку гендерну дискримінацію (пряму чи непряму) забороняє. Однак застосування тимчасових заходів для поліпшення становища чоловіків і жінок, метою якого є забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків; заходи, спрямовані на вирівнювання статусу чоловіків та жінок не розглядається як порушення цього Закону. Те саме стосується випадків наявності об'єктивних чинників, пов'язаних з професійною діяльністю, що зумовлюють надання переваги представникам тієї чи іншої статі. Дискримінацією не вважаються спеціальні пільги для жінок у разі вагітності або народження дитини. В окремі статті зведено положення про заборону дискримінації щодо заробітної плати та інших умов на основі статі та рівного статусу, при працевлаштуванні та умовах праці та ін. Особливо

вартує уваги ст. 27 даного Закону, що регулює заборону відмовлятися від своїх прав, що надаються цим Законом, або жадати такої відмови.

Проаналізувавши даний закон, вважаємо за потрібне доповнити чинний Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», нормами, котрі б встановлювали та регулювали механізм забезпечення рівних можливостей щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків. В Україні особливого захисту потребує інститут материнства, батьківства, дитинства. Чинне трудове законодавство не надає чоловікам однакові з жінками можливості поєднувати виконання сімейних обов'язків з трудовою діяльністю. Зокрема, мова йде про встановлення лише для жінок, які мають дітей, гарантій щодо скорочення тривалості робочого часу, застосування більш гнучкого графіку роботи, відпусток [199, с.11]. Розробка шляхів впровадження підтримки вищезазначених інститутів є важливим кроком на шляху розбудови гендерно-орієнтованої правової держави. Недоліком національного закону є відсутність правових норм щодо поширення просвіти у справах рівності, розширення гендерних досліджень. Дані норми сприятимуть українському суспільству в подоланні гендерних стереотипів – стійких для даного суспільства в конкретний історичний період уявлень про відмінність між чоловіком і жінкою [194, с. 63]. Впровадження гендерної рівності важливо розглядати з позиції усунення гендерних стереотипів, які стають перешкодою для її досягнення.

Закон Республіки Литва «Про рівні можливості» від 1 грудня 1998 №VII-947 Вільнюс [86] забезпечує практичне застосування рівних прав чоловіків та жінок, гарантованих статтею 29 Конституції Республіки Литва. Під рівними можливостями цей закон має на увазі впровадження прав людини, гарантованих міжнародними засобами прав людини та цивільних прав, а також законодавством Республіки Литва. Порухення рівних прав для чоловіків і жінок (дискримінація) означає пасивну або активну поведінку, яка виражає приниження чи зневагу, а також порушення прав чи надання привілеїв на підставі статі особи, за винятком таких випадків:

- спеціального захисту жінок під час вагітності, народження та догляду за дитиною;
- обов'язкової військової служби, передбаченої законом виключно для чоловіків;
- різного пенсійного віку для чоловіків та жінок;
- вимог щодо безпеки на робочому місці (роботі), що стосуються жінок і спрямовані на захист здоров'я жінок з огляду на їх фізіологічні особливості;
- специфічної роботи, яка може виконуватись особами тільки певної статі.

У рамках даного закону обов'язкова військова служба, передбачена виключно для чоловіків є дискримінаційною нормою, оскільки рівність прав для рівних суб'єктів права не може оминати рівності обов'язків. Протилежне порушує природне право жінки вільно обирати рід занять та діяльності, у тому числі й військової діяльності.

Закон Німеччини «Про встановлення рівності жінок і чоловіків», прийнятий бундестагом 30 листопада 2001 року [84], сприяє встановленню рівності жінок та чоловіків, а також усуненню існуючої та запобіганню потенційно можливої дискримінації за статевою ознакою. Метою цього закону також є забезпечення можливостей для жінок і чоловіків у поєднанні сімейних обов'язків з професійною діяльністю, при цьому враховується особливий статус жінок-інвалідів і жінок, які можуть стати інвалідами. У Німеччині правові акти й адміністративні розпорядження ґрунтуються на рівності жінок і чоловіків. Це також стосується ведення офіційної ділової документації. Згідно з цим законом, жінки вважаються прямо дискримінованими, коли до них через належність до статі практикується інше ставлення у порівнянні з чоловіками, не враховуючи окремі випадки, коли таке ставлення є виправданим й належність до певної статі унеможлиблює виконання певної діяльності. Непряма дискримінація жінок проявляється тоді, коли деякі положення, критерії та процеси передбачають

надання переваги чоловікам. Це не стосується випадків, коли вищезгадані положення, критерії та процеси є відповідними та необхідними і мають підстави, що не пов'язані з гендерними відмінностями.

Даний закон поділяє дискримінацію за ознакою статі на пряму і непрямую, зазначене розрізнення відсутнє у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», однак 06 вересня 2012 р. Верховною радою України був прийнятий Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» [89], який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина; забороняє пряму й непрямую дискримінацію, визначає дефініцію зазначених термінів, охоплюючи й ознаку за статевою приналежністю.

У Японії основним законом про гендерну рівність є закон про суспільство гендерної рівності, прийнятий 15 червня 1999 року [91]. У даній державі повага до особи і рівність перед законом чітко передбачені в Конституції, та, попри постійний прогрес і наполегливі зусилля в досягненні справжньої рівності, жінок часто не залучають до прийняття важливих рішень і все ще зберігається відчуття нерівності між чоловіком і жінкою. У зв'язку зі змінами в соціоекономічній ситуації (тенденція мати менше дітей і процес старіння населення) постала необхідність створення суспільства, у якому як чоловіки, так і жінки мають змогу виражати свою індивідуальність і свої здібності на робочих місцях, у школах, в органах місцевого самоврядування і вдома, незалежно від стереотипного розподілу гендерних ролей. Цей закон визначає п'ять основних принципів творення суспільства гендерної рівності, окреслює план їх досягнення і всебічно та системно підтримує зусилля держави, органів місцевого самоврядування та громадян у створенні суспільства гендерної рівності. Ці основні принципи передбачають: повагу до основних прав жінок і чоловіків; врахування соціальних систем і видів діяльності; спільну участь у плануванні та

ухваленні рішень тощо; сумісність діяльності у сім'ї з іншими видами діяльності; міжнародне співробітництво.

Суспільство гендерної рівності – суспільство, у якому чоловікам та жінкам надаються рівні можливості для добровільної участі в усіх видах діяльності як рівноправним партнерам у суспільстві і в якому чоловіки та жінки користуються рівними політичними, економічними, соціальними і культурними привілеями, а також несуть однакову відповідальність. Метою даного закону є всебічне і постійне сприяння створенню суспільства гендерної рівності шляхом запровадження основних принципів створення такого суспільства, визначення відповідальності держави, органів місцевого самоврядування та громадян, а також визначення основних положень політики зі створення суспільства гендерної рівності. Формування суспільства гендерної рівності здійснюється, виходячи з поваги до основних прав жінок і чоловіків, включаючи повагу до чоловіків і жінок як особистостей; відсутність дискримінації жінок чи чоловіків за статтю; гарантування чоловікам і жінкам можливостей виявляти свою особистість.

У згаданому японському нормативно-правовому акті відображається гендерна концепція та гендерна ідеологія побудови суспільства гендерної рівності на основі аналізу наявних гендерних проблем, а також стратегія утвердження жінок і чоловіків як рівноправних членів суспільства на національному та локальному рівнях. Побудова суспільства гендерної рівності також може бути відображена у меті українського закону. Окремі віхи для досягнення вищезазначеної мети в Україні наявні, оскільки створюються державні програми з утвердженням гендерної рівності в українському суспільстві на конкретний період.

Закон «Про рівність статей», ухвалений Парламентською асамблеєю Боснії та Герцоговини 21 червня 2002 р. [81], встановлює, підтримує та захищає рівність статей і гарантує рівні можливості для всіх, як у громадському, так і в особистому житті, а також усуває та запобігає прояви прямої та непрямой дискримінації за статтю. У статті 2 даного закону

зазначено, що особи обох статей рівноправні. Повна рівність статей гарантується в усіх сферах життя, зокрема в галузі освіти, економіки, працевлаштування та праці, соціального забезпечення та охорони здоров'я, спорту, культури, громадського життя та засобів масової інформації, незалежно від шлюбного та сімейного стану. Дискримінація на основі статі та сексуальної орієнтації не допускається.

Дискримінація на основі статі розглядається як юридичне або фактичне, пряме або непряме виокремлення, виняток, обмеження або надання переваг за ознакою статі, яка має своєю метою або в результаті чого нехтується або реально погіршується користування правами та свободами людини в політичній, економічній, соціальній, культурній, спортивній, громадській та усіх інших сферах суспільного життя. Дискримінація може бути прямою або непрямою. Пряма дискримінація на основі статі становить будь-яку ситуацію, за якої одній особі надається перевага перед іншою з огляду на її належність до статі. Непряма дискримінація становить будь-яку ситуацію, за якої вочевидь нейтральна правова норма, критерій або практика осіб, що мають бути рівні для всіх, надає перевагу особам однієї статі порівняно з особами іншої статі. Дозволяється вживати спеціальних заходів, спрямованих на підтримку гендерної рівності та рівноправності статей, усунення існуючої нерівності, одночасно враховуючи при цьому їхні біологічні відмінності. У даному законі статі розуміється як соціально сформовані ролі чоловіків та жінок у громадському та приватному житті, які значною мірою зумовлені їх біологічними відмінностями.

Боснія та Герцоговина на законодавчому рівні подає тлумачення біологічної категорії «стать»; у законі цієї держави застосовано соціологічно-антропологічний підхід до гендерної рівності, оскільки метою даного закону є відображення суспільством значення біологічних відмінностей статей, які не ведуть до нерівності.

Метою закону Словенії «Про рівні можливості для жінок та чоловіків», що прийнятий національною асамблеєю Словенії 21 червня 2002 р. [87] є

визначення загальних засад поліпшення статусу жінок і створення рівних можливостей для жінок і чоловіків у політичній, економічній, соціальній, освітній та інших сферах суспільного життя. Створення рівних можливостей є обов'язком усього суспільства та означає усунення перешкод у впровадженні гендерної рівності, насамперед, шляхом запобігання та усунення неоднакового ставлення до жінок та чоловіків як форми дискримінації, що виникає на практиці з традиційно та історично зумовлених різних ролей у суспільстві, а також створення умов для введення рівного представництва обох гендерів у всіх сферах суспільного життя.

Гендерна рівність означає рівну участь чоловіків та жінок у всіх сферах суспільного і приватного життя та рівний статус, рівні можливості використовувати всі права та розвивати свій особистісний потенціал, завдяки якому вони здійснюють свій внесок у соціальний розвиток, а також отримання однакової користі від результатів такого розвитку.

Однакове ставлення до жінок та чоловіків означає відсутність прямих та непрямих форм гендерної дискримінації. Пряма гендерна дискримінація існує, якщо до особи ставляться або можуть поставитися менш прихильно та доброзичливо за однакових чи схожих обставин порівняно з особою протилежної статі. Факт непрямой гендерної дискримінації констатується, якщо особи однієї статі опиняються у гіршому становищі за однакових чи схожих обставин порівняно з особами іншої статі, незважаючи на поверхнево нейтральні положення, норми або ставлення, за винятком тих випадків, коли ці положення, норми або ставлення є відповідними, необхідними та об'єктивно виправданими фактами, які не мають відношення до статі. Відтак, даний закон встановлює формулу виявлення факту непрямой гендерної дискримінації. Відтак, непряма гендерна дискримінація являє собою нерівний соціально-правовий статус залежно від статевої належності за умов однакового об'єму застосування нормативно-правового акту, що апріорі базується на постулатах рівності, справедливості, толерантності.

Закон Киргизії «Про основи державних гарантій забезпечення гендерної рівності», прийнятий законодавчими зборами Жогорку Кенеша Киргизької Республіки 31 січня 2003 року [82], регулює відносини щодо рівних прав і можливостей осіб різної статі в соціальній, політичній, економічній, культурній та інших сферах життєдіяльності людини; покликаний захистити чоловіків і жінок від дискримінації за ознакою статі; спрямований на утвердження прогресивних демократичних відносин чоловіків і жінок на основі національних традицій; надає державні гарантії рівності їх прав.

У законі передбачені спеціальні терміни:

- гендер – набута, соціально закріплена поведінка осіб різної статі;
- гендерна політика – державна, громадська діяльність, спрямована на встановлення рівності у взаємовідносинах між особами різної статі;
- гендерні відносини – характер поведінки і ставлення між особами різної статі в процесі спілкування або при здійсненні різних видів спільної діяльності;
- гендерна рівність – однакове соціальне становище осіб різної статі в суспільстві;
- гендерна рівноправність – рівність прав, обов'язків і відповідальності осіб різної статі перед законом, крім обставин, які пом'якшують провину і які встановлені законодавством;
- рівні можливості – система засобів та умов, необхідних для реального досягнення гендерної рівності;
- рівнопартнерські відносини – співробітництво або сумісна участь в державному та суспільному житті на рівних умовах осіб різної статі;
- гендерна дискримінація – будь-яка відмінність, виняток або перевага, які обмежують або заперечують рівне здійснення прав за ознакою статі;
- відкрита гендерна дискримінація – дискримінація, що прямо вказує на статеву належність;

- прихована гендерна дискримінація – дискримінація без прямого зазначення на статеву належність.

Цілями і завданнями цього закону є забезпечення для осіб різної статі:

- рівності прав, обов'язків та відповідальності;
- рівності можливостей;
- рівнопартнерських відносин в усіх сферах життєдіяльності;
- рівності в сімейних відносинах;
- рівності в соціальній, економічній, трудовій та іншій діяльності.

Об'єктом гендерної рівності є суспільні відносини, що підлягають регулюванню правом. Суб'єктами гендерної рівності є фізичні, юридичні особи та держава.

Державна політика щодо забезпечення гендерної рівності передбачає:

- формування, вдосконалення й розвиток нормативної правової бази для забезпечення гендерної рівноправності;
- розробку і реалізацію державних цільових програм, спрямованих на досягнення гендерної рівності;
- захист суспільства від інформації, пропаганди й агітації, спрямованих на порушення гендерної рівності;
- виховання й пропаганду культури гендерної рівності;
- виконання загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також міжнародних зобов'язань, що стосуються питань гендерної рівності.

Концептуально та за своєю структурою киргизький та український закони наділені схожими рисами. Концепцією як національного, так й іноземного закону є дотримання та відстоювання прав людини на принципово новій засаді – конструктивної взаємодії рівноцінних та рівнозначних половин суспільства: жінок та чоловіків, визнання того, що суспільство складається із двох соціальних груп зі своїми інтересами, потребами, мотивами та цінностями, які потребують забезпечення рівноваги жінок та чоловіків в інтересах самого суспільства.

Однією із правових засад для реалізації принципу гендерної рівності може стати впровадження «гендерносенситивних бюджетів», що означають різні процеси й інструменти для оцінки впливів державного бюджету – в основному на національному рівні – на різні групи чоловіків і жінок шляхом виявлення засобів, якими гендерні відносини впливають на суспільство в цілому і економіку зокрема. Гендерні бюджети не є окремими бюджетами для жінок. Вони передбачають аналіз гендерноорієнтованих асигнувань (наприклад, спеціальних програм для жінок); вони розглядають вплив основних витрат за всім колом галузей і видів послуг окремо на жінок і чоловіків, аналізують стратегії і асигнування, спрямовані на досягнення рівності можливостей в сфері державних послуг [199, с.43].

Для утвердження принципу гендерної рівності як ідеалу правової держави важливе значення має формування та розвиток гендерного права як самостійної галузі. Україна на сьогодні відстає від західних держав, де протягом останніх десятиліть сформувався новий юридичний напрям – теорія гендерного права (США, Канада, країни Євросоюзу). На відміну від цих країн у вітчизняній правовій науці цей напрям ще не здобув загального визнання. Формування вітчизняного гендерного права відбувається повільними темпами, в умовах певного ігнорування соціостатевої проблематики [172, с. 4].

Категорія гендерної рівності є предметом дослідження гендерного права. Гендерне право потребує формування теоретичного та понятійного апарату, відповідної системи термінів і дефініцій. Лише незначна кількість вчених-правознавців займаються гендерно-правовою проблематикою, що ускладнює прискорення процесу становлення гендерного права в нашій державі. На жаль, такі дослідження ще не мають системного характеру і стосуються лише окремих питань щодо різних суспільних відносин: міжнародних, конституційних, соціальних, трудових, сімейних та ін. [4, с. 179].

На сьогодні у науковій сфері наявні різні підходи до трактування гендерного права (як галузь, як інститут), що зумовлено його перебуванням як нового юридичного напрямку у зародковому стані, однак кожна дефініція потребує детального аналізу та вивчення.

Н. Болотіна розглядає гендерне право як комплексний кроссекторальний правовий інститут, який складається з правових норм, що встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах незалежно від статі [26, с. 9]. Подібне визначення гендерного права подає Т. Мельник: гендерне право – це комплексний правовий інститут, який складається з правових норм, що встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах залежно від статі [142, с. 43]. Н. Аніщук вважає, що гендерне право відповідальне за справедливе визначення міри свободи двох суб'єктів суспільства: чоловіків та жінок – їх статусу [4, с.177].

За змістом норми гендерного права мають два спрямування. З одного боку, вони передбачають систему гарантій для забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків, а з іншого – відмінності та їх межі у правах і гарантіях їх здійснення, які зумовлені належністю людей до різних статей. За сферою дії норми гендерного права знаходять своє місце у різних галузях права, які забезпечують здійснення політичних, громадянських, економічних, соціальних та культурних прав людини [25, с. 153].

На погляд Н. Аніщук сьогодні виникає нагальна проблема становлення та розвитку гендерного права як самостійної галузі права в Україні. Воно має стати інструментом, за допомогою якого держава зможе регулювати гендерні процеси суспільного перетворення, впливати на створення нових соціальних відносин гендерної спрямованості, забезпечуючи рівноправ'я статей, гарантуючи жінкам рівні з чоловіками права, свободи і справедливість в умовах формування ринкової економіки та нових політичних структур [4, с. 178].

На нинішньому етапі розвитку вітчизняної юриспруденції не вироблено єдиної концепції щодо визначення місця гендерного права в системі права загалом. Актуальним залишається питання щодо розгляду гендерного права як окремої чи комплексної галузі права. Однозначну відповідь поки не виробили ні теоретики-правознавці, ані вчені-гендеристи. З теоретичної точки зору зроблена спроба обмежитись лише предметом і методом правового регулювання гендерного права як комплексної галузі законодавства України, що об'єднує сукупність нормативно-правових актів, які належать до одного предмета правового регулювання – відносин із забезпечення рівноправ'я статей. Наявність специфічної сфери й предмета правового регулювання, а також тенденція до уніфікації, зведення нормативно-правових актів, що регулюють гендерні відносини, в єдині, комплексні джерела, справді можна розглядати як підставу виокремлення гендерного права в комплексну галузь права. Тож можна стверджувати те, що нинішній обсяг гендерного законодавства в Україні перебуває на межі переходу до якісного стану – формування гендерного права як нової комплексної галузі права [5, с. 82–83].

У сучасних умовах принцип гендерної рівності, незважаючи на свою «природність», не може бути реалізований без відповідного закріплення в нормах позитивного права. Гендерне законодавство виступає способом забезпечення та реалізації гендерної рівності. Останнім часом в Україні спостерігається тенденція законодавчого регулювання механізму впровадження гендерної рівності між чоловіками та жінками, забезпечення відповідності національного гендерного законодавства до вимог міжнародних норм і стандартів. Наявність в Україні закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», спрямованого на формування рівноправ'я статей у всіх сферах суспільного життя, викорінення дискримінації за ознакою статі, є важливим кроком на шляху становлення гендерного права, а відтак, і формування суспільства гендерної рівності.

Висновки до розділу 3

Сучасне людство є свідком значних змін, що відбуваються у найрізноманітніших сферах людського життя. Творцем та учасником наявних змін є людина, конкретна особистість. Саме від неї залежить успіх розпочатих демократичних перетворень щодо впровадження гендерної рівності як ідеалу правової держави.

Тривалий час стать (тобто власне біологічні особливості) людини вважалася фундаментом та першопричиною психологічних та соціальних відмінностей між чоловіками й жінками. З біологічної точки зору між чоловіками та жінками набагато більше схожих ознак, аніж розбіжностей. Існуюче різноманіття соціальних характеристик жінок та чоловіків дозволяють зробити висновок про те, що біологічна стать не може бути поясненням відмінностей їхніх соціальних ролей, що існують у різноманітних суспільствах. Бути чоловіком чи жінкою в суспільстві – не означає лише володіти тими чи іншими анатомічними особливостями, а й виконувати ті чи інші сформовані суспільством та особистісною статевою соціалізацією соціальні моделі фемінності та маскулінності.

У сучасних умовах набуває поширення філософське розуміння права, що пов'язується із людиною як найвищою соціальною цінністю, яка орієнтована на рівність, справедливість, толерантність. Право як важлива умова суспільного життя, як система норм, що регулює відносини, які створюють суб'єкти різних статей характеризується антропогенністю, антропологічним виміром. Людина, незалежно від статевої належності, перебуває та розвивається у суспільстві. І людина, і суспільство – однаково важливі одне для одного осередки, оскільки перебувають у нерозривному взаємозв'язку та взаємодетермінації.

Гендер виступає за зміни, перетворення в становищі й соціально-правовому статусі обох статей, ставлячи реальні завдання створення суспільства гендерної рівності. Гендерна рівність соціально конструюється,

здійснює відображення моделі суспільних відносин, що характеризує рівність соціальних та юридичних можливостей, що не залежать від статі особи. Правовий порядок у суспільстві закріплює та підтримує соціальне середовище, де формуються й розвиваються демократичні відносини між статями, побудовані на концепції соціальної справедливості та ідеалі гендерної рівності крізь призму антропологічного підходу.

Релігія – багатопланова дійсність, що охоплює взаємовідносини людини та Трансцендентного (вищої матерії), але так чи інакше торкається проблеми статі. Релігійний аспект є осердям гендерного егалітаризму, оскільки людина створена Трансцендентим як жінка і чоловік, людина у своїй статевій належності є носієм гідності людського та наділена рівними можливостями досягти прощення у разі гріхопадіння, інститут сім'ї та шлюбу є актом споконвічної цілісності людини та гармонією у взаємовідносинах як чоловічої, так і жіночої статей.

Рівність чоловіків і жінок є однією із основних цінностей сучасного права. Прогресивний розвиток ідеї впровадження гендерної рівності – не лише вимога елементарної соціальної справедливості і необхідна складова демократії, а й реалізація можливості наближення до мети сталого людського розвитку – організації суспільних відносин на принципах справедливості, добросовісності та толерантності. Гендерна рівність потребує кардинально нового мислення, яке розглядає суспільний розвиток як процес розширення свободи вибору для представників обох статей. Гендерна рівність як цінність права – рішучий кроком уперед на шляху розбудови правової держави й демократичного, гендерно орієнтованого суспільства.

Дотримання приписів неупередженого ставлення до особи незалежно від статі сьогодні сприймається як невід'ємна складова демократичних перетворень та сталого розвитку будь-якого суспільства, а також утвердження гендерно орієнтованої правової держави.

До проблеми гендерної рівності не слід підходити однобічно, дана категорія потребує комплексно наукового підходу, визначення та аналізу її структурних компонентів.

Гендерна рівність у розумінні інструментарію досягнення рівноправ'я статей як ідеалу правової держави охоплює множину конструктивів:

- рівність прав;
- рівність можливостей;
- рівність умов;
- гендерну симетрію;
- гендерну мобільність;
- гендерну адекватність;
- позитивну дискримінацію;
- позитивну нерівність.

Гендерна рівність не означає біологічної ідентичності статей або ігнорування фізичних можливостей, психічних та психологічних характеристик. За таких обставин є логічним питання: як забезпечити рівність чоловіка і жінки, котрі є відмінними за своєю анатомічно-фізіологічною природою? Вирішенням цієї проблеми може стати принцип гендерної толерантності, згідно з яким біологічні особливості жінки і чоловіка не повинні нівелюватися у праві. Правовий спосіб затвердження принципу гендерної рівності передбачає право на відмінності, особливістю якого є біологічні характеристики статей, що потребує відображення у законодавстві.

В умовах сьогодення необхідно вирішити нелегке завдання: встановити такий механізм правового регулювання, який дозволяє глибоко та всебічно виявляти взаємодію та співвідношення суб'єктів права, встановлює рівновагу прав та обов'язків та культивує правосвідомість громадян, закладаючи світоглядні основи гендерної рівності. Гендерна рівність вимагає перегляду уявлень про суб'єкт права. Уособленням універсального нейтрального, раціонального суб'єкта виступає не абстрактний носій прав, а людина у

розрізі статевої приналежності, що дотримується певної соціальної позиції. Відтак модель суб'єкта права повинна будуватися як на фемінних, так і маскулінних цінностях.

Беручи до уваги те, що гендерна проблематика охоплює майже всі сфери самореалізації сучасної людини, необхідно впроваджувати основи гендерної рівності, заклавши гендерний компонент у культурологічні, виховні процеси. Правосвідомість індивідів має бути підготовленою до гендерного виміру правової площини, що характеризується рівністю жіночої та чоловічої соціальної статей. Велике значення потрібно надавати гендерній освіті, що повинна використовувати усі наявні наукові засоби і способи для подолання гендерних стереотипів, утвердження суб'єктами права елементарних знань про основи гендерної рівності, способи її досягнення, права та обов'язки.

Формування гендерного законодавства – один із кроків досягнення утвердження принципу гендерної рівності як ідеалу правової держави. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» закріплює принцип гендерної рівності; спрямований на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах суспільних відносин за допомогою правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі, а також стає основоположним у започаткуванні гендерної експертизи українського законодавства, проведення якої відображає гендерні проблеми не тільки чоловіка та/або жінки, а й проблеми всього суспільства у контексті гендерних відносин.

Вимоги часу зумовлюють необхідність визначення для національної юриспруденції гендерних проблем та їх правового вирішення в контексті утвердження гендерної рівності. Гендерна експертиза законодавства є стратегічною вихідною точкою утвердження принципу гендерної рівності як ідеалу правової держави, спрямована на комплексне впровадження гендерної складової у законотворчу діяльність, здійснення модифікації чинного

вітчизняного законодавства з метою подолання гендерних викривлень, а також крок на шляху становлення гендерного права.

Гендерне право – міжгалузевий інститут права, що регулює суспільні відносини між статями на основі загальнолюдських стандартів гарантії прав людини, забезпечення рівноправ'я статей, переосмислення суспільної ролі та значення і жінки, і чоловіка у суспільстві гендерної рівності. За сферою поширення гендерне право є охоронним процесуальним інститутом, предметом якого виступають суспільні відносини в контексті соціо-статевої взаємодії у всіх сферах людської життєдіяльності. Суб'єктами гендерного права є чоловіки та жінки як рівноправні учасники суспільних відносин, а також юридичні особи і держава. Метод гендерно-правового регулювання полягає у встановленні гендерної рівності у суспільстві; притягненні до відповідальності осіб, винних у порушенні цього принципу; збереженні гендерної симетрії та адекватності у суспільних відносинах.

Філософсько-правовий прагматизм гендерної рівності, реагуючи на гендерні проблеми у конкретному історичному періоді, спонукає до розробки філософсько-правового виміру гендерної рівності у контексті стратегії суспільного розвитку, сприяє утвердженню гендерного напрямку розвитку права, без якого неможлива побудова демократичної та соціально-правової держави.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне вивчення філософсько-правового виміру гендерної рівності, що поглиблює фундаментальні знання про сутність права. Отримані результати дослідження підтверджують актуальність теми і важливість вирішення поставлених завдань, що можна підсумувати такими найбільш загальними та вагомими положеннями:

1. Аналіз наявних підходів до інтерпретації гендеру та гендерної рівності у філософсько-правовій системі знань дає підстави стверджувати, що категорія «гендер» і похідна від неї проблематика гендерної рівності опосередковано пов'язані зі статевою стратифікацією людства, спектром соціальних взаємодій між статями. Квінтесенцією змісту поняття «гендер» є аналіз відносин між жінкою та чоловіком за допомогою категорії відмінного, а відтак, побудови конструктів фемінності та маскулінності для впровадження нових форм суспільних відносин між статями на основі загальнолюдських стандартів дотримання прав людини.

Категорії «гендер» і «гендерна рівність» мають міждисциплінарний характер, оскільки репрезентують біологічно-психологічний аспект у соціально-правових відносинах між статями. Гендер є одним із важливих чинників суспільної стратифікації, що суттєво визначає життєві можливості індивіда і його статус у суспільстві, впливає на формування й реалізацію його соціального потенціалу. Гендерна рівність – цінність для об'єктивного права та інструмент утвердження держави соціально-правової орієнтації, а також досягнення суспільної гармонії та забезпечення прав людини з урахуванням антропо-соціальної специфіки статі як жінки, так і чоловіка.

2. Метод гендерного аналізу законодавства полягає у наданні висновку компетентними органами відповідності правових норм основам гендерної рівності, гендерному виміру правової площини; дає можливість створювати законодавство з визнанням гендерних відмінностей, природи відносин між

жінкою та чоловіком, соціального середовища, зумовленого гендерними відносинами та гендерною культурою.

3. Право як регулятор гендерних відносин формує новий категоріальний апарат у сфері гендерної рівності: «тілесність у праві», «стать у праві», «гендер у праві». Дані категорії є взаємозумовленими, однак не тотожними. Тілесність у праві передбачає сприйняття суб'єктів права тілесно уособленими істотами; стать у праві – ознака тілесності суб'єкта права, що полягає у жіночій та чоловічій статевій ідентифікації; гендер у праві – консолідація двох статей у суспільних відносинах, що передбачає можливість реалізувати гендерну роль без обмеження правового статусу, відображає суспільне існування індивіда незалежно від статі у межах правового поля.

Тіло – невід'ємна репрезентація людини, що наділена унікальною філософською глибиною та змістом, множиною характеристик. Серед основних теорій тіла: 1) матеріальна, згідно з якою тіло розуміють як носій матеріального світу, що наділений анатомо-фізіологічним та соматичним виміром; 2) персоналістична, де тіло є набором характеристик, що встановлюють (персоналізують) відмінності серед людей за віком, статтю, силою, красою та ін.; 3) знакова, що репрезентує тіло як знак, сенс якого відображається у межах соціальної взаємодії носія тіла зі суспільством.

Тіло як гендерна характеристика ідентифікує та виділяє конкретну людину, проектує суспільні відносини, несе на собі відображення соціальних та культурних історичних цінностей, очікувань, бажань.

Стать – це термін, що визначає біологічні (зокрема анатомічно-фізіологічні) особливості (в основному – у репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки та жінки. У правовому дискурсі це поняття необхідно вживати лише щодо особистісних характеристик та ознак поведінки, що походить безпосередньо із біологічних відмінностей між чоловіком і жінкою.

Гендер – категорія, що наділена соціокультурним і правовим аспектом. Цю категорію використовують у визначенні політичних стратегій і правових

норм, які організують і регулюють суспільні відносини, де складовим базовим елементом виступає соціальний статус чоловіка та жінки.

4. Існування двох великих статево визначених груп – чоловіків і жінок – означає наявність у них специфічних потреб, які необхідно враховувати у процесі правового регулювання, який визнає анатомічні та психофізіологічні особливості людей, оскільки абсолютна тілесна та статева рівність є алогічною конструкцією. Натомість гендерна рівність є основою формування та сприйняття нових егалітарних моделей правовідносин, у яких наявні толерантність до всього «іншого», адекватне ставлення держави і суспільства до природних особливостей жінки та чоловіка, усвідомлення того, що людина, незалежно від статі, є вільною у виборі цінностей і норм.

5. Гендерна рівність наділена характеристиками процедурного феномена, оскільки виражається у процесі правореалізації, є динамічною рівновагою, що пропонує міжстатеву взаємодію чоловіків та жінок у створенні таких гендерних відносин, що забезпечують особам обох статей реалізацію прав і самореалізацію особистості.

Основою філософії гендерної рівності є диференційний підхід до статі та гендеру, що відтворює онтологію (анатомічно-фізіологічний аспект) і гносеологію (соціально-психологічний аспект) цього принципу права.

Гендерна рівність як філософсько-правова категорія охоплює множину структурних компонентів, до яких належать:

- рівність прав – як законодавче наділення однаковими правами осіб чоловічої та жіночої статей у всіх сферах життя;

- рівність можливостей – як забезпечення (гарантії) на практиці рівного розподілу та використання політичних, економічних, соціальних і культурних цінностей, які виключають дискримінацію та обмеження будь-якої статі, що негативно впливають на життєдіяльність і самовираження;

- рівність умов – як гарантії рівного статусу жінки та чоловіка, забезпечені на державному рівні, усвідомлені і сприйняті суспільством, для реалізації прав та можливостей;

- гендерна симетрія – стан, за якого принцип рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків реалізований на практиці;

- гендерна мобільність – реалізація дій, спрямованих на вирівнювання соціального статусу людини, не погіршуючи чинне становище жінок і чоловіків;

- гендерна адекватність – забезпечення адекватного ставлення суспільства до природних (біологічних) особливостей чоловіка і жінки;

- позитивна дискримінація;

- позитивна нерівність.

6. Важливу роль у формуванні поняття гендерної рівності відіграє суспільство та соціальні норми. Соціальні норми, що регулюють поведінку людей у взаємодії, – це певний результат пізнання і переробки у свідомості людей відповідного досвіду, орієнтованого на рівновагу соціальних прав та обов'язків обох статей, сформованих у контексті певних цінностей і потреб.

Гендерні правовідносини – взаємодія суб'єктів права з урахуванням статевої належності та збереженням рівності прав і можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах самореалізації сучасної людини. Гендерні правовідносини утверджуються як основа демократично-орієнтованих модифікацій суспільства за допомогою права, що надає гендерній рівності обов'язкового характеру, забезпечує безпечність її дотримання всіма учасниками правовідносин та окреслює гендерний вимір правової площини.

7. У формуванні гендерної рівності вагоме місце займають релігійні норми, оскільки вони характеризуються багатоманітністю й регулюють соціальні зв'язки в суспільстві, виступають підґрунтям гендерних відносин, оскільки утверджують традиційний релігійний постулат рівності людини (як жінки, так і чоловіка) – рівності перед Трансцендентним, а також наділені специфічними ознаками:

- виникають безпосередньо в процесі суспільної практики й існують у вигляді соціальних норм;

- відображають процес регуляції поведінки людей у суспільстві;

- містять концептуально-оформлені гендерно-правові ідеї та принципи;

- формують правила поведінки з позицій гендерної рівності, дія яких поширюється на невизначене коло суб'єктів гендерних відносин.

8. Гендерне право – міжгалузевий інститут права, що регулює суспільні відносини між статями на основі загальнолюдських стандартів гарантії прав і свобод людини, забезпечення рівноправ'я статей, переосмислення суспільної ролі та значення як жінки, так і чоловіка у суспільстві гендерної рівності. За сферою поширення гендерне право є охоронним процесуальним інститутом, предметом якого виступають суспільні відносини в контексті соціо-статевої взаємодії у всіх сферах людської життєдіяльності. Суб'єктами гендерного права є чоловіки та жінки як рівноправні учасники суспільних відносин, а також юридичні особи і держава. Метод гендерно-правового регулювання полягає у встановленні гендерної рівності у суспільстві; притягненні до відповідальності осіб, винних у порушенні цього принципу; збереженні гендерної симетрії та адекватності у суспільних відносинах.

9. Філософсько-правовий вимір гендерної рівності у контексті стратегії суспільного розвитку охоплює:

- формування та реалізацію концепції гендерної рівності та гендерно-правової ідеології;

- інтегрування принципу гендерної рівності у правотворчу та законотворчу діяльність;

- порівняльно-правовий аналіз національного законодавства з питань гендерної рівності з аналогічними законами та підзаконними актами, прийнятими у різних країнах світу;

- адаптацію національного законодавства до міжнародної нормативно-правової бази у сфері гендерної рівності;

- формування та розвиток нової комплексної галузі права – гендерного права та відповідних інститутів права (наприклад, право на відмінності, соматичні права тощо);

– врахування інтересів соціальних суб'єктів у розрізі їх статевої належності як рівноправних учасників суспільно-правових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абубикорова Н. И. Что такое «гендер»? / Н. И. Абубикорова // Общественные науки и современность. – 1996. – № 6. – С. 123–125.
2. Айвазова С. Гендерное равенство в контексте прав человека. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/win/books/gender/1.htm>.
3. Андерсон П. Переходы от античности к феодализму / П. Андерсон; пер. с англ. А. Смирнова. – М.: Территория будущего, 2007. – 328 с.
4. Аніщук Н. В. Гендерне насильство у правовому житті України: [монографія] / Н. В. Аніщук. – Одеса: Юридична література, 2007. – 232 с.
5. Аніщук Н. В. Основи гендерного права України: [підручник] / Одеса: Фенікс, 2013. – 206 с.
6. Антология гендерной теории: [сб. пер.] / Сост. и коммент. Е. И. Гаповой. – Минск: Пропилек, 2000. – 384 с.
7. Антология мировой правовой мысли: в 5 т. / Рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. – М.: Мысль, 1999. – Т.3. Европа. Америтка: XVII-XX вв. – 829 с.
8. Аристотель. Політика / Аристотель; пер. з давньогр. О. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 239 с.
9. Арцишевський Р. А. Філософська антропологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл]: в 2 ч. / Р. А. Арцишевський. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч.1. – 552 с.
10. Баланов Н. И. И сотворил Бог мужчину и женщину // Комментарии к социальной концепции Русской православной церкви. – М.: Даниловский Благовестник, 2001. – 96 с.
11. Балинська О. Правова основа соціальної сутності людини (філософсько-комунікативний аналіз) / О. Балинська // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи):

- статті учасників Третього всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листопада 2007 року). – Львів: СПОЛОМ, 2008. – С. 26–36.
12. Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: [навч. посібник] / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – [Вид. 2-е, доп. і перероб.]. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 416 с.
 13. Бандура О. Основні цінності права як система / О. Бандура // Право України. – 2008. – № 5. – С. 14–19.
 14. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 1093 с.
 15. Бачинін В. А. Філософія права: [словник] / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.
 16. Бем С. Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
 17. Бердяев Н. А. Смысл творчества (Опыт оправдания человека) / Н. А. Бердяев. – М.: Изд-во Г. А. Лемана и С. И. Сахарова, 1916 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/berdn01/index.htm>.
 18. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2004. – 320 с.
 19. Белікова Ю. В. Гендерні бізнес-ідентичності та реклама: [монографія] / Ю. В. Белікова. – Харків: ХНЕУ, 2009. – 160 с.
 20. Библия. Бытие // Библия. Книги Нового и Ветхого Завета. – М., 1994. – 1156 с.
 21. Бігун В. С. До питання про філософію та теорію прав людини: правове людинорозуміння (Деякі концептуальні та термінологічні аспекти) / В. С. Бігун // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіональної науково–практичної конференції (м. Львів, 13–14 лютого 2003 року). – Львів, 2004. – С. 5–8.

22. Бігун В. С. Людина в праві та науках про право: три загальнонаукові підходи до дефініції / В. С. Бігун // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): матеріали I всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 16–17 вересня 2005 року). – Львів, 2006. – С. 37–42.
23. Бовуар С. де. Второй пол: в 2 т. / С. Де Бовуар; общ. ред. и вступ. ст. С.Г. Айвазовой, коммент. М. В. Аристовой; пер. с франц. А. Сабашниковой, И. Малаховой, И. Орловой. – СПб.: Алетейя, 1997. – 832 с.
24. Боднар С. Б. Рівність як категорія філософії права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / Боднар Сергій Богданович; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2009. – 183 с.
25. Болотіна Н. Гендерний розвиток і соціальне право України: концептуальні засади / Н. Болотіна // Рівність жінок і чоловіків в Україні. Правові аспекти: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К.: ПРООН, 2001. – С.151–162.
26. Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України: гендерна експертиза / Н.Б. Болотіна; відп. ред. Т.М. Мельник. – К.: Логос, 2001. – 82 с.
27. Брандт Г. А. Философская антропология феминизма. Природа женщины / Г.А. Брандт. – СПб.: Алетейя, 2006. – 160 с.
28. Бриллиантов А. И. Влияние восточного богословия на западное в произведениях Иоанна Скота Эригены / А. И. Бриллиантов. – М.: Мартис, 1988. – 446 с.
29. Булатов М. О. Філософська антропологія в контексті сучасної епохи / М. О. Булатов, В.П.Загороднюк, К. С. Малєєв, Л. А. Солонько. – К.: Стилос, 2001. – 245 с.
30. Бурдьє П. Мужское господство / П. Бурдьє; пер. с фр. Ю.В. Марковой // Социальное пространство: поля и практики. – СПб.: Алетейя, 2005. – С.286–364.

31. Валадес Д. Контроль над властью / Д. Валадес; пер. с испан. А. Автономова, В.П. Гайдамака. – М.: Идея–Пресс, 2006. – 248с.
32. Введение в гендерные исследования: [учеб. пособие]: в 2 ч. / Под. ред. А. И. Жеребкиной. – СПб.: Алетейя, 2001. – Ч.1. – 258 с.
33. Велика І. О. Гендерні стереотипи у німецькомовному рекламному дискурсі: [монографія] / І. О. Велика, Р. Є. Пелипенко. – Запоріжжя: Запорізький національний технічний університет, 2011. – 308 с.
34. Вілкова О. Ю. Гендерні дослідження: [навчальний посібник] / О. Ю. Вілкова. – К.: ІПК ДСЗУ, 2008. – 55 с.
35. Вітті Д. мол. Християнство і демократія у глобальному контексті // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти: в 2 т. – Львів: Свічадо, 2000. – Т.1. – С. 40–54.
36. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності: [монографія] / Вовк В. М. – Полтава: Полтавський літератор, 2011. – 352 с.
37. Воронина О. А. Гендер // Глобалистика. Энциклопедия // Ред. - сост. И. Мазур и А. Чумаков. – М.: Радуга, 2003. – С. 152–153.
38. Воронина О. А. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе / О. А. Воронина // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. – С. 9–20.
39. Воронина О. Теоретико-методологические основы гендерных исследований: [курс лекций] / Под. общ. ред. О.А. Ворониной. – М.: МЦГИ – МВШСЭН–МФФ, 2001. – С. 13–106.
40. Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: [практ. посібник] / Гол. ред. В.О. Зайчук – К.: К.І.С., 2005. – 186 с.
41. Всемирная энциклопедия. Философия / Гл. науч. и ред. Сост. А. А. Грицанов. – М.: АСТ, 2001. – 1311 с.
42. Гаек Ф. Конституція свободи / Ф. Гаек; пер. з англ. М. Олійник. – Львів: Літопис, 2004. – 556 с.
43. Газета «Сьогодні». – 2011. – 12 ноября. – с. 7.

44. Гайек Ф. А. фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и полдтики / Ф. А. фон Гайек; пер. с англ. Б. Пинскера, А. Кустарева. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
45. Гарасимів Т. З. Гендер як один із детермінантів формування поведінки особи: антрополого-правовий вимір/ Т. З. Гарасимів, Ю. О. Козенко // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти; матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26–27 травня 2011 р. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – С. 117– 119.
46. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / Г. Гарфинкель. – СПб.: Питер, 2007. – 335 с.
47. Гарфинкель Г. О формальных структурах практических действий / Г. Гарфинкель, Х. Сакс // Социальные и гуманитарные науки / РЖ. Сер. 11. Социология. – 2003. – № 2. – С. 94–136.
48. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; пер. з нем. Б. Столпнера, М. Левиной. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
49. Гелд В. Права // Антологія феміністичної філософії / За ред. Е.М. Драгер та А.М. Янг; пер. з англ. Б. Єгідис. – К.: Основи, 2006. – С. 594–605.
50. Гендер без прикрас: через гендерну політику до диктатури гомосексуалізму / [Всеукраїнський рух батьків]. – К.: Всеукраїнський рух батьків, 2011. – 56 с.
51. Гендерна рівність – запорука розвинуеного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oda.kherson.ua/gender-leksya-ukr.doc.
52. Гендерна соціалізація сучасної жіночої молоді: [монографія] / С.Я. Харченко, Л.Г. Харченко, С.М. Гришак, О.А. Болотська. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 318 с.

53. Гендерная интеграция: возможности и пределы социальных инноваций / Ред. - сост. О.Б. Савинская, Е.В. Кочкина, Л.Н. Федерова. – СПб.: Алетейя, 2004. – 298 с.
54. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – [Вид. 2-е, доп. і уточ.] – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2003. – 129 с.
55. Гендерний розвиток у суспільстві: [конспекти лекцій]. – [Вид. 2-е] – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 351 с.
56. Гендерні аспекти в державному управлінні: [навч.-метод. посібник] / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. вл., органів місц. самоврядування, держ. п-в., установ і орг. / упор. Л. А. Юда. – Чернігів: ЦППК, 2009. – 22 с.
57. Гендерні аспекти державної служби: [монографія] / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька; За заг. ред. Б. Кравченка. – К.: Основи, 2002. – 335 с.
58. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціальної політики в Україні / Г. В. Герасименко. – Умань: СПД Сочінський, 2008. – 252 с.
59. Гидденс Э. Социология / Энтони Гидденс; при участии К. Бердсолл / науч. ред. В. А. Ядов, общ. ред. Л.С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича; пер. с англ. – [2-е Изд., полностью перераб. и доп.] – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.
60. Гоббс Т. Левіафан / Т. Гоббс; пер. з англ. Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванової та ін. – К.: Дух і літера, 2000. – 606 с.
61. Горошко Е. И. Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении: монография / Е. И. Горошко – Х.: ФЛП Лубуркина Л. М., 2009. – 816 с.
62. Гоше М. Демократія проти себе самої / М. Гоше; пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка – К.: Український центр духовної культури, 2006. – 376 с.

63. Гриценко Г. Лінзи гендеру для українських праворадикалів: причини, прояви, наслідки // Гендер, релігія і націоналізм в Україні. – К., 2012. – С. 125–147.
64. Грицяк Н. В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: [монографія] / Н. В. Грицяк – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.
65. Грищук В. К. Перебудова й окремі питання правотворчості // Грищук В.К. Вибрані наукові праці / В. К. Грищук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 824 с.
66. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми: [монографія] / О. В. Грищук – К.: Атіка, 2007. – 432 с.
67. Громадянські права. Рішення Верховного Суду США. XX століття / за ред. М. Гаррісон, С. Гілберта; пер. з англ. Н. Комарової; наук. ред. В. Речицький. – К.: Оптима, 2005. – 304 с.
68. Дай Т. Р. Основи державної політики: [підручник] / Т. Р. Дай; пер. з англ. Г. Краснокутського. – Одеса: АО Бахва, 2005. – 468 с.
69. Дашковська О. Гендерна рівність у системі демократичних принципів організації суспільства / О. Дашковська // Право України. – 2009. – № 12. – С. 134–139.
70. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності: [монографія] / О. Р. Дашковська. – Х.: Право, 2005. – 224 с.
71. Джадда К. Трудным путем демократии: процесс государственного управления в США / К. Джадда, Д. М. Берри, Д. Голдман, К. В. Хула; пер. с англ. А. Кулика. – М.: РОССПЭН, 2006. – 656 с.
72. Дичковська Г. Феномен гендера: історико-філософський аспект / Г. Дичковська, О. Радченко // Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 27–29 квітня 2011 р. – Тернопіль, 2011. – С. 320–322.

73. Дичковська Г. О., Радченко О. Б. Фемінізм, маскулізм, патерналізм: узгодження понятійно-термінологічних смислів та світоглядних пріоритетів / Г. О. Дичковська., О. Б. Радченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc-Gum – К.: КНУБА, 2007. – 107 с.
74. Дух Л. Гендерна рівність як запорука розбудови громадянського суспільства в Україні / Л. Дух // Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 27–29 квітня 2011 р. – Тернопіль, 2011. – С.241 – 244.
75. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук. України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
76. Енциклопедія політичної думки / За ред. Девіда Міллера; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2000. – 472 с.
77. Жеребкіна И. Субъективность и гендер: гендерная теория субъекта в современной философской антропологии: [Уч. пос.] / И. Жеребкіна. – СПб.: Алетейя, 2007. – 312 с.
78. Жеребкін С. Мізогінія чи фемінізм? Німецька філософія від Канта до Ніцше / С. Жеребкін // Філософська думка. – 2000. – № 6. – С. 73–83.
79. Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / За заг. ред. Я. Свєрдлюк та С. Оксамитної // За матеріалами міжнародного наукового семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України», Київ – НаУКМА – 7 жовтня 2005 року. – К.: Атіка, 2006. – 272 с.
80. Завадская Л. Опыт проведения гендерной экспертизы законодательства России / Л. Завадская // Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20–21 листопада 2000 року). – К., 2001. – С. 61–79.
81. Закон Боснії та Герцоговини «Про рівність статей у Боснії та Герцоговині», ухвалений Парламентською асамблеєю Боснії та

- Герцоговини 21 червня 2002 р. // Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 178–185.
82. Закон Киргизії «Про основи державних гарантій забезпечення гендерної рівності», прийнятий законодавчими зборами Жогорку Кенеша Киргизької Республіки 31 січня 2003 року // Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 194–200.
83. Закон Королівства Норвегії «Про рівність між статями» № 45 від 9 червня 1978 р. // Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 134–138.
84. Закон Німеччини «Про встановлення рівності чоловіків і жінок», прийнятий бундестагом 30 листопада 2001 року // Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 159–169.
85. Закон Республіки Ісландії «Про надання рівного статусу і рівних прав жінкам та чоловікам», прийнятий Альтингом Ісландії у вересні 2000 р. // Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 147–152.
86. Закон Республіки Литва «Про рівні можливості» 1 грудня 1998 № VII-947 Вільнюс // Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 153–158.
87. Закон Словенії «Про рівні можливості для жінок та чоловіків», прийнятий національною асамблеєю Словачії 21 червня 2002 р. // Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 186–193.
88. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 08.09.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 40.
89. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» 06.09.2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

90. Закон Швеції про рівність (1991:433). Кінцева версія 1 липня 1998 р. (Звід законів Швеції, до SFS 1998:208 включно) // Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 139–146.
91. Закон Японії «Про суспільство гендерної рівності», прийнятий 15 червня 1999 р. // Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – С. 170–177.
92. Законотворчість. Розробка місцевих програм розвитку / Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законотворчої політики. – К.: Москаленко О.М. ФОП, 2011. – 67 с.
93. Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: [монографія] / Л. І. Заморська. – Одеса: Фенікс, 2013. – 304 с.
94. Исаева Н. В. Гендерная идентичность как фактор обеспечения прав человека // Права человека и проблемы идентичности в России и современном мире / под ред. О. Ю. Малиновой, А. Ю. Сунгурова. – СПб., 2005. – С. 184–195.
95. Івченко Ю. В. Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 19 с.
96. Інструменти інтегрування концепції соціально-гендерної рівності в роботу органів місцевої влади / Авторський колектив: Н. Карбовська, Т. Литвинова, Л. Магдюк. – Київ, 2010. – 120 с.
97. Інтегрування гендерного підходу в державну політику України / Ред. кол. В. І. Довженко. – К.: Держ. ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 128 с.
98. Історія європейської ментальності / За ред. П. Дінцельбахера; пер. з нім. В. Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.

99. Каріков С. А. Філософія. Розділи: Філософська антропологія, соціальна філософія, філософія культури: [навч. посіб.] / С. А. Каріков. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 128 с.
100. Кекес Д. Зasadничі цінності лібералізму // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 107–128.
101. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / А. В. Кирилина. – М.: Ин-т социологии РАН, 1999. – 180 с.
102. Кікінеджи О. М. Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми: [навчальний посібник] / О.М. Кікінеджи, О.Б. Кісь. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – 160 с.
103. Кімелл М. С. Гендероване суспільство / М. С. Кімелл; пер. з англ. С. Альошкіна. – К.: Сфера, 2003. – 490 с.
104. Клецина И. С. Психология гендерных отношений: Теория и практика / И. С. Клецина. – СПб.: Алетейя, 2004. – 408 с.
105. Коган И. Л. Гендерная культурология: культура пола и «пол» культуры / И. Л. Коган. – Мн: Ковчег, 2003. – 336 с.
106. Козловський А. Гносеологічні принципи права / А. Козловський // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1–2. – С. 32–44.
107. Козловський А. А. Право як пізнання: вступ до гносеології права: [монографія] / А. А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
108. Кокун О. М. Чоловіки та жінки у Збройних Силах України: гендерний аспект: [методичний посібник] / О. М. Кокун, І. О. Пішко, С. М. Хоружий. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. – 129 с.
109. Колаковський Л. Міні-лекції на максі-теми / Л. Колаковський; пер. з пол. Р. Харчук. – К.: Основи, 1999. – 133 с.
110. Конституція України [текст]: офіц. текст – К.: Парламент. вид-во, 1999. – 54 с.

111. Короткий оксфордський політичний словник / За ред. І. Макліна і А. Макліна; пер. з англ. В. Сидорова, Д. Таращука, П. Таращука та ін. – К.: Основи, 2006. – 789 с.
112. Костенко О. Людський фактор у праві (дослідження з позиції соціального натуралізму) / О. Костенко // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3(42). – С. 20–30.
113. Костикова И. В. Понятие гендера. Гендерне исследования / И. В. Костикова // Введение в гендерне исследования. – М.: Аспект-Пресс, 2005. – С. 8–25.
114. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: [навч. посібник] / В.П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2003. – 416 с.
115. Кравець В. П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості: [монографія] / В. П. Кравець. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – 476 с.
116. Кравченко А. Антропологічний принцип і аналітична філософія права / А. Кравченко // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 4–5 грудня 2009 року). – Львів «Край» 2009. – С. 123–134.
117. Кревельд М. ван. Расцвет и упадок государства / М. ван Кревельд; пер. с англ. под. ред. Ю. Кузнецова, А. Макеева. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 544 с.
118. Крилова С. А. Стать і любов: від гендерної рівності до гендерного партнерства / С.А. Крилова // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2004. – № 39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://heatpsy.narod.ru/zberd.html>.
119. Круглий стіл на тему: «Становище чоловіків в Україні» 19 лютого 2009 року. – К.: К.І.С., 2009. – 64 с.
120. Кулачек О. І. Гендерна паритетність у державному управлінні: становлення та тенденції розвитку в Україні [Текст]: автореф. дис. канд. наук з держ.управ.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного

- управління» / Українська академія державного управління. – К.: УАДУ, 2003. – 20 с.
121. Лабур О. В. Історіографічний абрис гендерних відносин в Україні: [монографія] / О. В. Лабур. – К.: КНУБА, 2007. – 107 с.
122. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект) / Н. В. Лавриненко. – К.: ВИПОЛ, 1999. – 172 с.
123. Лазар І. Г. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи: [словник-довідник] / І. Г. Лазар – Львів: Ліга–Прес, 2005. – 142 с.
124. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Ж. Ле Гофф; пер. с фр. А. Поповой. – СПб.: Александрия, 2007. – 398 с.
125. Левин И. Грехопадение: [Мифологический словарь] / И. Левин. – М., 1991. – С. 163.
126. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: [монографія] / К. Б. Левченко. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – 344 с.
127. Левченко К. Б. Гендерна рівність та особливості її впровадження в органах внутрішніх справ: наукове видання / К. Б. Левченко, Н. В. Максименко. – Харків: Права людини, 2010 р. – 262 с.
128. Лок Д. Два трактати про врядування / Д. Лок; пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. – К.: Основи, 2001. – 265 с.
129. Лопухин А. П. Законодательство Моисея. Исследование о семейных, социально-экономических и государственных законах Моисея. Суд над Иисусом Христом, рассматриваемым с юридической точки зрения. Вавилонский царь правды Аммураби и его новооткрытое законодательство в сопоставлении с законодательством Моисеевым / Под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2005. – 328 с.
130. Лоретіс Т. де. Технології гендера / Пер. з англ. Я. Зварич. – Львів: Ахілл, 2007. – 192 с.

131. Львова О. Природне право та гендерна рівність: взаємодія у сучасних умовах / О. Львова // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 2. – С. 15–21.
132. Макаренко Л. Гендерний менталітет в умовах сучасних перетворень / Л. Макаренко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 2. – С. 21–27.
133. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Харьков, 2002. – 328 с.
134. Манан П. Общедоступный курс политической философии / П. Манан; пер. с фр. В. Божович. – М.: Московская школа политических исследований, 2004. – 336 с.
135. Маркс К. Критика готской программы // Маркс К., Энгельс Ф. Избр. призыв. в 3-х т. – М.: Политиздат, 1986. – Т. 3. – С. 5–28.
136. Матвієнко О. В. Парламентські слухання «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи», 21 листопада 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl2111206.htm.
137. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 416 с.
138. Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М.: Норма-Инфра М, 1999. – 784 с.
139. Международный опыт государственного обеспечения равенства женщин и мужчин: материалы междунар. конф. (30 июня – 1 июля 2003 г.). – Киев, 2004. – 298 с.
140. Мельник Т. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник / Т. Мельник, Л. Кобелянська. – К.: К.І.С., 2005. – 280 с.
141. Мельник Т. М. Міжнародний гендерно-правовий аспект проблеми прав людини в Україні / Т.М. Мельник // Український журнал про права людини. – 2005. – № 2 (2). – С. 17–36.

142. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень / Т. М. Мельник. – К.: Логос, 2004. – 320 с.
143. Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – Вип. 1. – К.: ПАРАПАН – 2003. – 648 с.
144. Мифологический Словарь / Гл. ред. Е.М. Мелетинский. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 672 с.
145. Морозова О. Е. Толерантность как принцип регуляции гендерных отношений [Текст]: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. философских наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Московский государственный областной университет . – М., 2008. – 30 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.avtoref.mgou.ru/ar/ar239.pdf>.
146. Мэллок В. Х. Социальное равенство / В. Х. Мэллок; пер. с англ. А. Велицына. – М., 1987. – 274 с.
147. Навчальна програма курсу «Основи теорії гендеру» / Уклад. Н. Д. Чухим. – К.: Факт, 2003. – 84 с.
148. Наумова Е. Проект новой гендерной антропологии Джудит Батлер / Е. Наумова // Антропология права: философский та юридический виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 9–10 грудня 2011 року). – Львів: Галицький друкар, 2011. – С. 425–430.
149. Недзельська Н. І. Жінка і релігія (вирішення питання відношення в релігіях авраамістичної традиції): [монографія] / Н.І. Недзельська. – К., 2009. – 181 с.
150. Нерсесянц В. С. Философия права: [учебник для вузов.] / В. С. Нерсесянц. – М.: НОРМА, 2005. – 656 с.

151. Нерсисянц В. С. Юриспруденція, введення в курс загальної теорії права і державства / В. С. Нерсисянц. – М.: Норма, 2002. – 288 с.
152. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – Т.3. – К.: Аконт, 2001 – 928 с.
153. Нозик Р. Анархія, держава і утопія / Р. Нозик; пер. з англ. Б. Пінскера під ред. Ю. Кузнецова, А. Куряєва. – М.: ІРИСЭН, 2008. – 424 с.
154. Оніщенко Н. Права людини в правових реаліях: гендерний вимір / Н. Оніщенко // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 159–166.
155. Оніщенко Н. Правові аспекти гендерної політики в умовах подолання кризових явищ / Н. Оніщенко, О. Львова, Л. Макаренко // Віче: журнал Верховної ради України. – 2009. – № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1450/>.
156. Оніщенко Н. Гендерні правовідносини: поняття, сутність, природа та значення / Н. Оніщенко, О. Матвієнко // Держава і право: збірник наукових праць. – 2006. – № 33. – С. 90–96.
157. Оніщенко Н. М. Європейський правовий вимір гендерно-чутливої політики: [монографія] / Н. М. Оніщенко, О. В. Матвієнко, С. В. Береза, М. О. Томашевська. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – 144 с.
158. Оніщенко Н. М. Гендерно-правова теорія: формування та розвиток / Н. М. Оніщенко, Л. О. Макаренко, В. В. Демичева, К. П. Поволкіна // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2007. – Вип. 38. – С. 3–14.
159. Ортис Л. Суперечність рівності можливостей // Про рівність статей / За заг. ред. М. де Манасейн / Л. Ортис; пер. з фр. Ю. Старовойта, О. Хоми. – К.:Альтерпрес, 2007. – С. 182–209.

160. Основи методології та організації наукових досліджень: [навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів] / за ред. А. Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
161. Основи теорії гендеру: [навчальний посібник] / Ред. кол. Агєєва В. П., Кобелянська Л. С., Скорик М. М.; Міжнародний фонд «Відродження»: – К.: К.І.С., 2004. – 535 с.
162. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; пер. с англ. Л. Седова, А. Ковалева. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
163. Пате́й-Братасюк М. Г. Філософія права: [навчальний посібник] / М. Г. Пате́й-Братасюк. – Тернопіль, 2006. – 343 с.
164. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн; пер. з англ. І. Савчак. – Львів : Літопис, 2000. – 288 с.
165. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття): [монографія] / О. Б. Петренко. – Рівне: видавець Олег Зень, 2010. – 530 с.
166. Петрушенко В. Антропологічні характеристики людини як чинник права / В. Петрушенко // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників восьмого Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 7–8 грудня 2012 року). – Львів: Галицький друкар, 2013. – С. 378–382.
167. Пилкингтон С. М. Иудаизм / С. М. Пилкингтон; пер. с англ. Е. Богдановой – М.: Фанр-Пресс, 2000. – 400 с.
168. Платон. Законы // Платон. Сочинения: в 4-х т./ Платон; пер. с древнегреч. А. Егунова. – СПб.: Изд-во С. – Петерб, 2007. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 89–513.
169. Погребняк С. Рівність як основоположний принцип права (історичний аспект) / С. Погребняк // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 28–29 листопада 2008 року). – Львів: Край, 2009. – С. 218–228.

170. Політична енциклопедія / Ред. кол: Ю. Левенець (голова) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 807 с.
171. Посадская А. И. Научный отчет / А.И. Посадская. – М.: Центр гендерних досліджень Інституту соціально-економічних проблем народонаселення РАН, 1991.
172. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: [монографія] / за заг. ред. Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко. – К.: Юридична думка, 2010. – 352 с.
173. Прокофьев А. В. Мораль индивидуального совершенствования и общественная мораль: исследование неоднородности нравственных феноменов / НовГУ имени Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2006. – 284 с.
174. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посібник] / П. М. Рабінович. – Львів, 2008. – 221 с.
175. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Х.: Право, 1997. – 154 с.
176. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: [монографія] / С. П. Рабінович. – Л.: Львів. держ. ун-т. внутр. справ, 2010. – 575 с.
177. Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня; пер. з пол. Г. Теодорович. – Львів: Свічадо, 2007. – 504 с.
178. Ролз. Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз; пер. з англ. О. Мокровольського. – К.: Основи, 2001. – 822 с.
179. Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України / О. Руднева // Право України. – 2002. – № 4. – С. 103–107.
180. Сегеда С. Антропологія: [навч. посібник] / С. Сегеда. – К.: Либідь, 2001. – 336 с.
181. Семиколєнова О. Ключові компетенції проведення гендерно-правової експертизи // Практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та

ожливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України: Програма розвитку законотворчої політики. – К.: Москаленко О.М. ФОП, 2010. – 180 с.

182. Синельников А. Мужское тело: взгляд и желание. Заметки к истории политических технологий тела в России /А. Синельников/ Гендерные исследования, № 2 (1/1999): Харьковский центр гендерных исследований. – М.: «Человек & Карьера», 1999. – С. 209–219.
183. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2011. – 520 с.
184. Сливка С. Онтологія людини: правовий вимір / С. Сливка // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Третього всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листопада 2007 року). – Львів: СПОЛОМ, 2008. – С. 313–318.
185. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток–Запад: Женские Инновационные Проекты» – М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с.
186. Слышкин Г. Г. Гендерная терминология в русском языковом сознании (на материале русскоязычных СМИ 1997–2004 гг. // Тезисы докладов XV Международного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации «Речевая деятельность. Языковое сознание. Общающиеся личности». – М.: ИЯ РАН. – 2006. – С. 272.
187. Современный философский словарь / Под общей ред. В.Е. Кемерова. – М.: Академический Проект, 2004. – 864 с.
188. Соціологія: [корот. енциклоп. словн.] / під заг. ред. В.І. Воловича. – К. : Укр. центр. духовної культ., 1998. – 736 с.
189. Стариков Е. Общество-казарма: от фараонов и до наших дней. – Новосибирск, 1996. – 202 с.
190. Строк А. Мужчины и женщины равные, но разные. – Спб.: Шандал, 2002. – 164 с.

191. Суковатая В. А. Гендерна методологія в сучасному релігієзнавстві / В. А. Суковатая // Людина, дух, душа тіло. Серія теорія культури і філософія науки. – Вип. 14. – № 429 (1999). – С. 31–33.
192. Сурилов А. В. Методология социалистического правоведения: учеб. пособие / А.В. Сурилов, Л.Д. Долгополова, О.Е. Ежова. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 52 с.
193. Суслowa О. Приклад гендерного аналізу державної політики / О. Суслowa // Законотворчість: забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. – К.: Заповіт, 2006. – С. 41–61.
194. Суслowa О. І., Лазаренко О. О., Ахтирська Н. О. Захист прав жінок та дітей судовими та правоохоронними органами в Україні / О. І. Суслowa, О. О. Лазаренко, Н. О. Ахтирська. – Київ: Тютюкін, 2010. – 336 с.
195. Тигренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Тигренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
196. Тімуш І. Гуманістичний зміст права та його переосмислення в умовах демократизації суспільства / І. Тімуш // Право України. – 2010. – № 9. – С. 139–145.
197. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К., 2004. – 490 с.
198. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного право розуміння [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спеціальність 12.00.12 «Філософія права» / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2008. – 38 с.
199. Топ–10 гендерної політики / Н. Бочкор, К. Левченко, Л. Ковальчук, О. Семерик; Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». – К.: ТОВ «Агенство Україна», 2013 р. – 47 с.
200. Уэст К. Создание гендера / К. Уэст, Д. Зиммерман; пер. с англ. / Под ред. А Клецина // Гендерные Тетради. Вып. Первый. – СПб.: Труды СПбФ ИС РАН, 1997. – С. 94–124.

201. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова ред. колегії) та ін. – К.: Абрис, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, 2002. – 744 с.
202. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Ф. Фукуяма; пер. з англ. В. Дмитрика. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.
203. Фулей Т. І. Основи гендерної рівності: [навчально-методичний посібник для суддів] / Т. І. Фулей. – К.: Тютюкін, 2010. – 240 с.
204. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Ю. Хабермас; пер. с нем А. Михайлова, В. Кононова. – М.: АО «КАМІ», Издат. центр «ACADEMIA», 1995. – 246 с.
205. Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода: нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: в 3-х т. – Т. 2. Міраж соціальної справедливості. – К.: Сфера, 1999. – 200 с.
206. Хайнце Э. Сексуальная ориентация: право человека. Эссе о международном законодательстве о правах человека / Э. Хайнце; пер. с англ. З. Баблюяна, М. Дмитриевой, Н. Иванова. – М.: Идея-Пресс, 2004. – 366 с.
207. Хамітов Н. Історія філософії: проблема людини та її меж: [навч. посіб.] / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – К.: Наук. Думка, 2000. – 272 с.
208. Хамітов Н. Філософія статі: Прояснення предмета / Н. Хамітов // Філософська думка. – 2000. – № 6 – С.45–55.
209. Хартия основных прав Европейского союза (Ницца, 7 декабря 2000 г.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
210. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований / Р. Хоф // Пол. Гендер. Культура / Пер. с нем.; под. ред. Э Шоре и К. Хайдер. – М.: РГГУ, 1999. – С. 23–54.

211. Хрестоматия феминистских текстов. Переводы // Под. ред. Е. Здравомысловой и А. Темкиной. – СПб.: Издательство «Дмитрий Буланин», 2000. – 304 с.
212. Хрисанова С. А. Драма прекрасной дамы: парадоксы современного равенства мужчин и женщин: гендерный поход к известной проблеме: в 2 кн. / С. А. Хрисанова. – Х., 2001. – Кн. 2. – 207 с.
213. Хрисанова С. А. Опыт гендерного анализа Конституции Украины / С. А. Хрисанова. – Институт гендерных отношений международного фонда «Панна», Харьков, 2002. – 20 с.
214. Хрисанова С. Про права людини і гендерну соціологію / С. Хрисанова // Право України. – 2001. – № 8. – С. 98–99.
215. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1109.htm/>.
216. Цимбаліст Р. М. Жінки, культура і суспільство: теоретичний огляд / Р.М. Цимбаліст // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / За ред. Л. Гентош, О. Кісь. – Львів ВНТЛ-Класика, 2003. – С.111–133.
217. Цимбалюк М. М. Онтологічні основи теорії правосвідомості [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спеціальність 12.00.12 «Філософія права» / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 34 с.
218. Цицерон М. Т. О государстве // Диалоги: О государстве; О законах / М. Т. Цицерон.; сост. И. Н. Веселовский, В. О. Горенштейн, С. Л. Утченко; пер. с лат. – М.: Наука, 1966. – С. 7–78.
219. Честнов И.Л. Социальная антропология права современного общества / Кол. авт. И.Л. Честнов, Н. В. Разуваев, Л. А. Харитонов та ин.; под ред. И. Л. Честнов. – СПб.: ИВЭСЭП, 2006. – 244 с.
220. Чикалова И. Гендер: введение в понятие / И. Чикалова, В. Янчук // Иной взгляд. – 1999. – № 5. – С. 60–61.

221. Чуприна О.О. Соціальна нерівність і бідність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// archive.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/Vnyu](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnyu).
222. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. / Н. Чухим // Незалежний культурологічний часопис. – Л., 2000. – № 17. Гендерні студії. – С. 22–30.
223. Чухим Н. Теорії статевого диморфізму у філософії Просвітництва / Н. Чухим // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С. 27–55.
224. Шабурова О. В. Гендер // Современный философский словарь / Под. общ. ред. В.Е. Кемерова. – Лондон – Минск: Панпринт, 1998. – С.183–186.
225. Шведова Н А. Гендерный подход как фактор политической культуры// Гендерный калейдоскоп: курс лекций / Под. общ. ред. д-ра эконом. Наук М. М. Малышевой. – М.: Academia, 2002. – С. 271–290.
226. Шек Г. Зависть: теория социального поведения / Г. Шек; пер. с англ. В. Кошкина. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 544 с.
227. Шкарбан В. Дискримінація як феномен правової дійсності / В. Шкарбан // Право України. – 2011. – №11–12. – С. 269–275.
228. Шрам Л. Рівні можливості // Антологія феміністичної філософії / За ред. Е.М. Драгер та А.М. Янг; пер. з англ. Б. Єгідис. – К.: Основи, 2006. – С. 664–676.
229. Штайн Е. Будова людської особи. Лекція з філософської антропології. (Вступ і нове опрацювання Беате Бекман Цьолер) / Е. Штайн; пер. з нім. І. Терезової. – Жовква: Місіонер, 2011. – 192 с.
230. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
231. Штылева Л.В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании / Л.В. Штылева // Женщина в российском обществе. – 2000. – № 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ivanovo.ac.ru/jornal/>.

232. Эвола Ю. Метафизика пола / Ю. Эвола; пер. с франц. В. Русинов. – М.: Беловодье, 1996. – 448 с.
233. Эпштейн М.Н. Философия тела / Г.Л. Тульчинский. Тело свободы. – СПб.: Алетейя, 2006. – 432 с.
234. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять: [навчально-методологічний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів] / Кол. авт. Т. Говорун, О. Кікінежді та ін.; за заг. ред. професора Т. Говорун. – К.: ПП Клименко Ю.Я., 2011. – 804 с.
235. Bonvillain Nancy. Women and men: cultural constructs of gender. – 4thed. Pearson Prentice Hall, 2008. – 374 p.
236. Doyle A. James, Paludi A. Michele. Sex and Gender. The Human Experience. – New York, 1995. – 355 p.
237. Gender, politics and society in Ukraine / edited by Olena Hankivsky and Anastasia Salnykova. – UNIVERSITYOFTORONTOPRESS, 2012. – 444 p.
238. Goertz Gary, Mazur G. Amy. Politics, gender and concepts: theory and Methodology. – Cambridge University Press, 2008. – 307 p.
239. Golombok S., Fivush R. Gender Development. – Cambridge University Press, 1994. – 275 p.
240. Hein H. The Role of Feminist Aesthetics in Feminist Theory // The Journal of Aesthetics and Art Criticizm. –1990.– №4. – P. 280–290.
241. Jacobsen. P. Joyce. The economics of gender. – 3rd ed. – Wesley an University. Blackwell Publishing, 2007 – 482 p.
242. Lorber J. Paradoxes of Gender. – Yale University Press, 1994. – 424 p.
243. Philips Anne. Religion: Ally, Threat or Just religion? A debate on the public role of religion and its Social and gender implications. Gender and development. – Paper No 5. – Geneva: UNRISD, Heinerich Boell Stiftung, 2009. – P. 35–58.
244. Piore M. Jobs and Training: Man power policy. In: Beer S., Barringer R. The State and the Poor. Cambridge, Mass., 1970. – 329 p.

245. Scott J.W. Gender: A useful category of historical Analysis. – The American Historical Review. – 1986. – № 5. – P. 1053–1075.
246. The Oxford Companion to Philosophy / Ed. By T. Honderich. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 1056 p.
247. Unger R. Toward a redefinition of sex and gender // American Psychologist. – 1979. – № 3. – P. 224–225.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Львівського
державного університету
внутрішніх справ з навчально-
методичної та наукової роботи
кандидат юридичних наук, доцент
полковник міліції

В.В. Серета

2013

АКТ

23 10 2013

м. Львів

№ 37

Про впровадження результатів
дисертації Крочук Марти Ігорівни
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за темою
«Філософсько-правовий вимір
гендерної рівності» у навчальний процес

ПІДСТАВА: наказ ректора Львівського державного університету
внутрішніх справ від 24 вересня 2012 року № 431

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи кандидата юридичних наук, доцента полковника міліції Балинської О.М.;
- начальника навчально-методичного центру кандидата юридичних наук полковника міліції Строцького Р.С.;
- завідувача кафедри теорії та історії держави та права доктора юридичних наук, професора Кельмана М.С.

Комісія відповідно до наказу по університету від 24.09.2012 № 431 розглянула й узагальнила матеріали дисертації аспіранта кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Крочук Марти Ігорівни «Філософсько-правовий вимір гендерної рівності» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права, а також наукові публікації за темою дослідження, зокрема:

1. Крочук М.І. Гендерна рівність як фундаментальний принцип права / М.І. Крочук // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць – № 65. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 248-253.
2. Крочук М.І. Категорії «гендер», «стать» та «відмінність» в аспекті гендерної рівності / М.І. Крочук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2(1). – С. 244-249.
3. Крочук М.І. Гендерна рівність як складова загального принципу рівності / М.І. Крочук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 464-471.
4. Крочук М.І. Гендер: біологічний, соціокультурний та правовий аспекти / М.І. Крочук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 454-459.
5. Крочук М.І. Гендерное равенство как ценность права / М.І. Крочук // Приволжский научный вестник. – 2013. – № 6(22). – С. 112-116.
6. Крочук М.І. Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні гендерної рівності // Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності: тези науково-практичного семінару (Львів, 7 грудня 2012 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 43-45.
7. Крочук М.І. Гендер: співвідношення соціальності та тілесності // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів, 28 вересня 2012 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 107-110.
8. Крочук М.І. Розвиток прав людини в аспекті гендерної рівності // Правовий захист людини та громадянина в Україні: матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2011 р.). – К.: НАВС, 2011. – С. 47-48.
9. Крочук М.І. Гендерний вимір права // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (30 вересня 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 102-104.
10. Крочук М.І. Правові відносини в контексті гендерних досліджень // Проблеми державотворення та правотворення в Україні: матеріали II Регіонального круглого столу (Львів, 18 лютого 2011 р.) – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 276-278.
11. Крочук М.І. Гендерна рівність у системі прав людини // Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування: матеріали II Всеукраїнського круглого столу (Львів, 10 грудня 2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 168-170.
12. Крочук М.І. Розрізнення понять «стать» і «гендер» // Проблеми наукової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів, 24 вересня 2010 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 88-91.

13. Крочук М.І. Гендерна рівність: зіставлення підходів філософії, соціології та юриспруденції // Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти: матеріали II Всеукраїнського круглого столу, 28 травня 2010 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 31-33.
14. Крочук М.І. Ідентифікація людиною свого тіла: філософсько-правовий аспект // Філософські, методологічні і психологічні проблеми права: матеріали III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 23 квітня 2010 р. – Київ, 2010. – С. 95-96.
15. Крочук М.І. Гендерна рівність як правовий ідеал сучасної держави // Проблеми державотворення та правотворення в Україні: матеріали учасників Всеукраїнського круглого столу (Львів, 5 березня 2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 70-72.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані на розгляд матеріали демонструють комплексне бачення філософсько-правового виміру гендерної рівності, що поглиблює фундаментальні знання про сутність права, а отже, дає підстави застосовувати їх у навчальному процесі при викладанні таких дисциплін, як «Філософія права», «Юридична деонтологія», «Деонтологічні основи правоохоронної діяльності», «Теорія держави і права», «Юридична психологія» та інші.

Члени комісії:

О.М. Балинська

Р.Є. Строцький

М.С. Кельман